

Olga Kolaříková

TOMÁŠ GARRIGUE MASARYK  
Z POHLEDU PSYCHOLOGIE OSOBNOSTI

Psychologická interpretace údajů z osobních dokumentů



## Předmluva

Olga Kolaříková

### TOMÁŠ GARRIGUE MASARYK

#### Z POHLEDU PSYCHOLOGIE OSOBNOSTI

##### Psychologická interpretace údajů z osobních dokumentů

## Předmluva

Textů o T. G. Masarykovi není málo. Jejich autory jsou historikové, (např. Z. Nejedlý 1930 - 1937, J. Opat 1990), sociologové, filosofové (např. J. Machovec 1968, L. Nový 1994), politologové, teologové (např. J. L. Hromádka 1930, O. A. Funda 1978) a také umělci, vojenští odborníci, pamětníci některých událostí a jiné osoby. Masaryk se stával předmětem jejich pozornosti jako autor odborných spisů, jako politik a později tvůrce i první prezident Československé republiky, jako myslitel orientovaný filosoficky, eticky a nábožensky, jako prosazovatel strážlivých pravd oproti klamným mýtům, jako zastánce utlačovaných nebo nespravedlivě obviňovaných lidí a z různých dalších důvodů.

Po někdejších podnětu F. Pohanky (1947) se nyní, v prvním polistopadovém desetiletí, začali Masarykem zabývat také psychologové. Je tu skutečnost, že Masaryk se po celý svůj život o psychologii zajímal, což se projevilo již v některých jeho raných spisech. Doklady o tom přinesli J. Brožek a J. Hoskovec (1995) v publikaci, jejíž anglický text je určen především zahraničním čtenářům, a nadto v další české studii (1995). Ještě o něco dříve, totiž v roce 1994, J. Hoskovec věnoval pozornost Masarykovu přínosu k počátkům politické psychologie.

Předmětem zájmu psychologů může ovšem být i Masaryk sám, jeho osobnost. Dnešní psycholog měl v tomto smyslu některé předchůdce, zejména Karla Čapka, Ferdinanda Peroutku a jiné. Nebyli sice psychology z profese, měli však mnoho vrozeného nadání v tomto směru.

Pojem osobnost je ve svém odborném významu důležitý v psychologických vědách; dokonce jeden z jejich podoborů se jmenuje psychologie osobnosti. A právě z jejího zorného úhlu se v tomto textu na Masaryka pohlíží.

V knížce se pojednává jednak o Masarykovi, jednak o psychologii, takže je určena především čtenářům, kteří se zajímají o jedno i druhé. Text je příležitostí dovědět se něco o Masarykovi z psychologického pohledu, ale právě tak je to příležitost dovědět se něco

o psychologii prostřednictvím zřetele k Masarykově osobnosti. Nadto různá místa textu mohou něco říci i tomu, kdo se Masarykem zabývá jako sociolog, etik, historik, religionista aj. Mohou ho totiž upozornit na to, že otázky, jím zpracovávané z určitého úhlu odborného pohledu, mají i jinou stránku, psychologickou.

Život prezidenta Masaryka byl dlouhý a jeho průběh byl neobvyklý a složitý. Různé skutečnosti této zvláštní životní dráhy se promítají do mnohých údajů z těch textů, ke kterým se zde bude přihlížet. Čtenář, který je o dějích Masarykova života a o rozmanitosti jeho aktivit alespoň zhruba informován, se bude v obsazích uváděných údajů snadněji orientovat.

Hlavní část textu je rozčleněna do osmi témat, která v souhrnu představují určitý psychologický „záběr“ Masarykovy osobnosti. Nepochybně nevypovídá o všech jejích stránkách, nepodává její úplný obraz. Ale takového cíle psychologové obvykle nedosahují ani tehdy, když mohou studovat osobnost žijícího člověka v přímém kontaktu s ním. Tím nesnadnější a metodicky omezenější je psychologické poznávání osobnosti člověka, který již nežije. Můžeme se o ní dovědět mnoho, ale zdaleka ne všechno.

Na druhé straně jsou právě v Masarykově případě velmi příznivé podmínky pro určitý druh nepřímého psychologického vyšetření. Je vázán na existenci textů, týkajících se zkoumané osoby, a bude popsán na dalších stránkách. Ale právě proto chci již v této předmluvě vyslovit velký dík všem těm - většinou již nežijícím - autorům, z jejichž textů jsem mohla získávat důležité údaje. Psali totiž o Masarykovi způsobem, který umožňuje psychologické interpretace a tedy i jistou - takto zprostředkovanou - psychologickou rekonstrukci jeho osobnosti. Dík ovšem patří i Masarykovi samotnému, protože i on o sobě vypověděl mnoho důležitého a zajímavého.

Ke studiu, jehož výsledkem je tato knížka, jsem měla vedle odborných pohnutek i některé osobní. Má generace během svých prvních školních let nejenom hleděla na portrét prezidenta T. G. Masaryka na čelních zdích tříd, ale také si osvojila jisté poselství o něm jako o člověku. Velmi brzy se však Masaryk stal někým zaká-

zaným a dokonce tupeným. Po prvé tomu tak bylo za takzvaného Protektorátu a válečných let, po druhé v předlouhém čtyřicetiletí komunistického režimu. Mezitím u nás vyrostly dvě další generace, odsouzené k tomu, aby T. G. Masaryk jim zůstal někým dost cizím. Ráda bych přispěla k určité nápravě tohoto stavu s využitím té profesní specializace, která byla mým odborným zájmem i osudem.

Jestliže kořeny mých pohnutek k napsání tohoto textu sahají do mé osobní minulosti, sahají i k těm, kteří tu již nejsou. Věnuji tuto knížku památce svých rodičů, matky Růženy a otce Jaromíra Kolaříka, ruského legionáře.

Autorka

## **Stručně o použité metodě**

Vyšetření něčí „osobnosti“ je dost obvyklý diagnostický úkol profesně činného psychologa. Tím, kdo má být v tomto smyslu hodnocen, je v naprosté většině případů žijící jedinec. Je podroben takzvanému přímému vyšetření, pro které má psycholog k dispozici poměrně rozsáhlý inventář metod. Situace je jiná, jde-li o někoho, kdo již nežije. Možné je pak jenom zprostředkované vyšetření, při kterém okruh použitelných metod je užší.

Jednou z nich je psychologická analýza osobních dokumentů. Důraz je kladen na slovo „psychologická“; pojem osobní dokument znají totiž i některé jiné vědy (zejména historické), přikládají mu však jiný význam než psychologie. K vymezení psychologického významu pojmu osobní dokument přispěl zejména G. W. Allport. Rozumí jím takové písemné materiály, ve kterých je možné najít nějaké psychologicky relevantní informace o osobnostech konkrétních lidí. Takové vymezení ovšem naznačuje jistou exkluzivnost použití dotyčné metody. Písemné materiály tohoto druhu bývají totiž - v přiměřené kvalitě, množství a rozmanitosti - k dispozici jenom vzhledem k některým osobám.

V okruhu publikovaných textů, týkajících se v nějakém smyslu T. G. Masaryka, se vyskytují i takové, které mohou být interpreto-

vány z psychologického hlediska. Často ovšem spíše než o text jako celek jde o některé pasáže z něho. Texty takto využitelné pocházejí z dost dlouhého časového období. Začíná rokem 1875, kdy Masaryk ve svých 25 letech formuloval své rané curriculum vitae, a sahá prakticky až do našich dnů. I nyní totiž vycházejí po prvé texty některých lidí, kteří Masaryka osobně znali a psali o něm (viz např. A. Gašparíková-Horáková 1992 nebo A. Schenk v podání J. Smetanové 1996). Časem se také možná dočkáme zveřejnění alespoň některých Masarykových dopisů z takzvaného fondu O. Sedlmayerové. Na druhé straně se asi musíme smířit s tím, že politické skutečnosti let 1939 - 1945, ale zejména let 1948 - 1989 nás pravděpodobně nenapravitelně ochudily - a to i přes existenci exilové literatury - o další možné zdroje psychologicky interpretovatelných informací o Masarykově osobnosti.

Texty, které jsou k dispozici, pocházejí od různých autorů a je mezi nimi, jak bylo řečeno v předmluvě, i Masaryk sám. Rozmanitost textů navodila potřebu jejich rozčlenění. To ovšem souvisí s otázkou po diferenciaci druhů osobních dokumentů, která byla v obecnějším smyslu kladena již dříve. Zdá se, že jako první hledal odpověď na ni R. Müller-Freienfels (1922), u nás jí věnoval pozornost J. Viewegh (1972). Já jsem vycházela ze zkušeností s materiálem osobních dokumentů, týkajících se výslovně T. G. Masaryka. Pokládám za vhodné členit jej na tři druhy, které jsem již dříve (O. Kolaříková 1993) nazvala autentické dokumenty, zaznamenané výpovědi a informace.

Autentické osobní dokumenty v psychologickém smyslu slova nacházíme v autobiografiích, denících, pamětech, dopisech aj., pocházejících přímo od zkoumané osoby. Masaryk je autorem dvou autobiografických textů; podle Z. Nejedlého (1930, 36-37) napsal snad tři, ale zachovaly se jen dva. První vytvořil, jak bylo shora řečeno, v roce 1875 a nazval jej Běh života. Původně jej snad psal pro přítelkyni Zdenku Šemberovou, ale pak jej přiložil - v německém znění - ke své žádosti o připuštění k doktorským zkouškám na univerzitě ve Vídni. Z doby velmi blízké, totiž z konce roku 1876, měla pocházet jiná nezachovaná autobiografie, která podle Nejedlého

byla psána výhradně pro Šemberovou. Oba texty se patrně něčím odlišovaly, ale přitom sotva mohly být zásadně rozdílné, jestliže oba vypovídaly o prvních 25 - 26 letech Masarykova života. Další autobiografický text pochází ze značně pozdější doby, totiž z Masarykova pobytu u vojáků československých legií v Rusku v roce 1917. Ani tento text, nazvaný Slovenské spomienky, není příliš rozsáhlý. Je psán slovensky (zdá se, že s určitými jazykovými i pravopisnými zvláštnostmi) a byl původně publikován v časopise Slovenské hlasy, který ve válečných letech vycházel v Petrohradě. K autentickým osobním dokumentům je třeba dále počítat soubor Masarykových textů s názvem O sobě ve spisech, řečech a člancích, publikovaný J. Doležalem (1921). Psychologicky interpretovatelné pasáže jsou i v některých Masarykových dopisech, zejména v těch, které psal Zdeněk Šemberové; pozornost jim věnoval J. Růžička (1992), jejich knižní vydání připravila M. Krulichová (1996). Vedle toho všeho však mají ráz autentických osobních dokumentů také mnohé pasáže z různých Masarykových knih, např. z Otázky sociální a Světové revoluce.

Obsahem zaznamenané výpovědi je to, co zkoumaný jedinec o sobě sdělil a co někdo jiný zapsal, přičemž jde o takové sdělení, které je psychologicky zajímavé. To je případ mnoha pasáží z Hovorů s T. G. Masarykem od K. Čapka (polistopadové vydání 1990). Také různé pasáže z knihy E. Ludwiga s původním německým názvem Gespräche mit Masaryk (česky s názvem Duch a čin, 8. vydání 1937) mají ráz psychologicky relevantních zaznamenaných výpovědí. Oba texty, Čapkův i Ludwigův, jsou sice umělecky ztvárněné, ale domnívám se, že tím nejsou omezeny možnosti psychologicky interpretovat různá místa z nich. Mínění Z. Nejedlého (1930, 40), že v Hovorech je Masaryk čapkovsky stylizován, je jistě v nějaké míře opodstatněné. Na druhé straně je známo, že text byl výsledkem spolupráce toho, kdo vypovídal, a toho, kdo výpovědi zapisoval; ostatně to víme právě od Čapka (349 - 351). Oba úhly pohledu na Masaryka, Čapkův a Nejedlého, jsou ovšem odlišné. Čapkův je ovlivněn empatickou schopností literárního umělce a rozezného praktického psychologa, zatímco historik Nejedlý věnoval

veškerou pozornost faktografické stránce Masarykova života.

Informace jakožto druh psychologicky interpretovatelných osobních dokumentů jsou texty nebo textové pasáže, ve kterých se o zkoumaném jedinci hovoří ve třetí osobě, přičemž to, co je sdělováno, se týká jeho osobnosti. Toho rázu je Čapkovo Mlčení s T. G. Masarykem, které původně (1935) vyšlo samostatně, ale v roce 1990 bylo začleněno do polistopadového vydání Hovorů. Také ve zmíněné Ludwigově knize jsou vedle zaznamenaných Masarykových výpovědí mnohé pasáže, ve kterých autor o něm naopak sám mluví, sděluje čtenáři postřehy a dojmy z přímého styku s ním. Psychologicky interpretovatelné informace o Masarykovi najdeme také vícekrát v monografii J. Herbena (1947). Jsou však také v řadě sborníků, vztahujících se k Masarykově osobě a shrnujících kratší práce různých autorů o něm. Někdy se s takovými informacemi setkáme i v memoárové literatuře či jinde.

Údajový materiál z osobních dokumentů, týkajících se konkrétního člověka, by měl být vydatný a také rozmanitý. Nemůžeme se tedy spokojit jen s nějakým jeho jediným zdrojem, například jen s deníkem zkoumané osoby. Údajů by mělo být hodně a měly by přitom pocházet z různých druhů osobních dokumentů. Je třeba říci, že právě v případě T. G. Masaryka je situace velmi příznivá. Údajů vhodných pro psychologickou interpretaci je poměrně hodně a pocházejí z autentických textů, zaznamenaných výpovědí i informací.

Využitelnost jednotlivých textů v tomto smyslu nebyla ovšem přímo úměrná ani jejich stránkovému rozsahu, ani jejich významu pro historiky, politology, filozofy aj. Je zřejmé, že tato využitelnost byla určována jen relevantností toho kterého údaje z psychologického hlediska. Nepříliš rozsáhlé články z časopisů nebo sborníků mohly tedy případně být zdroji důležitějšími než některá poměrně známá monografie, nesoucí Masarykovo jméno ve svém názvu.

Psychologicky interpretovatelné údaje bylo třeba nejprve z textů vybrat, pak roztrždit. Zaznamenávány byly údaje, které poukazyvaly k nějakým jednotkám pojmového aparátu psychologických věd, resp. k pojmům a teoriím z okruhu psychologie osobnosti.

Tříděním se rozumělo nacházení „společných psychologických jmenovatelů“ pro různé skupiny údajů.

Dospěla jsem tak k tématům, která představují obsah této knížky. Je očividné, že ve svém výčtu neodpovídají takovému členění kapitol, které je obvyklé v učebnicích psychologie osobnosti anebo v monografiích, pojednávajících o jejích teoretických směrech. Témata osvětlují Masarykovu osobnost z rozmanitých úhlů pohledu. Ve svém souhrnu vypovídají o mnohých jejích stránkách, i když nepochybně nevystihují všechno, co bychom se o ní za pomoci psychologie chtěli dovědět. Ale sotva by tomu mohlo být jinak; od údajů z osobních dokumentů nemůžeme očekávat, že nám poskytnou materiál k získání vyčerpávajícího souhrnu informací o nějaké konkrétní osobnosti.

V množství údajů, získaných z textů uplatněním psychologického hlediska, se začaly rýsovat odlišné skupiny. Byly tu údaje o Masarykově emocionalitě, jiné, které vypovídaly o jeho zájmové orientovanosti v dětství a mládí, další, které připomínaly psychologické významy pojmů extravertovanost a introvertovanost, a ještě jiné z okruhu toho, co se rozumí pojmem sociální dimenze osobnosti. Některé údaje měly ráz i formální podobu osobnostních rysů, přičtených Masarykovi autory různých textů. Také se vyskytly údajové skupiny, které tak či onak připomínaly rozmanité teorie psychologie osobnosti, například teorii psychické deprivace nebo některé charakterizace typologického rázu. Není překvapující, že ve shromážděném materiálu bylo také hodně psychologicky interpretovatelných údajů, týkajících se Masarykovy náboženskosti. Jejich skupiny nejednou vysloveně vyvolávaly pomyslení na různá hlediska a teorie, s nimiž se pracuje v takzvané psychologii náboženství. Všechny takové i jiné skutečnosti přispěly k určení obsahu této knížky i k jeho členění do dílčích témat.

Je zde osm témat s názvy takříkajíc psychologickými, ale také je ke konci zařazeno jedno téma „dodatečné“; jeho přidání k předcházejícím bude později zdůvodněno. Jednotlivá témata jsou relativně samostatná, což však neznamená, že mezi nimi nejsou některé návaznosti. Lidská osobnost je nedílná struktura velmi rozmanitě spoluúčinkujících funkčních jednotek a není tedy pře-

kvapující, že některé údaje bylo případně možné využít v okruhu nejen jednoho, ale i dvou či více témat.

Shora bylo řečeno, že analýza osobních dokumentů je metoda psychologické diagnostiky osobnosti, použitelná spíše výlučně než běžně. Jinak řečeno, okruh těch jedinců, u kterých je možné ji uplatnit, je dost omezený. Výlučnost ovšem není důsledkem nějakého záměru, její důvod je naopak velmi prostý. Lidí, kteří mohou být vyšetřováni pouze zprostředkovaně a pro které je přitom k dispozici dostatek psychologicky významných písemných údajů, není mnoho. Je tu však příznivá skutečnost, že jedním z nich je právě T. G. Masaryk.

Psychologických diagnostických metod je poměrně hodně a pro většinu z nich jsou stanoveny standardizované způsoby praktického použití. U analýzy osobních dokumentů tomu prozatím tak není. Znamená to, že se pro ni nenabízí ochranná zóna stanovených pravidel, jimiž by se zkoumající psycholog mohl více či méně pasivně řídit. Za této situace metoda ovšem také poskytuje hodně prostoru pro invenci toho, kdo zkoumání provádí, což představuje výhodu i úskalí současně.

Cíle psychologických zkoumání bývají různé. Někdy jde o nalezení poznatků, které by měly platit v obecnější míře, kdežto jindy je cílem spíše zjištění jednotlivcových zvláštností. Tento dvojí cíl připomíná rozčlenění věd na nomotetické a idiografické, formulované před více než sto lety W. Windelbandem (1894). Dnes víme, že v psychologii osobnosti musíme usilovat o obojí; je třeba poznávat to, co má obecnou platnost a představuje tedy zákonitosti svého druhu, ale právě tak i to, čím se vyznačuje ten který jedinec. Studovat osobnost T. G. Masaryka jistě znamená uplatňovat po metodologické stránce idiografický přístup. Ale sotva bychom to mohli udělat, kdyby psychologie osobnosti dnes nedisponovala množstvím obecněji platných poznatků, ke kterým se v psychologických vědách dospělo v průběhu 20. století.

Metoda psychologické analýzy osobních dokumentů je také příležitostí pro uplatnění metodologického přístupu takzvané chápa-  
jící psychologie. Tento pojem nás odkazuje opět k roku 1894, ale

k jinému jménu, totiž k W. Diltheyovi, který metodologicky rozlišil vzhledem k psychologii mezi vysvětlováním a chápáním. O tom, jak se chápající přístup promítá do dnešní psychologie osobnosti, jsem uvažovala jinde (O. Kolaříková 1995). Neobejde se bez něj samozřejmě ani analýza Masarykovy osobnosti.

## **Téma: Vztahy k prvotnímu rodinnému prostředí**

Při vývoji a utváření osobnosti konkrétního člověka se významně uplatňuje soubor vrozených předpokladů čili genetická výbava. Protože však získání poznatků o ní je vystaveno mnoha metodickým nesnázím, musíme se obvykle spokojit v tomto smyslu pouhými odhady.

Dostupnější bývají informace o společenských vlivech, které působily na toho či onoho člověka v průběhu jeho života. Zvláště důležité jsou kvality toho lidského prostředí, do kterého se narodil a ve kterém potom obvykle také vyrůstá. Nejčastěji je tímto prostředím rodina čili matka, otec, sourozenci, popřípadě další osoby. Později, ve své dospělosti, se ovšem jedinec obvykle stává členem ještě jiné rodiny, totiž té, na jejímž založení se sám podílel. Je tedy účelné obě rodinná prostředí rozlišit a mluvit o tom, do kterého se narodil, jako o rodině prvotní.

Tato prvotní rodina se uplatňuje jako raný zdroj takových společenských podnětů, které jsou nepostradatelné pro celkový psychický vývoj dítěte. Jejich chronický nedostatek mívá nedobré účinky: navozuje zpomalení rozvoje intelektových funkcí a deformaci citové stránky osobnosti. Při dlouhodobosti takového stavu dítě vlastně těžce psychicky strádá, což odborníci nazývají psychickou deprivací nebo psychickou karencí. Její jednotlivé příznaky bývají shrnovány pojmem deprivacní syndrom.

Dnes víme, že účinky tohoto syndromu se promítají do struktury jedincovy osobnosti v celoživotním horizontu. Studujeme-li tedy něčí osobnost z psychologického hlediska, musíme si položit také otázku, jaká byla psychosociální atmosféra jeho prvotního rodinného prostředí a zda se v ní neuplatňovaly v nějaké míře

a podobě deprivací vlivy. Dosah takové otázky je vlastně hodně široký, protože odpověď na ni nám může objasnit původ některých pozdějších osobnostních rysů dotyčného člověka. Položíme si tedy tuto otázku také vzhledem k tomu rodinnému prostředí, do kterého se narodil a ve kterém vyrůstal Tomáš Masaryk.

K poznání podstaty a důsledků psychické deprivace přispěla řada badatelů. V prvním období těchto zkoumání vynikl zejména J. Bowlby (1951 aj.), který formuloval některé výchozí poznatky. U nás začali tyto otázky studovat před desetiletími zejména J. Langmeier a Z. Matějček (1963, 1968, 1974). Druhý z nich se později zabýval také tou variantou deprivací syndromu, která sice vystupuje v méně výrazné podobě, je však přesto účinná v nepříznivém smyslu. Jde o takzvanou psychickou subdeprivaci (viz Z. Matějček 1987, 1996, s V. Bubleovou a J. Kovaříkem 1995, 1996 a, b).

J. Bowlby vyslovil svého času klasickou formulaci, citovanou také Langmeierem a Matějčkem (1963, 11). Vymezují se v ní rané podmínky příznivého duševního vývoje konkrétní osobnosti, podmínky týkající se vztahů mezi dítětem a lidmi z jeho okolí, zejména matkou. Čteme zde: „Dítě v útlém věku má být vychováváno v ovzduší citové vřelosti a má být připoutáno k matce (nebo k náhradní mateřské osobě) intimním a trvalým afektivním svazkem, který je pro oba zdrojem uspokojení a radosti. Situace, ve které dítě strádá nedostatkem takového afektivního pouta, vede k řadě poruch duševního zdraví. Tyto poruchy jsou podle stupně a trvalosti takové deprivace různě závažné a případně i nenapravitelné.“

Ptáme se tedy, jak tomu bylo tedy v této tak důležité věci u malého Tomáše Masaryka. Údaje, které se toho týkají, se vyskytují v Čapkových Hovorech, v obou Masarykových autobiografiích a také v knize vzpomínkového rázu, kterou napsala v exilu v posledním období svého života jeho dcera Alice G. Masaryková. Pozornosti však v tomto smyslu zasluhují také některá místa z Masarykových dopisů Zdeně Šemberové (viz M. Krulichová), některé dílčí údaje z monografie J. Herbena (1947) aj.

Čapkovým prostřednictvím (1990, 12 - 15) Masaryk stručně cha-

rakterizoval osoby i citovou atmosféru svého prvotního rodinného prostředí. O své matce, bývalé panské kuchařce, říká, že byla „chytřá a moudrá“, že „znala kus světa“ a že toužila, „abychom se my děti dostaly trochu výš na té společenské stupnici“. Byla však také „kápo v domě“ a „rozhodovala o všech věcech“. Otec, původně kočí a později panský šafář, byl podle Masaryka „nadáný od přírody, ale do škol nechodil“, takže se naučil psát až jako dospělý člověk. Svě ženě „se podroboval, i když jí odporoval“. Tato konstelace rodinných rolí obou manželů se promítla i do řešení otázky Tomášova vzdělání. Rozhodnutí, že synek „půjde na školy“, učinila matka, zatímco otec - podle Masaryka - pouze „schvaloval, abych se učil“. Dále se Čapkovým prostřednictvím dovídáme, že matka měla své tři synky „ohromně ráda“ a že Tomáš byl mezi nimi patrně „jejím miláčkem“. Ale také otec, u kterého Masaryk shledal „zvláštní smysl pro jednotliviny přírody a života“, se uměl věnovat svým dětem. Jednou na začátku jara jim přinesl „za řadry domů mladého zajíčka březňáčka.....Podrobně, živě a zajímavě nám vyprávěl celý průběh zaječího života“. Vztahy sourozenců v této rodině Masaryk charakterizuje větou „My tři bratři jsme se měli velmi rádi“. Vymezuje to však ještě blíže, když říká, že on sám mladšího Martina „jaksi ctil“, ktežto benjamínka rodiny Ludvíka případně i „komandoval“.

Podle pozdějšího svědectví Masarykovy dcery Alice (1994, 23) „otci byla babička bližší než dědeček“. Byla „duší rodiny“ a dovedla promítat své pozitivní postoje k blízkým lidem i do běžných domácích činností. Týkalo se to i vaření, jehož výsledek podle mínění Masarykovy matky vždycky závisel také na tom, zda kuchařka konala svou práci „s láskou“. Alice dále uvádí, že matka měla syna Tomáše „velmi ráda“ a že on jí to oplácel „zbožňováním“. Také se - a to pouze od Alice - dovídáme o jednom Masarykově dětském a přitom velmi intenzivním zážitku, při kterém se projevil právě jeho vztah k matce. Jednou totiž „jako hošík spatřil otvorem v lomenici na nebi velkou hvězdu, na kterou nemohl po celý život zapomenout. Spojoval ji jaksi se svou matkou“. Alici Masarykové se tedy vzájemný citový vztah mezi jejím otcem a její babičkou je-

vil jako jednoznačně pozitivní a silný. Nadto kontext „zážitku s hvědou“ nasvědčuje tomu, že Tomáš Masaryk v dětství - a snad i později - nahlížel svou matku jako výjimečnou idealizovanou osobu.

Ve svém Běhu života (1875) Masaryk se zmiňuje o tom, jaké osobní odezvy v něm zanechala rodinná konstelace jeho dětství. Text zní takto: „.....byl jsem v časném mládí pečlivě vychováván a ošetřován svou dobrou matkou, jejíž obětavé lásce děkuji za všechno. Sladké hodiny domácí lásky a míru budou mně vždy nejpříjemnějšími vzpomínkami. Láska k mým rodičům a sourozencům, dvěma bratrům, bývala mi často v trudných hodinách jediným, ale bohatým pramenem vnitřní spokojenosti“. V 70. letech 19. století jistě nebylo - a ostatně ani dnes není - obvyklé, aby curriculum vitae doktoranda obsahovalo osobní doznání tohoto rázu. Ale jde ještě o něco jiného. Čteme-li tu pasáž dnes, nabýváme dojmu, že Masarykovi jako mladému a ještě neženatému muži byl zřejmý význam raných vztahů mezi rodinou a dítětem a zejména mezi matkou a dítětem. Očividně dovedl rozpoznat, že láskyplné rodinné ovzduší v dětství vkládá do jedince něco, co přesahuje období těch raných zážitků a co i mnohem později účinkuje v jeho osobnosti jako zdroj síly, bezpečí a útěchy. A to je nepochybně právě to, co měl Bowlby ve své tezi na mysli.

V jedné diskusi zaznělo mínění, že Masaryk vcelku neměl svého otce rád. Bylo tomu tak opravdu? Nepochybně Masarykovy osobní vztahy k jednomu a druhému z jeho rodičů nebyly stejné. U Čapka (13) dokonce říká o otci, že „vedle matky měl na mne málo pozitivního vlivu“. Na druhé straně tam ovšem vyslovuje i věty, zde již citované, ze kterých je patrné, že ve svém dětství a mládí nahlížel otcovu funkci v rodině jako hodnotnou a souladnou. Navíc ve Slovenských spomienkách (1917) najdeme Masarykův text: „Neraz plakal som v detskej svojej zlosti. Mal som asi trinásť rokov, keď som kul nejasné plány pomsty za to, že úradník H. grobiansky vyhrešil mojho otca pre nič za nič“. Chlapec Tomáš se tedy dovedl se svým otcem, kterému bylo ukřivděno, bez výhrady solidarizovat, což by sotva nastalo, kdyby nebyl měl otce rád. Dobrým

vztahům mezi oběma nasvědčuje také vzpomínka Masarykova chlapeckého vrstevníka na situaci, ve které otec energicky hájil zájem svého synka (viz L. Nopp 1920).

Citové vztahy chlapce Tomáše k matce byly ovšem mnohem intenzivnější než jeho vztahy k otci. Dcera Alice, která rodinnou atmosféru nepochybně dobře znala, charakterizovala, jak bylo shora uvedeno, Masarykův vztah k matce jako zbožňování. To je pojem, kterým se označuje směs lásky a úcty, lásky a obdivu, lásky a respektu. Mladý Tomáš očividně svou matku velmi miloval, nadto mu však - více než otec - imponovala svým životním rozhledem a direktivností.

Údaje z osobních dokumentů, které zde byly uvedeny, vcelku nasvědčují tomu, že Tomáš Masaryk vyrůstal v rodině soudržné a funkční, která pozitivně stimulovala vývoj jeho intelektu, sytila jeho emocionální potřeby a navozovala u něho pocity spokojenosti a akceptovanosti. Ústřední postavou v této rodině byla matka, představovala v ní hlavní zdroj citového tepla, bezpečí i autority. Syna Tomáše mezi svými dětmi preferovala a on preferoval ji ve dvojici svých rodičů. Psychosociální konstelace této rodiny tedy nevytvářela podmínky pro vývoj deprivativního syndromu, v žádném případě pak ne u Tomáše. Rodina naopak velmi dobře splňovala - emocionálním ovzduším a interpersonálními vztahy - postulát Bowlbyho, zejména pokud šlo o vzájemné vztahy mezi Tomášem a jeho matkou.

Bylo řečeno, že rané zážitky psychické deprivace navozují u jedince kromě opoždění rozumového vývoje také různé nepříznivé osobnostní rysy. Často jde o vnitřní disharmonii, neadekvátní sebehodnocení, necitlivost vůči mravním hodnotám, neschopnost citových vztahů k lidem a jiným živým bytostem, nedostatek pozitivního postoje k životu a o mnoho jiného. Naopak při nepřítomnosti podmínek pro vytvoření deprivativního syndromu v raném období života se zvyšuje pravděpodobnost, že u jedince nedojde k těmto deformacím a že vývoj i utváření jeho osobnosti budou probíhat příznivě. Jestliže tedy Tomáš Masaryk ve svém dětství nebyl vystaven psychickému strádání a jestliže jeho prvotní ro-

dinné prostředí bylo dokonce velmi účinné v opačném smyslu, naplnily se tím důležité předpoklady a podmínky toho, aby z něho byl člověk zdatný, vnitřně harmonický a osobně šťastný. Že tomu tak opravdu bylo, se pokusím doložit v dalších tématech.

V této souvislosti se jeví jako zajímavé také pozdější Masarykovy vztahy ke členům rodiny, ze které pocházel. Ve svém Běhu života píše, že od roku 1868 začal kromě něho studovat na brněnském gymnáziu jeho bratr Ludvík a že tedy jemu samotnému z toho vyplynul úkol být bratrovi nápomocen v nové situaci čili „starati se o jeho existenci“. Období o sedm, osm let pozdějšího se týkají Masarykovy zmínky v dopisech Zdence Šemberové z 10. 8. 1875 a z 22. 5. 1876 (viz M. Krulichová 1996). V prvním dopise Masaryk píše, že rád pobývá občas doma „u svých“, že ho těší „pospolný, rodinný život“ v Kloboukách, kde jeho rodiče v té době žili. V druhém dopise, odeslaném z Vídně, čteme, že ho zneklidňují starosti o „staříčkou matku, dobrého otce a milovaného bratra“. Ale jsou skutečnosti, které se odehrály ještě později, v době, kdy Masaryk již působil na pražské univerzitě. V roce 1884 zemřel sebevraždou jeden z jeho studentů a ukázalo se, že v závěti odkázal určitou finanční částku svému vysokoškolskému učiteli. Jak Masaryk využil majetku, kterého nečekaně nabyl? Podle J. Herbena (1947, 38) „z dědictví po studentu Fleschovi koupil bratru Ludvíkovi domek v Hustopečích (bratr Martin v té době již nežil, poznámka O. K.) a pomohl mu zřídit tiskárnu. Do Hustopečí přestěhoval také své rodiče“. V té době Masarykovo manželství trvalo již šest let, bylo tu několik dětí; přesto se staral o hmotné zabezpečení rodičů a bratra, pečoval o ně, pomáhal jim. Jeho kladné vztahy k členům prvotního rodinného prostředí tedy očividně přetrvaly období dětství a mládí a projevovaly se účinnými skutky i o hodně později.

Tyto vztahy se však později promítaly do Masarykových aktivit i ve zcela jiné rovině. Manželství jeho rodičů nepochybně bylo - v tehdejší době a tehdejším společenském prostředí - poněkud atypické. Reálnou hlavou této rodiny byla matka, ona byla její centrální osobou i autoritou. Tomáš tedy již v chlapeckých letech získal

zkušenost, že v soužití osob různého pohlaví celková lidská převa-  
ha nemusí být vždy nezbytně na straně muže a že právě tak může  
připadnout i ženě. Možná právě tato v dětství zblízka pozorovaná  
skutečnost - spolu s dalšími pozdějšími zkušenostmi z manželství  
s Charlottou rozenou Garrigue - ovlivnila Masarykovy postoje  
k takzvané ženské otázce a tedy i k těm snahám, které u nás vyví-  
jelo ženské hnutí v posledních desetiletích 19. století a ovšem i po-  
zději. Zajímavé je v této souvislosti sdělení L. Vonkové  
o Masarykově přednášce v Nymburku v roce 1908. Mluvil zde kro-  
mě jiného o postavení žen ve společnosti a o potřebě jejich zrovno-  
právnění s muži, pokud jde o možnosti dosažení vzdělání a profesní-  
ho uplatnění. Ale také kritizoval běžné nedoceňování toho, co žena  
vykonává jako matka a hospodyně, a v této souvislosti se zmínil  
o „drobné, černé, neuznávané práci žen“. Podle Vonkové to doložil  
výčtem činností, které jeden a druhý z jeho rodičů konal v průběhu  
dne, a srovnal obě tyto „pracovní náplně“. Výkon matky při celoden-  
ní péči o blízké osoby, při domácích pracích a rodinném hospodaření  
hodnotil jako značně náročnější než časově ohraničenou práci otce  
ve funkci panského šafáře. Masaryk se tak vyjádřil v době, kdy jeho  
matka již dávno nežila a kdy jemu samotnému bylo 58 let. Tento po-  
zdní doklad jeho lásky a úcty k ní svědčil také o trvalosti těch osob-  
ních dojmů, které si odnesl ze svého prvotního rodinného prostředí.

## **Téma: Zájmový obzor v dětství a mládí**

Žít ve světě znamená být vystaven nabídce mnoha rozmanitých  
podnětů. Jedinec se chová vůči té nabídce výběrově, něco z ní  
přijímá, něco ne. Některé podněty jsou pro něho přitažlivé jen  
v určitých situacích; odpovídají jeho takzvaným nedostatkovým  
potřebám a zanikají po jejich uspokojení (viz M. Severová 1981).  
Jinak je tomu s těmi podněty, na které upíná pozornost dlouho-  
době, které opětovaně vyhledává, kterým vždycky znovu dává  
přednost před jinými. Projevuje se tím v jeho chování to, čemu  
psychologie říká zájmová zaměřenost. Je to důležitá osobnostní  
charakteristika; u konkrétního člověka nabývá určité podoby,

kteřá je pro něho příznačná a bývá i relativně trvalá.

Zájem je poměrně složitý psychický jev. Jeho předmětem se stává to, co upoutává pozornost subjektu, co u něho vyvolává příjemné pocity a co ho motivuje k určitým způsobům jednání. To všechno dodává zájmu hodnotový odstín, což se projevuje zvláště výrazně na zmíněné zájmové zaměřenosti osobnosti. Jejím prožitkovým jádrem je skutečnost, že subjektu se něco jeví jako hodnota, které dosáhnout „stojí za to“. Toto hledisko proniklo i do různých definicí zájmové zaměřenosti. Běžně se uznává (např. W. Köhler 1959, E. Todt 1978 aj.), že hranice mezi ní a zaměřeností hodnotovou jsou plynulé.

Na druhé straně zájmová orientovanost vystupuje v jedincově osobnostní struktuře také jako indikátor jeho schopností, indikátor jejich specifikace. Je možné říci, že trvaleji se zájmově zaměřujeme na to, co je v souladu se směry našeho nadání, našeho talentu. Je tomu tak proto, že právě takové činnosti jsou pro nás subjektivně snadné a vyvolávají v nás tedy příjemné pocity. A právě toto prožitkové pozadí nadanosti či talentu účinkuje jako důležitá pohnutí při volbě směru vzdělání a profesní specializace.

Jak tomu bylo se zájmovou orientovaností Tomáše Masaryka v jeho dětství, dospívání a mládí? V Čapkových Hovorech (16 - 18) čteme o jeho různých chlapeckých aktivitách, odpovídajících obyčejům i příležitostem moravskoslováckého venkova v časech po polovině 19. století. Ale více než tyto aktivity, kterým se běžně věnovali i jiní jeho vrstevníci, nás budou zajímat iniciativy, které byly příznačné právě pro něho. Přihlédneme tedy k příhodám a událostem, ze kterých jsou předměty zájmových orientací mladého Masaryka zvláště patrné.

Ukazuje se, že je užitečné přidršet se časového sledu těchto údajů. Text tohoto tématu tedy bude mít - na rozdíl od všech ostatních - jakousi narativní podobu. Přitom nepůjde o sledování části Masarykova životního příběhu. Předmětem naší pozornosti bude něco jiného, totiž rozvoj jeho zájmové orientovanosti a její stále výrazněji se rýsující dominanty od let základní školní docházky - a přes různé další peripetie - až do vysokoškolského období.

Jednou ze skutečností Tomášova dětství byl velmi brzký kontakt s německým jazykem. Jeho prvotní rodinné prostředí bylo vlastně dvojjazyčné, setkával se v něm se slováckým nářečím i s němčinou. Ta byla pro jeho matku něčím běžným; mluvila plynně německy a také se tak se svými dětmi modlila. Ale v Běhu života Masaryk uvádí, že mezi svým šestým a devátým rokem se účastnil - kromě docházky do školy v Čejkovicích - také soukromé výuky, které se dostávalo jeho kamarádovi, úřednickému synkovi, od německy mluvícího učitele. U Ludwiga (57) a jinde se píše o tom, že Tomáš ve věku osmi či devíti let již četl německy psané knížky pro mládež, které mu půjčoval čejkovický kněz František Satora.

Základní školní docházka Tomáše podněcovala k různým aktivitám intelektuálního rázu. V Běhu života Masaryk napsal, že výukou místopisu byl inspirován jeho chlapecký pokus sestavit seznam všech měst celého mocnářství. Také se mu tehdy dostal do ruky text o dějinách Uher a českých zemí; zaujal ho a uvědomil si nad ním, že je Čech. Snad proto, že měl brzkou zkušenost s vícejazyčností, uvažoval jako školák o vytvoření nějaké univerzální, všem srozumitelné řeči, jejíž abeceda měla být sestavena z čísel. Nevíme, zda se o to pokusil, byl však tehdy vzhledem k číslům úspěšný i jiným způsobem. Podle J. Doležala (1929, 13) Tomáš vzbudil pozornost, když v rodině čejkovického ranhojiče Zdekauera suverénně zvládl jakousi z Vídně přivezenou a Vídně se týkající stolní hru. Šlo v ní o „skládání čísel“, což Doležal blíže neobjasňuje, uvádí však, že Tomáš byl z přítomných dětí jediný, kdo si s úkolem věděl rady.

Předmětem velkého zaujetí se školákovi Tomášovi stala na delší dobu knížka s názvem „Tvářeznalství ve smyslu Lavaterově pro učitele“. (J. K. Lavater žil v 18. století a zabýval se takzvanou fyziognomikou čili odhadováním lidských povah podle utváření detailů obličeje, ušních boltců aj., poznámka O. K.). V Běhu života Masaryk říká, že se textu knížky skoro naučil nazpaměť; čejkovický učitel, od kterého ji měl, mu ji posléze daroval. Dotyčnou „teorii“ si Tomáš pak ověřoval v praxi čili věnoval pozornost obličejům lidí ze svého okolí. Počínal si tak i vůči spolužákům z církevní reálky

v Hustopečích a dělal to tak důkladně, že tím vzbudil jejich nelibost (J. Doležal 1929, 14).

Tuto dvoutřídní nižší piaristickou reálku navštěvoval mezi svým 11. a 13. rokem. Školní výuka ho velmi zaujala, otevřela mu nové pohledy na svět. Také mu nabízela konfrontace některých jeho dosavadních praktických zkušeností se sférou vědecké teorie. Jak víme od Čapka (39) i odjinud, udivil Tomáše profesorův výklad o tom, že trakař, věc tak známá z jeho každodenního života, je vlastně páka a kolo a že jeho funkci vystihují určité „teoretické formule“.

Je zřejmé, že Masarykovými dětskými lety se vinula jako příslušná červená niť linie těch zájmů, kterým psychologie říká poznávací. Potřeba poznávat je vývojová potřeba, což znamená, že její uspokojování neslouží k periodickému obnovování určitého optimálního stavu jedince. Je to tedy něco jiného než zmíněná nedostatková potřeba, která po uspokojení zaniká a teprve po nějaké době se zase projeví. Pro poznávací činnost je příznačné, že její průběh je - i u dítěte raného věku - provázen příjemnými pocity. Tím se činnost stává pro dítě přitažlivou, stimuluje je k dalším podobným aktivitám (M. Severová 1981). Vcelku bývá potřeba poznávat vymezována jako tendence subjektu zabývat se činnostmi, které vyžadují myšlení, a prožívat tyto činnosti jako něco radostného (např. J. T. Cacioppo, R. E. Petty 1982). A zdá se, že právě to bylo charakteristické pro intelektuální zvědavost Tomáše Masaryka v jeho dětství i dospívání a ovšem i později.

Ale jeho situace v tom směru nebyla snadná, některé skutečnosti mu podstatně znesnadňovaly uspokojování toho vysloveného hladu po poznacích a vědomostech. Absolvování reálky v roce 1863 bylo následováno trpkou životní epizodou, totiž učebním poměrem (Kunstschlosserei) ve Vídni. Tomáše taková činnost netěšila, neuspokojovala ho. Později o tom v Běhu života napsal: „Jedinou mou radostí byla knihkupectví, k nimž jsem se za poledne plížil, abych si přečetl názvy knih a zapamatoval si je a abych při práci hloubal o jejich domnělém obsahu“. Dokonce se tehdy odhodlal nabídnout jednomu knihkupci, že by pro něho vykonával

„písařské práce nebo něco podobného“, ale byl „příkře odkázán“. Potom se stalo, že jeden z chlapců, se kterými bydlil, mu ukradl jeho knihy, totiž učebnice z reálky, zeměpisný atlas a také zmíněné Tvářeznalství, a prodal je. Tato příhoda Tomáše tvrdě zasáhla, jeho nespokojenost se vystupňovala do krajnosti. V Běhu života o tom čteme: „Od té chvíle jsem neměl stání. Viděl jsem zřejmě, že musím mít také něco pro svého ducha, pro svou mysl...“. Dopadlo to tak, že z Vídně utekl a vrátil se k rodičům, kteří v té době žili v Čechách.

Tam se pak realizoval jeho druhý učební poměr, tentokrát šlo o kovářství. Jednou se stalo, že Tomáše poslali z dílny s putnami pro vodu a on cestou ke studni zahlédl svého profesora z reálky. Vyvolalo to u něho pocity, které byly směsí studu a lítosti, takže se pedagogovi raději vyhnul. V Běhu života o tom Masaryk říká: „Putny mi vypadly z rukou, jako stroj jsem šel se sklopenou hlavou odtud, pryč do blízkých hor, abych přemýšlel o svém osudu a vyplakal se“.

Nicméně tato příhoda zasáhla právě do jeho „osudu“. Také profesor totiž zahlédl svého bývalého žáka, odhadl jeho situaci a navštívil jeho matku. Čtrnáctiletý Tomáš se potom stal pomocníkem profesorova otce, učitele v Čejkovicích, samozřejmě pomocníkem nevystudovaným a neplaceným.

Znamenalo to příznivý obrat Tomášova postavení, obrat s trvalými důsledky. Činnost učitelského pomocníka ho ovšem příliš nespokojovala, připadala mu jednotvárná. V Běhu života čteme: „Můj nepokojný duch nenacházel žádného oddechu a klidu ve všedním, stále se opakujícím vyučování jedné a téže věci...“. Přesto se právě v souvislosti s touto činností objevilo na jeho životním obzoru něco důležitého, totiž setkání s klasickými jazyky.

U Čapka (41) Masaryk o tomto období svého života říká: „Rád jsem ležel v knihách. V Čejkovicích na zámku zůstaly po jezuitách staré knihy... Já jsem ty knihy zrovna hltal... V těch německých knihách byly latinské a řecké citáty, kterým jsem chtěl porozumět“. Totéž čteme v Běhu života, ale s dalším údajem, že mu tam přišel do ruky „také jakýsi katechismus ze XVII. století, jenž mne ponoukal k horlivému učení. Byly totiž v tom svazku vtroušeny mnohé

poučky starých mistrů a poněvadž byly uváděny v původní řeči (t.j. v latině a řečtině, poznámka O. K.), nemohl jsem jim ovšem rozuměti, ba řecké vůbec ani čísti. To mne mrzelo a pomýšlel jsem na možnost, jak se těm řečem naučiti“. Ale vzhledem k latině měl i jiné pohnutky. Jednou z povinností učitelského pomocníka bylo kooperovat na pohřbech s knězem, „odpovídat“ na jeho latinské výroky rovněž latinsky. Tomáš se tedy snažil to dělat, mrzely ho však Satorovy výtky, že latinu špatně vyslovuje. Nadto mu také bylo proti mysli odříkávat něco, čemu nerozuměl. Kněz mu tedy po dohodě začal udílet lekce z latiny a také mu dal starý latinsko-německý slovník. Tomáš se nadšeně vrhl do této práce a začal se dokonce učit slovníku nazpaměť, „abych pak se zásobou slovíček pátral v latinských citátech“ (Běh života).

Pak již přišly další příznivé změny životní dráhy mladého Masaryka. Na Satorovu radu složil ve Strážnici na gymnáziu zkoušku z primy a byl pak přijat - ve věku 15 let - do sekundy německého gymnázia v Brně. Byl tedy po dvou letech znovu studentem a to dokonce ve městě, kde byly některé kulturní instituce a kde se mu naskýtal různé možnosti „dostat se ke knížkám“ (Čapek 42). Z jiného hlediska to však bylo, alespoň zpočátku, velice svízelné období, o kterém pak v Běhu života napsal: „Prvního půl roku v Brně jsem prožil v nevýslovné bídě“. Přesto tam vytrval, těžkou situaci zvládl tím, že si našel možnosti výdělků kondicemi.

Studium Tomáše velice zaujalo. Zpočátku se zcela přizpůsoboval požadavkům školní výuky, ale po čase si začal sám plánovat a řídit způsoby svého vzdělávání. Čapkovým prostřednictvím (53) o tom Masaryk říká: „V prvních letech v Brně jsem byl primusem. Ale brzy jsem si řekl, že stačí školu slušně absolvovat a raději se vedle ní zabývat jazyky, básníky, uměním a čtením historiků, filozofů a tak. Já jsem byl vždycky náruživý čtenář...“

Studiu cizích jazyků se mladý Masaryk věnoval s velkou horlivostí. V různých textech jsou zmínky o tom, že se ve svých brněnských letech učil polštině, ruštině, maďarštině, ale také francouzštině, angličtině a později - po přestupu na gymnázium ve Vídni - dokonce i arabštině. S francouzštinou začal vlastně již

kdysi v Čejkovicích z podnětu Satorova; kněz však znal spíše gramatiku, plyněji hovořit francouzsky neuměl. V Brně Tomáš začal s francouzštinou znovu, zčásti i proto, že ho „zajímalo srovnávat francouzskou gramatiku s latinskou“. Chlapec, kterému tehdy dával kondice z nějakých předmětů, míval také jazykové lekce, udílené rodilou Francouzkou, a Tomáš jim býval přítomen jako nenápadný, ale velmi pozorný posluchač (Čapek 66). V průběhu brněnských let se ve francouzštině - a také v ruštině - hodně zdokonalil. V Běhu života o tom říká, že tehdy si již mohl překládáním textů z obou těchto jazyků „vydělávat maličko peněz k nakoupení nejpotřebnějších knih“. Pokud šlo o angličtinu, prožíval Tomáš i jiné pohnutky než pouhý zájem o tento světový jazyk. Uplatnil se tu totiž i jeho úmysl věnovat se v budoucnu filozofii. V Běhu života Masaryk o tom říká: „...správně jsem nahlížel, že jako nastávající filosof nemohu postrádat anglických mistrovských děl“. K návštěvě kurzů arabštiny - již ve vídeňském období - ho vedly zase jiné motivy, totiž záměr studovat na „orientální akademii“ a věnovat se diplomatické dráze; k realizaci tohoto úmyslu však nedošlo (Čapek 54).

Jestliže Tomáš byl již jako chlapec v Čejkovicích horlivým čtenářem, stal se jím tím více ve svých studentských letech. V Brně začal číst s velkým zaujetím uměleckou literaturu, díla německých klasiků. Později pak, v době studií na vídeňském gymnáziu, se mu stala neodolatelným lákadlem rozsáhlá knihovna v rodině spolužáka Josefa Herberta; vícekrát o tom čteme u Čapka (7, 56, 66). Tomáš teď nejen poznával další německy psaná díla, ale také „ležel ve francouzské literatuře“, okouzloval ho Chateaubriand, Sandová, Musset, Balzac, Hugo a jiní. U Ludwiga (97) Masaryk vzpomíná na svou studentskou čtenářskou vášeň slovy „Literatura světová byla mi jako obloha hvězdami posetá“. Podle Čapka (51) se v té době pokoušel i o vlastní literární činnost, nejprve o verše, pak o román.

Vídeň ovšem nabídla mladému Masarykovi i mnoho jiných podnětů k činnostem intelektuálního rázu. Různé možnosti mu poskytovala univerzitní knihovna, kterou, jak čteme v Běhu živo-

ta, denně navštěvoval. Byl tehdy zcela zaujat dějinami filozofie, zejména Platonem, jehož pojetí duše si později zvolil za téma doktorské dizertace. Ale z různých textů se dovídáme, že vedle toho studoval také historii, národní hospodářství, spisy politického rázu a náboženskou literaturu. Zabýval se i přírodními vědami; Darwinova teorie mu poskytovala podněty, o kterých pak uvažoval z filozofického hlediska. Jiným vědním oborem, který budil jeho zájem, byla psychologie. Ale věnoval pozornost i lékařským vědám, studoval například důkladně anatomii a navštěvoval i pitevnu. Podrobnosti o těchto i jiných studijních zájmech mladého Masaryka najdeme v Běhu života, v dopisech Zdence Šemberové (viz M. Krulichová), u Čapka, u Ludwiga a jinde. Okruh jeho intelektuálních aktivit během studií středoškolských i vysokoškolských byl tedy široký a vyskytovala se v něm různá předznamenání těch směrů činnosti, kterým se později věnoval v dospělosti a ve zralém věku.

V celé této osobní historii poznávacích zájmů mladého Masaryka vystupovaly trvale do popředí jeho hodnotové postoje. Nepřímo to potvrzují ty údaje z osobních dokumentů, které vypovídají o jeho zájmové orientovanosti jakoby z opačného pohledu. Takovou výpovědí byla jeho osobní odezva na situaci, kdy mu spoluučeň ve Vídni odcizil knihy, které byly jakýmsi jeho pokladem. Jiným případem byla lítostivá reakce mladého Tomáše na setkání s někdejší profesorem; signalizovala jeho pocity frustrace, vyvolané zmařením důležitých osobních záměrů. Také v nespokojenosti s jednotvárnou rolí učitelského pomocníka na vesnici se projevil rozpor mezi touto činností a Tomášovou potřebou stálého intelektuálního růstu.

Všechny tyto skutečnosti se nám pak osvětlují ještě z dalšího úhlu v době, kdy neblahá situace se po jeho vstupu do brněnského gymnázia sice změnila, ale kdy současně vyvstaly podstatné obtíže existenčního rázu. Shora byla uvedena Masarykova zmínka o „nevýslovné bídě“, které byl vystaven v počátečním období svých studií v Brně. Perspektiva životní dráhy vzdělance, po které toužil, byla pro něho v jeho tehdejší

situaci neodlučitelně spojená s nezbytností hmotného strádání. Zde musil volit a volil jednoznačně: udržet se na gymnáziu i za cenu materiální nouze. Brzy pak ovšem zvládl tu situaci prostřednictvím čínorodosti, která pro něho byla - nejenom v jeho mládí - příznačná, čili začal si, jak již bylo řečeno, vydělávat na živobytí kondicemi.

Je tedy zřejmé, že dominantou zájmové zaměřenosti Tomáše Masaryka v jeho dětství, dospívání i rané dospělosti bylo získávání poznatků a vědomostí. Sféra vědy a kultury se mu stala velmi důležitou osobní hodnotou, trvalé zakotvení v ní bylo cílem, který odpovídal jeho výrazné vývojové potřebě a dlouhodobě motivoval jeho jednání. Jakákoliv ohrožení v tomto směru, která ho v dospívání vícekrát potkala, prožíval vždycky jako zmaření něčeho z hlediska budoucnosti velmi cenného. Otevření nových perspektiv přijal jako patnáctiletý chlapec bez zaváhání a nedal se odradit ani bezprostřední situací vážného existenčního stresu.

### **Téma: Osobní odezvy na životní události v dětství a mládí**

Na životní běh konkrétního člověka je možné hledět jako na proces konfrontace jeho osobnosti s realitou světa. Je tu sled situací a událostí, přičemž jednotlivec někdy je jejich přímým aktérem, jindy spíše pasivním pozorovatelem. Ale v obou případech jimi bývá zasažena jeho prožitková sféra, stávají se jeho osobními zkušenostmi. Mnoho takových prožitků se odehraje již v jeho dětství a mládí. Některé pouze proběhnou a rychle odezní, jiné mají naopak trvalejší dosah a případně předznamenávají něco z celkového obrazu osobnosti budoucího dospělého člověka.

V textech, týkajících se T. G. Masaryka, se vyskytují údaje nejen o rozmanitých příhodách z jeho dětství a mládí, ale také o tom, jak on sám je reflektoval v rovině prožívání. Někdy byla jádrem těch prožitků jen silná emoce, jindy se citová odezva spojovala s odhalováním různých skutečností lidského života včetně jeho takzvaných mezních poloh.

Čapkovým prostřednictvím (17-18) Masaryk vypovídá, že jako

asi osmiletého ho matka vzala do Šaštína na pouť a že si tam celé dva dny hrál s dcerkou známých, u kterých spali. A říká: „Když jsme se vrátili domů, strašně se mi po ní stýskalo“. Malá kamarádka zřejmě vstoupila do jeho života jen na dva dny, a hned zase z něho zmizela. Ale to, že Masaryk si i ve stáří připomínal tento dávný zážitek, svědčí o intenzitě jeho někdejších pocitů ztráty a stesku.

O jiné své silné citové odezvě z období dětství Masaryk mluví v Běhu života. Bylo mu asi osm nebo devět let, když měl při děkanské vizitaci ve škole reprodukovat obsah jednoho čítankového textu. Říkalo se v něm, že děti, zesnulé v útlém věku, se opět setkají se svými rodiči „nad hvězdami“ čili u Boha (viz S. Polák 1994, 238). Tomáš sice začal svůj výklad, ale brzy v něm nemohl pro náhlý pláč pokračovat, protože text mu připomněl zemřelou sestřičku. Příhoda se zřejmě vztahovala k dceře jeho rodičů Františce, která ve věku pouhých dvou týdnů zemřela v únoru 1858 (viz J. Doležal 1931, 14, nebo S. Polák 1995, 14). Tato prudká osobní odezva nejen svědčila o citové vzrušivosti chlapce Tomáše, ale také potvrzovala jeho vnitřní souznění s rodinou, ve které vyrůstal.

V Běhu života Masaryk hovoří i o jiných lítostivých odezvách ze svého chlapeckého období. Jako učeň ve Vídni trpěl silným steskem po domově, po rodičích, sourozencích a po prostředí moravskoslováckého venkova (viz také v předcházejícím tématu). Útěchou mu bylo několik knížek, které měl s sebou a ve kterých po večerech čítával. Měl také školní atlas a rád si vždy prohlížel různé mapy v něm. Ale právě to se neobešlo bez lítosti. Čteme tu: „Nakonec jsem vždy vyhledal list, kde byla moje domovina. Slzy mi přerušily toto zaměstnání a já se tak denně uplakával do spánku“. Víme z předcházejícího tématu, že Tomáš o tyto své knihy nakonec přišel. Víme také, že se tím dovršila jeho nespokojenost s vídeňským učebním poměrem, takže jej ze své vůle opustil a vrátil se k rodičům. Nadto byla v rámci předcházejícího tématu zmíněna také jiná jeho lítostivá reakce, totiž ta, kterou u něho, jakožto kovářského učně v Čejči, vyvolalo setkání s profesorem z hustopečské reálky.

Do Tomášových chlapeckých let spadaly také dvě zvláště vý-

znamné zkušenosti. Obě u něho vyvolaly silné a složité osobní odezvy, obě se promítly svými účinky i do mnohem pozdějších Masarykových aktivit.

Když bylo Tomášovi asi devět let, stalo se, že koňský pacholek z čejkovického panství se oběsil na dveřích stáje. Zpráva o tom vyvolala u chlapce „ohromující dojem“, ve kterém převládala směs zděšení a úzkosti. V textu *O sobě* (109) Masaryk říká: „Od toho okamžiku mně branka byla tabu, prahu do konírny jsem již nepřekročil a jen zdaleka jsem to místo hrůzy obcházel“. U Čapka (24) čteme, že chlapci Tomášovi „připadalo strašné a nepochopitelné, jak si někdo může vzít život“ a že mu to „pořád leželo v hlavě“. Podobně Ludwigovým prostřednictvím (16) Masaryk uvádí, že tehdy prožíval „jediný velký úžas nad faktem, že člověk může vlastní rukou zhasnout pochodeň svého života“. K příhodě se vrací i na jiném místě této knihy (77), kde říká, že si od té doby začal všimnout lidí, kteří nebyli spokojeni se svým životním údělem. Ve *Slovenských spomienkách* čteme, že mu tím vyvstal před očima „mravní problém sebevraždy“ a že se od té doby musil k němu trvale vracet. Je známo, že Masaryk si později zvolil problematiku sebevraždy za téma svého habitaličního spisu; u Čapka (24) k této volbě poznamenal, že to byla jeho „odpověď k těm dětským a pozdějším zkušenostem“. Událost z dětství, o které se vlastně jen doslechl, navodila jeho pozornost vůči určitému, složitě podmíněnému společenskému jevu, ale nadto i vůči otázkám takzvané existenciální dimenze lidského života. Setkání s nimi bylo pro Masaryka zřejmě setkáním na celý život; později ještě uvidíme, že se výrazně promítlo i do jeho postojů vůči náboženství a zejména do jeho osobního vztahu k němu.

Druhý klíčový zážitek spadl do období, kdy Tomáš byl žákem hustopečské reálky, tedy snad do jeho dvanáctého nebo třináctého roku. Čapkovým prostřednictvím (21-22) Masaryk říká, že se v dětství ve svém lidském okolí celkem běžně setkával s jakousi živelnou podobou antisemitismu a že si tehdy tento postoj také osvojil. Zvrat přinesla příhoda, o které Masaryk psal po prvé ve svém málo známém textu *Náš pan Fixl* (1911) a kterou známe i odjinud (z autobiografií, od Čapka aj.). Na reálce měl Tomáš židovského

spolužáka Leopolda P. Jednou v letním období třída podnikla s profesorem výlet na Pálavské kopce a na zpáteční cestě se pak zastavili na svačinu v hostinci v Dunajovicích. Panovala při ní veselá nálada a terčem vtipů byl právě Leopold. Když zmizel od stolu, chlapci ho začali hledat a Tomáš se od nich dověděl, že „stojí za vraty, s řemínky na čele se modlí“. Vyvolalo to všeobecnou veselost, chlapci pokřikovali na modlíčího se spolužáka a škádli ho. Také Tomáš se šel podívat, ale to, co uviděl, v něm vzbudilo jiné pocity než v ostatních. Masaryk pak o tom napsal v dotyčném textu: „Nezapomněl jsem nikdy, jak mě pohled na Leopolda zarazil. Rázem nebylo mně do vtipů“. Zejména ho překvapila a také dojala skutečnost, že židovský spolužák nezapomněl na modlitbu ani v situaci, kdy všichni ostatní chlapci se plně oddávali veselé zábavě. Drobná příhoda se tím stala mladému Masarykovi jakýmsi okamžikem vnitřního přelomu; proto ji později nazval „Damašek mého antisemitismu“. Je známo, že v roce 1899 profesor Masaryk aktivně vstoupil do soudního procesu, kterým Žid Hilsner byl viněn z takzvané rituální vraždy, a že tato iniciativa mu vynesla mnoho nenávisti a útoků od různých lidí, dokonce i od některých jeho studentů. Ukazuje se, že oba děje, časově od sebe oddělené zhruba čtyřiceti lety, spolu souvisely. Vztah mezi dávnou školní příhodou a svou účastí v procesu Masaryk naznačil v roce 1917 ve Slovenských spomienkách. Napsal tu: „V Hilsnerově aféře ne jednou jsem vzpomínal na Leopolda za vraty dunajovickými“. Také si v tomto textu s lítostí připomněl své někdejší pocity odporu proti Židům a vyslovil naději, že je „odčinil“, když se stal Hilsnerovým zastáncem.

Jestliže věnujeme pozornost osobním odezvám mladého Tomáše na různé události, s nimiž se setkal, nemůžeme přehlédnout určitý druh zážitků, kterého se mu v dotyčném životním období dostalo v míře až překvapivě velké. Jde o množství situací, ve kterých byl tak či onak konfrontován s faktem dočasnosti každého lidského života, s faktem smrti. Některé z těch situací zde byly již zmíněny, totiž zhasnutí života sestřičky a sebevražda koňského pacholka. Ale případů přímého setkání s něčí smrtí bylo v Masarykových

mladých letech více.

Ve Slovenských spomienkách Masaryk uvádí, že jednou jako ministrant přisluhoval knězi při takzvaném zaopatření těžce nemocné ženy. Situace na něho zapůsobila silným dojmem, nazval ji „velkou zkušeností“. Jiná příhoda se odehrála v letech jeho studií na brněnském gymnáziu a čteme o ní u Čapka (47). Při jedné cestě z Brna domů se Tomáš a jiní studenti zastavili v nějakém hostinci. Žertování staršího kamaráda s mladou hostinskou tehdy náhle ustalo, když se ukázalo, že ve vedlejší místnosti - s hořící svíčkou „v hlavách“ - leží na slámě její mrtvý muž. Masaryk neříká výslovně, zda i toto pro něho znamenalo velkou zkušenost, příhodu si však zapamatoval až do let stáří.

V době studií ve Vídni mladý Tomáš zažil řadu úmrtí blízkých osob. Ještě jako gymnazista takto ztratil zmíněného již spolužáka Josefa Herberta. U Čapka (56) ho charakterizoval jako hodného, jemného, ale také churavého mladíka, který se velmi zajímal jednak o historii a geografii, jednak o krásnou literaturu. Jméno Herbert bylo spolužákovo příjmení, ale v rodině, kterou Masaryk později založil, bylo užíváno jako křestní jméno. Nejprve je dostal jeho starší syn a Masaryk o tom Čapkovým prostřednictvím řekl, že se to stalo „na památku“ na dávného přítele, kterého si i ve stáří připomíná. Jména Herbert a Herberta se pak vyskytla v okruhu Masarykovy rodiny ještě několikrát.

Dvě setkání se smrtí přinesl mladému Masarykovi rok 1873. Tehdy zemřel jeho podporovatel z brněnských časů, policejní ředitel Le Monnier, který po přesídlení do Vídně usnadnil přechod tam i Tomášovi; v Běhu života je nazván „můj dobrodinec“. Ale čteme tam i o jiné ztrátě z téhož roku; zemřel totiž bratr Martin, v té době voják v základní prezenční službě. Masaryk uvádí, že ho tato událost těžce zasáhla a že nepřímo navodila změnu jeho tehdejší studijní orientace, totiž odklon od filologie, která ho neuspokojovala, a oddání se filozofii. O této nové volbě studijního zaměření zde říká: „Od onoho času (t.j. od bratrovy smrti, poznámka O. K.) svěřil jsem se docela filozofii. Hledal jsem v ní útěchu - a našel jsem ji“.

Když mladý Masaryk ve Vídni dokončoval univerzitní studium,

byla mu poskytnuta ještě jedna příležitost k poznání křehkosti lidského života. Na jaře roku 1876 zemřel na tuberkulózu jeho velmi nadaný kolega a přítel Josef Brandejs. Podle Z. Nejedlého (410) byl Tomáš Masaryk jedním z těch, kdo tehdy o nemocného mladého muže pečovali až do jeho konce. V nekrologu, který nato napsal do Světozoru (viz také Juvenilie 24-27) dal průchod pocitům osobního otřesu nad tím, že mladý život jeho přítele a nadějného slavisty i orientalisty se tak neodvolatelně uzavřel.

Těmito případy, zaznamenanými v různých textech, se možná nevyčerpávají všechna osobní setkání mladého Tomáše Masaryka se smrtí; mohlo jich být ještě více. Ale i těch, o kterých víme, je až překvapivě hodně. O účincích nakupené zkušenosti tohoto druhu na jeho osobnostní vývoj se můžeme jen dohadovat, ale patrně nebyly zanedbatelné.

Léta dospívání a rané dospělosti ovšem přinesla mladému Masarykovi i mnoho jiných zkušeností. Důležité byly patrně zejména ty, které mu přinášely zajímavé informace o lidském životě jako takovém i o širokém spektru jeho podob. Dovídáme se o tom z jeho dopisů Zdence Šemberové (viz M. Krulichová), zejména z těch, které jí napsal v letech 1875 a 1876. Někdy v nich své starší přítelkyni prostě jen sděloval dojmy, kterými na něho působilo osamocení, venkovská příroda anebo večerní stmívání, pozorované od kaple „Barborky“ v Kloboukách. Ale v dopisech se vyskytují také úvahy o rozdílech psychického stavu člověka zdravého a nemocného, o stáří, o mezních polohách lidského života, o otázkách osobní nesmrtelnosti a o jiném. Mladý Masaryk si všímá toho, že mnohé lidské životy nejsou šťastné a že některé bývají trvale poznamenány různými tragédiemi. Také uvažuje o rozdílech lidských povah a o důsledcích této skutečnosti pro lidské soužití. Problémům mezilidských vztahů, ať již jde o jednotlivce či o skupiny, věnuje pozornost i z širšího hlediska; v tomto smyslu si všímá také nepřátelství mezi katolíky a protestanty.

Všechny tyto postřehy mladého Masaryka, sdělované v jeho dopisech, jsou především osobní a bezprostřední, je však zřejmé, že se do nich také promítají vlivy studiem získané erudice a to erudice

několikerého druhu. Nepochybně jsou jeho přístupy k různým pozorovaným či uvažovaným skutečnostem inspirovány tématy z okruhu filozofie a sociologie, ale ne pouze jimi. Rozeznáme zde i zdroje, získané prohloubenou znalostí širokého spektra tehdejší světové beletrie. Nadto se však ve většině těch úvah uplatňuje také Masarykův celoživotní zájem o psychologii. Již dříve, v tématu o zájmovém obzoru v dětství a mládí, jsme věnovali pozornost jeho někdejšímu chlapeckému zaujetí Lavaterovou fyziognomickou naukou. Ale psychologicky orientovaný zájem o lidi a lidské skutečnosti, spojený se studiem odborné literatury, byl příznačný i pro léta jeho adolescence a rané dospělosti. A poměrně brzy, převážně v 80. letech, mladý Masaryk realizoval svůj zájem o psychologii vypracováním šesti studií, letmo zde zmíněných již v předmluvě. Byly relativně nedávno, v roce 1995, po překladu do angličtiny souhrnně publikovány péčí J. Brožka a J. Hoskovce a s jejich zasvěcenými komentáři.

Ale vraťme se k Masarykovým dopisům Zdence Šemberové. Jsou v nich pasáže, kde pisatel vystupuje jako svědek i všímavý pozorovatel různých dějů, které se odehrály v jeho blízkosti a jejichž aktéry byli cizí lidé. Podává tyto děje jako krátké scénky, jakoby bezprostředně odpozorované z jeviště života. Je tu hádka dvou žen, hospodská rvačka, karbaníci sedláci, lítost příbuzných nad chasníkem odvedeným na vojnu, zatčení provinilce četníkem, cikánčino předpovídání budoucnosti. Ze způsobu, jakým mladý Masaryk o těchto příhodách své přítelkyni referoval, je patrná jeho zvědavost vzhledem k rozmanitosti podob a poloh lidského života. Byl ovšem pozorovatelem nejenom zvědavým, ale nejednou i hodně soucitným. Tu a tam do těch situací také sám zasahoval a to tak, že uklidňoval jejich účastníky anebo je upozorňoval na mravní stránku té které záležitosti.

Vcelku poznáváme, že Tomáš Masaryk ve svém dětství a mládí hluboce a citlivě reflektoval různé události a děje a to i takové, které přesahovaly jeho úzce osobní sféru. Prožíval je jako zkušenosti o rozmanitých polohách lidského života i o jeho složitosti.

## Téma: Dvě proporce emocionality

V temperamentové substruktuře osobnosti připadá důležitá úloha emocionalitě. K jejímu objasnění velmi významně přispěl E. Kretschmer, tvůrce pozoruhodné teorie temperamentu, publikované po prvé v roce 1921 a v rozšířené podobě pak vícekrát později (např. 25. vydání 1967). Jádrem této teorie je rozlišení dvou specifických kvalit emocionality, dvou jejích „proporcí“. Jedna z nich, takzvaná diatetická proporce, se týká základní náladové polohy jednotlivce. Je tím míněna jeho pozice mezi dvěma pomyslnými póly, totiž mezi radostným a aktivitu navozujícím laděním a sklíčeností depresivního rázu. Druhou proporcí, zvanou psychestetická, Kretschmer rozumí emocionální senzitivitu čili schopnost subjektu vytvářet osobní citové odezvy na situace a události. Také pro tuto kvalitu je příznačná určitá polarita, totiž citlivost a necitlivost.

V předcházejících tématech jsme se několikrát dotkli citové stránky Masarykovy osobnosti v souvislosti s jeho různými zážitky z let dětství a dospívání. V tomto tématu se pokusíme o pohled na jeho emocionalitu pod zorným úhlem obou kretschmerovských kvalit a se zřetelem k jeho dospělosti a zralému věku.

Nejprve přihlédneme k náladové proporci. Obecně platí, že základní náladová poloha jedince je určována jeho psychosomatickou konstitucí, zejména neurohumorální složkou. Bývá to poloha relativně trvalá, třebaže v časové linii životního běhu obvykle podléhá určitým vývojově podmíněným proměnám. Promítá se velmi přímým způsobem do prožitkové sféry subjektu, totiž do jeho vztahu k životu jako takovému. Subjekt, v jehož základním ladění převažuje radostná čilost, prožívá život jako něco příjemně vzrušujícího, jako stále se obnovující nabídku příležitostí. Jinak je tomu, blíží-li se základní ladění opačnému pólu diatetické proporce; subjekt pak pociťuje svůj život spíše jako břemeno, které na něj bylo vloženo, než jako zajímavou nabídku možností. Je-li pro někoho příznačná jedna z obou základních náladových poloh, neznamená to podle Kretschmera, že u něho nemůže docházet k občasným výky-

vům do druhé náladové polohy. Něco jiného jsou případy, kdy pro náladovou polohu jedince je příznačné právě střídání obou krajností; u některých neuróz nastává vícekrát v průběhu dne, u některých psychóz v delších časových úsecích.

V některých textech, týkajících se Masaryka, se vyskytují i zmínky o jeho základním emocionálním ladění. J. Doležalovi (1920, 36) se jevil jako člověk „veselé mysli“, z pohledu J. Laichtera (16) byl „vcelku jarý muž“, u kterého projevy veselosti nebyly ničím vzácným, A. Schenk (1948) shledal u Masaryka „jasný pohled na život a radostný životní názor“. Podle J. Císaře (1948, 204) „převládajícím rysem té (t.j. Masarykovy) tváře byl výraz přemýšlivého klidu... a dobré pohody... Základní tónina jeho vnitřního ladění, přes všechnu jeho zdánlivou přísnost a nepřístupnost, byla veselá a veselí milovná“. Masarykova dcera Alice mluví ve svých vzpomínkách (1994, 22) o otcově „přirozeně kladné životní povaze“ a připomíná, že i on sám se pokládal za „slunného“. Ostatně i Masaryk se vyjádřil prostřednictvím E. Ludwiga (226) v tomto smyslu a to v době, kdy mu bylo již víc než osmdesát let. Otevřeně připustil, že jeho věk se po fyzické stránce rozmanitě projevuje, ale také dodal, že v rovině duševního života je tomu jinak. Příznačný je jeho výrok: „Myslím, že stáří necítím... Mám takovou radost ze života, jako jsem míval“. Patrně můžeme tato slova chápat jako výpověď o tom, že jeho náladová poloha byla celoživotně pozitivní a že je taková i v letech jeho stáří.

Lidé, kteří Masaryka znali, si všímali také jeho optimismu a smyslu pro humor. Jeho bytostně optimistické postoje měli příležitost poznat J. Papoušek (1930/1931, 14) a J. Císař (1930, 103). Oba totiž byli po nějaký čas Masarykovými osobními tajemníky, první v roce 1917 ve válečném Rusku, druhý v roce 1918 ve Washingtonu a pak v Československu. Spisovateli A. Staškovi se Masaryk dokonce jevil jako „veliký, někdy až přílišný optimista“, který „odkrýval v spletenici náhod vždy nějaký pevný háček, na který věšil své naděje. Nacházel v záplavě nevraživých křiků... vždy kousek pevné půdy, do níž zarážel svou vlajku“ (1925, 456-7).

V Masarykově smyslu pro humor spatřoval E. Ludwig (48-50)

jednak protiváhu jeho „nepatetické povahy“, jednak nástroj, za jehož pomoci při komunikaci s lidmi „překonával malé mrzutosti“. Ludwig se také snažil vystihnout blíže odstín Masarykova humoru. Vyloučil polohu vtipkování, cynismu nebo černého humoru; podle něho byl Masarykův humor „šelmovský, čtverácký“. J. Císař (1948) si zase povšiml Masarykova živého smyslu pro komickou stránku různých situací a příhod a doložil to na konkrétním případu.

Z toho všeho je patrné, že pozitivní osobní ladění u Masaryka celoživotně převládalo. Vzhledem ke kretschmerovské diatetické proporci byla tedy jeho pozice v blízkosti „radostného“ pólu.

A nyní k druhé kvalitě emocionality čili k Masarykově senzitivitě. Právě s ní, s některými jejími projevy v jeho dětství a mládí, jsme se již setkali v předcházejících tématech. Teď nás zajímá, jak se uplatňovala později, v letech jeho dospělosti i zralého věku.

Od Masaryka samotného se o tom mnoho nedovídáme. U Ludwiga (219) se zmiňuje o studu a „pocitech zvláštního způsobu ponížení“ před žebráky a prosebníky a také o dojetí, které v něm později, při jeho prezidentských cestách po republice, vyvolával pohled na staré ženy, stojící „stranou od oficiální řady“ a žehnající mu z dálky. Ale Ludwig (108) zaznamenal i Masarykův výrok: „O mnohých citech neřeknu nikomu ani slova“.

Autoři různých textů o Masarykovi se shodují v mínění, že jeho citové prožívání nebyvalo vnějším pozorovatelům příliš zřejmé, přinejmenším ne na první pohled. Přesto ho nepokládali za někoho, komu je citovost cizí, a dobře rozeznávali rozdíl mezi rovinou prožívání a chování. J. Herben (1910, 93) shledává u Masaryka „ostých přímo projevovat své city“. J. Doležal (1929, 57) hovoří o jeho „zdánlivé chladnosti“ a dodává, že těm studentům, kteří mu byli oddáni a ke kterým on sám patřil, z ní „klesalo někdy srdce“. J. Laichter si všímá Masarykovy „citovosti, která v jistých okamžicích neodolatelně pronikala“ (12), a připisuje mu „dar velké vřelosti“ (69). Z. Franta (1930) vyjádřil svá někdejší studentská pozorování takto: „Vnější klid byl u Masaryka úplný, ale kdo jej častěji slyšel, poznal na něm, že bývá také rozechvěn, a to, když mluvil o věci, která ho zvláště poutala. V takových chvílích jeho tvář byla

stále klidná, ale o něco bledší, hlas se zachvíval vnitřním vzrušením, oko se trochu zamžilo, zhloubělo a zneklidnělo. I na posluhače přešel nepozorovaně tento stav..." J. Krkoška (1930) dokonce soudil, že každý, kdo chce pochopit Masarykovu mnohostrannou činnost, musí přihlédnout také k citové stránce jeho osobnosti. Říká o tom: „Ač ve svém jednání rozvážný a chladnokrevný, byl Masaryk člověkem hlubokého citu. Stávalo se, že naoko byl klidný a lhostejný, ale hlas se chvěl, selhával soucitným vzrušením. Hlubokému pohnutí se neubráníl například při líčení smrti Sokratovy“. O Masarykově citovosti jako o něčem nepříliš očividném mluví také ve své vzpomínce R. Firkušný (1948), který jako mladý konzervatorista býval zván do Lán. Uvádí, že po jedné své klavírní produkci viděl prezidenta „ve chvíli takového citového rozpoložení, které poznal jen málokdo z těch, kdo s ním přicházeli do styku“.

Ovládání vnějších projevů citových hnutí bylo zřejmě pro Masaryka příznačné; šlo o „ledový klid za všech okolností“ (J. Papoušek 1948). Podle J. Císaře (1930) byly vnější projevy citů u Masaryka vzácné a vyskytly se „vždy jen na okamžik, než se probudila strážná sebekontrola“. Jinde (1948) Císař uvádí, že se nikdy neseťkal s člověkem Masarykova temperamentu, „který by byl navenek klidnější, vyrovnanější a lépe ovládající hnutí svého nitra“. Císař tedy postřehoval, že mezi prožívanými city a jejich projevy v chování bývala u Masaryka určitá distance, nejednou se podobající protikladu. Zdá se ovšem, že se tato distance projevovala až od určité doby a že byla výsledkem Masarykovy uvědomělé sebevýchovy. Zajímavé v tomto smyslu je vyjádření jeho mladší dcery Olgy, citované F. Píseckým (1930). Podle ní býval její otec v mladších letech „výbušný jako Vesuv“. V pozdějším klidu, se kterým čelil nepříznivým nebo vzrušujícím situacím, spatřovala účinky jeho „silné vůle“.

Masarykova emocionální senzitivita patrně významně ovlivnila také posun jeho postojů k rakousko-uherskému mocnářství a k ideji revoluce v období po vypuknutí první světové války. Politologové a historikové si dnes nejednou kladou otázku po po-

hnutkách, které u něho tento posun navodily. Ale již dříve, v roce 1930, si ji položil F. Peroutka a svou odpověď na ni opřel o psychologická hlediska. Zamyslel se nad Masarykovou osobností a nad tím, jak se její rysy promítaly do dějinné úlohy, ve které vystupoval ve válečném období. Zejména čtyři Masarykovy rysy se Peroutkovi jevily v tomto smyslu jako klíčové: jeho „mužnost“, náboženská, pragmatičnost a aktivita. S tím je možné souhlasit, ale samotnou změnu Masarykových postojů k revoluci proti Rakousku-Uhersku tím nevysvětlíme. Zdá se, že tu musilo účinkovat ještě něco jiného, totiž nějaká Masarykova osobní odezva na konkrétní situaci počátku války.

Ukazuje se, že tu taková odezva byla a že její jádro bylo právě emocionálního rázu. V různých textech jsem našla pět pasáží, které s užitím více či méně rozdílných slovních formulací o tom vypovídají. Autorem dvou z nich je přímo Masaryk, ve třech dalších zaznamenali jeho výroky K. Čapek, L. Svoboda a E. Ludwig.

V textu *O sobě* (viz J. Doležal 1921, 68-69) Masaryk říká: „Když válka nastala a když jsem viděl, že naši vojáci začínají postupovat podle našeho národnostního a slovanského programu, když jsem viděl, jak se Rakousko mstí na našich lidech, když jsem se dověděl, že na Moravě byl oběšen muž jen proto, že měl u sebe ruské prohlášení, že byl druhý a třetí zastřelen, pak jsem si musil říci: Ty nemůžeš dělat méně než dělají naši vojáci, náš lid, naši voličové. A já jsem se rozhodl, že musím být na straně těch, kteří bojují proti Rakousku“. V podobném smyslu se Masaryk vyjadřuje ve své *Světové revoluci* (1925, 12). Uvědomuje si tam, že popravení lidé „byli trestáni za to, co jsem já, poslanec, hlásával. Mohl, směl jsem já udělat méně než ten prostý voják-občan, jehož jsem utvrzoval v protirakouském a slovanském smýšlení?“ Také Čapkovým prostřednictvím (156) Masaryk vypovídá o tehdejších svých pocitech: „Měl jsem špatné svědomí, že naši lidé jdou na vojnu a do kriminalu a my, poslanci, že sedíme doma. Říkal jsem si, když jsi poslanec, tož teď něco dělej!“ U E. Ludwiga (116) čteme Masarykovo vyjádření: „Styděl jsem se, že jsem celý život mluvil proti Rakousku - a teď, když jsem viděl, že Rakousko musí padnout

vlastní vinou, zůstat klidně doma. Četl jsem, že čeští vojáci byli střeleni pro velezradu, a myslil jsem si: ten člověk má větší cenu než ty! Ten nasazuje život za to, cos ty žádal. Po léta jsem mluvil proti vládě a také proti dynastii, po léta jsem žádal naše práva. Najednou přišla příležitost ta práva vybojovat... Tak jsem se stal revolucionářem". A ještě je tu svědectví L. Svobody (1948) o tom, co Masaryk řekl v jednom svém projevu k legionářům v Rusku v roce 1917. Zdůraznil tehdy, že v počátcích svých odbojových aktivit byl ovlivněn příkladem vojáků, kteří přebíhali k Srbům a Rusům a kteří „z vlastního popudu a vlastní vůle začali dělat revoluci“.

Všech těchto pět textů odhaluje shodným způsobem citové kořeny Masarykových pohnutek k odbojovým činnostem na počátku války. Neprožíval však tehdy pouhé dojetí nad tím, že čeští muži musili na frontu do boje za cizí zájmy, že docházelo k popravám. Byla to emoce mnohem složitější; podílela se na konfliktu svědomí, který Masaryk pak radikálně řešil svým odchodem do emigrace.

Ale i v dalším průběhu válečných let nastaly vícekrát situace, které u Masaryka navodily složitou citovou odezvu. J. Císař (1948) píše o „stínech smutku a záblescích vnitřního utrpení“, které se objevily v jeho tváři při zprávě o popravě legionářů, zajatých Rakušany na italské frontě. Podobně J. Herben (1947, 286) zaznamenal Masarykovy vícere reakce na situaci ruských legionářů, na jejich ohrožení uprostřed bouřlivých dějů rozpadlé a revolucí zmítané bývalé carské říše. V takových chvílích, říká Herben, se Masarykovi někdy vedlo „jako Eliášovi, když na poušti usedl pod jalovec“. Ovšem tyto tíživé zážitky, ve kterých se zřejmě mísil soucit s pocity odpovědnosti, ho neochromovaly, naopak stimulovaly ho k aktivitám, jejichž výsledkem byla zdařile provedená „anabáze“ ruských legionářů.

Údaje z osobních dokumentů tedy umožňují rozlišit u Masaryka obě kretschmerovské kvality emocionální stránky osobnosti. Jednou z nich byla jeho pozitivně laděná základní pocitová poloha, která se vyznačovala „radostí ze života“, optimistickými postoji vůči němu a smyslem pro jeho humorné stránky. Druhou kvalitou

byla Masarykova pohotovost k citlivému reflektování různých skutečností a to nejenom těch, které se ho osobně dotýkaly. Vnější projevy této své značné emocionální senzitivity však obvykle tlumil vědomým seberegulačním úsilím.

### **Téma: Temperamentově-charakterové rysy**

Pro toto téma je příznačné, že je v něm použito údajového materiálu z toho druhu osobních dokumentů, který byl shora označen jako informace. Jinak řečeno, byl získán z textů různých autorů, kteří Masaryka znali, případně se s ním setkali, a psali o něm „ve třetí osobě“. Stávalo se, že při snaze vystihnout blíže jeho osobnost mu přičítali různé „povahové“ vlastnosti. Někdy šlo o vlastnosti rázu temperamentového, někdy charakterového, nejednou obojího.

To, jak se lidé z tohoto hlediska navzájem posuzují, jak probíhá a čím se řídí přičítání osobnostních vlastností jedním člověkem druhému člověku, je již po více desetiletí předmětem zkoumání. Jeden druh těchto výzkumů byl nazván „tvoření dojmů o osobách“; iniciátorem byl S. E. Asch (1946), který našel v druhé polovině 20. století řadu pokračovatelů. Pozornost tu byla věnována právě té stránce takzvané sociální percepce, při které posuzující subjekt projevuje své dojmy z jiných lidí tak, že jim přičítá nějaké rysy temperamentově-charakterového rázu. Posuzujícím osobám bývá v těchto výzkumech předložen seznam rysů s požadavkem, aby s jeho použitím a při dodržení určité zpřesňující instrukce posoudily nějakého jedince; může to být někdo, koho znají, ale případně také osoba z portréту či fotografie. Někdy však instrukce posuzovatelům ukládá, aby sami uvedli rysy, které hodnocená osoba podle jejich mínění má (blíže viz O. Kolaříková 1984, 1986, 130-139).

Některé texty o T. G. Masarykovi vlastně imitují právě tuto druhou variantu metod dotyčného výzkumného programu. Jejich autoři totiž o něm volně hovoří, vypovídají o dojmech, které styk s ním v nich vyvolal. Nejednou přitom uvádějí různé temperamentově-charakterové rysy, kterými se Masaryk podle jejich mínění vyznačoval čili přičítají mu je. Počínají si tedy vzhledem

k němu podobně jako posuzovatelé, kteří ve zmíněných aschovských výzkumech prováděli atribuce osobnostních rysů nějakým reálným či fiktivním osobám. Tím se v jejich textech nashromáždil určitý psychologicky využitelný údajový materiál.

V 30 textech 25 autorů byl v 5 případech jeden autor zastoupen dvěma texty. Pokud však uvedl některou Masarykovu slovní charakteristiku shodně v obou, byla vzhledem k dotyčnému autorovi zaznamenána jen jednou.

Celkem bylo v použitých 30 textech nalezeno 141 atribucí čili 141 případů, kdy Masarykovi byl přičten nějaký temperamentově-charakterový rys. Poněvadž nebyly výjimkou případy, kdy ten či onen rys mu přičetlo více autorů, byl počet nalezených rysů podstatně menší než počet provedených atribucí. Rysů bylo jen 66; jejich přehled s dalšími údaji přináší tabulka 1.

Rysy jsou v tabulce uvedeny většinou v adjektivní formě (klidný, odvážný, laskavý aj.). Je to forma, která se v textech často vyskytuje, ovšem vedle ní různí autoři provedli charakterizace také prostřednictvím adverbii nebo substantiv. Tato rozmanitost užití jazykových módů při psychologických charakterizacích osob je vcelku běžná. Podle C. F. Graumanna (1960) je užití všech tří forem v určitém slovním kontextu (tedy např. srdečný, srdečně, srdečnost) významově ekvivalentní. Z toho pak plyne, že je možné upravit nějaký údajový materiál tak, aby obsahoval jen jednu formu, např. adjektivní. Právě toho se zde využilo. Pokud se však v textech vyskytla taková charakterizační substantiva jako silná vůle nebo smysl pro humor, nebylo jejich znění měněno.

Mezi charakterizačními pojmy, uvedenými v tabulce 1, je dost těch, které jsou významově blízké (např. odvážný a neohrožený, přívětivý a laskavý aj.) a mohou být tedy více či méně pokládány za synonyma. Je to přirozený důsledek skutečnosti, že autoři se ve svých textech vyjadřovali o Masarykovi zcela volně čili že sami volili použitá slova. Z toho důvodu zpracování údajového materiálu se řídilo nejen psychologickými zřeteli, ale také hledisky pojmové synonymie (viz J.V. Bečka 1979). Je třeba říci, že výskyt synonym zpravidla nezesnadnil, spíše se projevil jako výhodný a využitelný.

Nalezených 66 temperamentově-charakterových rysů bylo

podle hledisek obojího druhu roztríděno do různých skupin; je jich 10, přehled o nich přináší tabulka 2. V jednotlivé skupině jsou významově blízké charakterizační pojmy; přitom každý pojem se vyskytuje jen v jedné skupině.

V tomto smyslu představuje každá skupina rysů určitou temperamentově-charakterovou kvalitu. Pro každou bylo tedy třeba najít takový pojem, který by shrnoval či zobecňoval významy charakterizačních pojmů v ní obsažených. Tyto souhrnné charakterizační pojmy přináší tabulka 3; jejich pořadí a jejich lokalizace v ní odpovídají číselným indexům rysových skupin z tabulky 2.

Dotyčnému pořadí v tabulce 3 dominuje s indexem 32 skupina rysů, reprezentovaných souhrnným pojmem „průbojnost-síla“. Až po dost velkém odstupě následují další dvě skupiny se shodnými indexy 20. Obě se týkají takzvané sociální dimenze osobnosti, představují však dvě různé kvality; pro jednu se nabízí zobecňující pojem „odstup od lidí“, pro druhou pojem „vstřícnost vůči lidem“. Dále je tu - s indexem 16 - skupina rysů, pro kterou byl zvolen souhrnný pojem „osobní autenticita“. Jen o něco níže jsou dvě skupiny rysů se shodnými indexy 14, zobecněné prostřednictvím pojmů „osobní mravní imperativ“ a „pokojnost“. Po jistém odstupě pak následují čtyři souhrnné pojmy s indexy od 7 do 5, totiž „pozitivní základní ladění“, „síla emocí“, „střídmost“ a „pragmatičnost“.

Je tu otázka přístupu k interpretaci tabulky 3. Všechny údaje z textů, které se do ní nějak promítly, vyjadřují „dojmy“, které u dotyčných autorů vyvolalo Masarykovo chování v rozmanitých situacích, jeho postoje k různým skutečnostem apod. Charakteristiky Masarykovy osobnosti, které v textech vyslovili, byly tedy zprostředkovány procesem, kterému psychologie říká sociální percepce čili vnímání osobnosti jednoho člověka druhým člověkem. V tomto smyslu tabulka 3 podává zpřehledňující informaci o temperamentově-charakterových rysech, které byly Masarykovi přičteny v použitých 30 textech. Je to informace nejen o kvalitativní rozmanitosti těchto rysů, ale také o míře, se kterou ten či onen budil pozornost autorů.

Je zřejmé, že Masaryk se jim jevil především jako člověk zdatný, schopný mimořádných výkonů a odolný vůči stresu s nimi spojenému.

Vyjadřují to dílčí rysy „průbojnosti-síly“, tedy energie, silná vůle, houževnatost, bojovnost, činorodost, odvaha aj. Ve svém souhrnu patrně dost dobře odpovídají osobnostní kvalitě, kterou psychologie posledních desetiletí studuje s užitím anglického termínu *hardiness* (např. S. C. Kobasa 1982 aj.), českého nezdolnost (J. Křivohlavý 1988, 1991 aj.).

Další dvě kvality Masarykovy osobnosti, které u autorů textů vzbuzovaly hodně pozornosti, vyjadřují, jak bylo řečeno, takzvanou sociální dimenzi. Jsou to vlastně kvality značně odlišné; odstup od lidí je nepochybně něco jiného než vstřícnost vůči nim. Koexistence takových dvou kvalit v jedné a téže osobnostní struktuře se tedy může jevit jako překvapivá. Nepsycholog - ale dokonce i psycholog - se může ptát, zda ten, kdo se jeví jako zdrženlivý, chladný, odměřený, nepřístupný, neprojevuující city aj., může být současně srdečný, soucitný, chápající, vřelý, účastný, laskavý aj. (viz v tabulce 2). Je to opodstatněná otázka, ale o odpověď na ni se nebudeme pokoušet teď hned. K dotyčnému „protikladu“ se vrátíme později v tématu, věnovaném výslovně sociální dimenzi Masarykovy osobnosti.

Ze tří souhrnných pojmů, které jsou v tabulce 3 o něco níže, dva jsou rázu spíše charakterového, jeden je naopak spíše temperamentový. Osobní autenticitě odpovídají v tabulce 2 rysy upřímný, přímý, opravdový a další, osobnímu mravnímu imperativu rysy přísný, plnění povinnosti, odpovědný aj. Naproti tomu pokojnost jako temperamentovou kvalitu vystihují v tabulce 2 rysy klidný, harmonický, vyrovnaný aj. Masarykova pokojnost se tedy jeví jako opak úzkostnosti a náladové labilita a tím i jako protipól osobnostní dimenze, kterou H. J. Eysenck (1960 aj.) nazval *neuroticismem*.

Ze čtyř souhrnných pojmů, které jsou v tabulce 3 nejniže, dva se týkají emocionality. Znovu se zde setkáváme s jejími dvěma stránkami, které u Masaryka vystoupily do popředí v předcházejícím tématu, tedy s pozitivním základním laděním a senzitivitou (zde nazvanou síla emocí). Nepřekvapí nás ani jim odpovídající dílčí rysy v tabulce 2, tedy jednak optimista, veselý aj., jednak citlivý, vášnivý aj. Dva další souhrnné pojmy z tabulky 3 jsou střídmost a pragmatičnost. První reprezentuje rysy prostý, skromný a nenáročný, druhému odpovídají v tabulce 2 rysy praktický, pohotový a pracovitý.

Tabulka 1: Přičtené temperamentově-charakterové rysy

Rysy:	Posuzovatelé a texty: <sup>+</sup>	Počet atribucí:
klidný	J. Císař 1948, 204 J. Papoušek 1930/1, 13 F. Písecký 251 Z. Franta 409 F. Chrastina 70 J. Tvrdý 67	6
energický	Z. Franta 417 E. Denis 10 J. Tvrdý 67 J. Herben 1910, 93 F. Kubka 147	5
opravdový	F. Krejčí 113 J. Císař 1948, 205 A. Stašek 451 J. Papoušek 1930/1, 14 J. Herben 1910, 94	5
upřímný	W. Schmidt 95 J. Smodlaka 29 J. Doležal 1920, 36 E. Denis 10 I. A. Bláha 1996, 15	5
soucitný	E. Denis 11 J. Doležal 1920, 36 J. Krkoška 404 J. Císař 1930, 103	4

zdrženlivý	F. Kubka 14	
	M. Brod 89	
	J. Laichter 12	
	J. Císař 1930, 103	4
přímý	J. Herben 1947, 277	
	E. Denis 10	
	J. Císař 1948, 205	
	J. Doležal 1920, 36	4
neprojevící city	E. Ludwig 48	
	J. Herben 1910, 93	
	J. Krkoška 404	
	J. Císař 1930, 102	4
silná vůle	F. Písecký 251	
	J. Tvrký 67	
	J. Herben 1910, 93	
	J. Smodlaka 29	4
houževnatý	Z. Franta 417	
	E. Denis 6	
	J. Herben 1910, 93	3
chladný	J. Císař 1930, 101	
	J. Doležal 1929, 57	
	M. Pavlovič 48	3
nepatetický	Z. Franta 409	
	E. Ludwig 47	
	J. Císař 1930, 102	3

Tabulka 1: Přičtené temperamentové-charakterové rysy

chápatí lidé	E. B. Hitchcock 258 J. Císař 1930, 99 J. Smodlaka 29	3
odměřený	M. Pavlovič 47 J. Smodlaka 29 J. Císař 1930, 101	3
plnící povinnosti	E. Denis 5 W. Schmidt 99 J. Vsetečka 325	3
prostý	J. Smodlaka 29 E. Denis 10 J. Císař 1948, 205	3
srdečný	F. Langer 98 J. Herben 1947, 277 J. Císař 1930, 101	3
přísný	E. Denis 5 J. Císař 1948, 204 J. Smodlaka 29	3
citlivý	F. Kubka 14 E. Denis 8 J. Krkoška 404	3
optimista	A. Stašek 456 J. Papoušek 1930/1, 14 J. Císař 1930, 103	3
aktivní	J. Laichter 73 J. Tvrký 67 J. Papoušek 1930/1, 14	3

bojovný	E. Ludwig 109	
	J. Tvrdý 68	
	J. Papoušek 1930/1, 14	3
vnitřně harmonický	J. Smodlaka 29	
	E. Ludwig 109	
	J. Tvrdý 72	3
odvážný	E. Denis 6	
	Z. Franta 417	2
vyrovnaný	E. Ludwig 109	
	J. Papoušek 1930/1, 14	2
sebejistý	W. Schmidt 95	
	J. Císař 1948, 205	2
vřelý	J. Papoušek 1948, 99	
	J. Císař 1930, 101	2
účastný	M. Brod 89	
	E. Denis 10	2
nezávislý	J. Herben 1910, 94	
	W. Schmidt 97	2
eticky zaměřený	E. Ludwig 21	
	I. A. Bláha 1996, 16	2
<hr/>		
smysl pro humor	E. Ludwig 48	
	J. Císař 1948, 204	2
čínorodý	Z. Franta 420	
	J. Císař 1930, 103	2

skromný	M. Brod 89	
	J. Císař 1948, 205	2
vznešeně aristokratický	J. Smodlaka 29	
	I. A. Bláha 1996, 16	2
veselý	J. Doležal 1920, 36	
	J. Císař 1948, 205	2
pracovitý	J. Herben 1947, 277	
	J. Císař 1948, 103	2
nepřístupný	J. Císař 1930, 101	
	I. A. Bláha 1996, 16	2
prakticky zaměřený	E. Ludwig 21	
	I. A. Bláha 1996, 15	2
rozhodný	Z. Franta 417	1
zmužilý	W. Schmidt 99	1
laskavý	J. Císař 1948, 205	1
vnitřně pravdivý	W. Schmidt 97	1
rezervovaný	J. Papoušek 1948, 99	1
odpovědný	I. A. Bláha 1996, 16	1
lidsky blízký	J. Laichter 12	1
zásadový	F. Krejčí 113	1
ukázněný	J. Císař 1930, 102	1
pohotový	F. Chrastina 70	1

nenáročný	J. Císař 1948, 205	1
vášnivý	F. Kubka 14	1
sebekritický	J. Císař 1948, 205	1
přívětivý	I. A. Bláha 1996, 16	1
neohrožený	E. Denis 10	1
nadšený	M. Pavlovič 48	1
uzavřený	J. Císař 1930, 101	1
svědomitý	E. Denis 6	1
hluboce lidský	J. Císař 1930, 103	1
nebojácný	Z. Franta 417	1
sebekontrolující	J. Císař 1930, 102	1
věřící sobě	A. Stašek 456	1
snášenlivý	J. Císař 1948, 205	1
ohnivý	J. Herben 1910, 93	1
ochotný riskovat	J. Tvrdý 68	1
chladnokrevný	J. Hůza 104	1
vytrvalý	J. Císař 1930, 103	1
shovívavý	J. Smodlaka 29	1

---

+ Sloupec „Posuzovatelé a texty“ odkazuje svými údaji k seznamu použité literatury na posledních stranách knihy. U autora, který je v seznamu zastoupen jednou publikací, se ve sloupci uvádí za jménem jen dotyčná strana. U autora několika publikací je naznačeno, o kterou jde; za jeho jménem je tedy uveden rok vydání, pak strana.

Tabulka 2: Sémanticko-psychologické roztrídění  
přičtených temperamentově-charakterových rysů

energický (5)	zdrženlivý (4)	soucitný (4)
silná vůle (4)	ovládající city (4)	srdečný (3)
houževnatý (3)	chladný (3)	chápatí lidi (3)
bojovný (3)	odměřený (3)	vřelý (2)
aktivní (3)	nepřístupný (2)	účastný (2)
činnorodý (2)	vznešeně aristokratický (2)	laskavý
odvážný (2)	uzavřený	hluboce lidský
sebejistý (2)	rezervovaný	lidsky blízký
věřící sobě	<u>20</u>	shovívavý
rozhodný		přívětivý
zmužilý	upřímný (5)	snášenlivý
neohrožený	přímý (4)	<u>20</u>
nebojácný	opravdový (4)	
chladnokrevný	nezávislý (2)	klidný (6)
vytrvalý	vnitřně pravdivý	nepatetický (3)
ochotný riskovat	<u>16</u>	harmonický (3)
<u>32</u>		vyrovnaný (2)
	optimista (3)	<u>14</u>
přísný (3)	veselý (2)	
plní povinnosti (3)	smysl pro humor (2)	prostý (3)
eticky zaměřený (2)	<u>7</u>	skromný (2)
odpovědný		nenáročný
zásadový	citlivý (3)	<u>6</u>
svědomitý	vášnivý	
sebekontrolující	ohnivý	praktický (3)
sebekritický	nadšený	pohotový
ukázněný	<u>6</u>	pracovitý
<u>14</u>		<u>5</u>

Poznámka: Číslice v závorkách udávají počty atribucí jednotlivých rysů, rysy přičtené jen jednou jsou uvedeny bez číslice. Pro každou skupinu je za posledním rysem uveden - s podtržením - její celkový číselný index.

Tabulka 3: Pojmová zobecnění rysových skupin z tabulky 2 a jejich pozice podle celkových číselných indexů

Indexy:	Pojmová zobecnění rysových skupin:	
35		
34		
33		
32	průbojnost-síla	
31		
30		
29		
28		
27		
26		
25		
24		
23		
22		
21		
20	odstup od lidí	vstřícnost vůči lidem
19		
18		
17		
16	osobní autenticita	
15		
14	mravní imperativ	pokojnost
13		
12		
11		
10		
9		
8		
7	pozitivní základní ladění	
6	síla emocí	střídmost
5	pragmaticčnost	
4		
3		
2		
1		
0		

Obraz Masarykových temperamentově-charakterových rysů, získaný uvedeným způsobem, odpovídá 30 textům, ze kterých jsem čerpala údaje. Není to malý počet, ale je nepochybné, že jsou i nějaké další texty, jejichž autoři Masarykovi přiřítali charakteristiky dotyčného rázu. Dnes je ovšem možné mít již určitý přehled, vedoucí k opodstatněnému předpokladu, že takových dalších textů není mnoho. V každém případě je však nasnadě otázka, zda případné další rozšíření okruhu údajových zdrojů a tím i nějaké zmnožení počtu údajů o Masarykových temperamentově-charakterových vlastnostech by mohlo podstatněji změnit nynější výsledky. Jistě se to nedá vyloučit, nicméně něco v tomto směru naznačuje zkušenost s již publikovanou první verzí tohoto zkoumání (O. Kolaříková 1993). Čerpala jsem tehdy údaje jen z 23 textů, nalezených atribucí bylo 89, rysů 41. Výsledky se sice některými detaily - a někdy jenom terminologicky - odlišovaly od nynějších, ale je tu i mnoho shod. Také ve studii z roku 1993 dominantní pozici získala rysová skupina průbojnost-síla, sociální dimenzi odpovídaly rysové skupiny odstupu od lidí a vstřícnosti vůči nim, byly shledány skupiny nazvané osobní autenticita, mravní imperativ aj. Rovněž sled rysových skupin ve směru shora dolů čili od výraznějších k méně výrazným je v roce 1993 i nyní hodně podobný. Dá se tedy předpokládat, že případné zvětšení počtu temperamentově-charakterových údajů by navodilo jen drobné změny toho, co nyní vypovídají tabulky 2 a 3.

Sociální percepce jako způsob získávání údajů o osobnosti konkrétního jedince je v posledních desetiletích v psychologické diagnostice i výzkumu využívána neméně než přístupy, které vycházejí ze sebeposouzení subjektu (viz N. Cantor, W. Mischel 1979 nebo B. Rosemann, M. Kerres 1986 aj.). Údaje, jejichž původem je sociální percepce, nevyjadřují sebenáhled zkoumaného subjektu, ale naopak se do nich promítá to, jak ho vidí jiní lidé (viz např. H. - W. Bierhoff 1989, H. Hiebsch, H. R. Böttcher 1986 aj.). To může být případně vyjádřeno prostřednictvím jemu přiřítaných temperamentově-charakterových rysů.

Od textů, který byly vytvořeny za rozmanitých okolností a do kterých autoři promítli některé své dřívější dojmy, nemůžeme očekávat, že ve svém souhrnu poskytnou tak vyčerpávající a tak vyvážený ob-

raz Masarykových osobnostních rysů, jaký bychom si přáli mít. Je možné se podívat nad tím, že některá vlastnost, například pracovitost, mu nebyla přičtena vícekrát. Také bychom možná očekávali, že mezi přičtenými vlastnostmi budou i některé „negativní“, vypovídající o Masarykovi v méně příznivém smyslu. Měl přece v různých sférách své činnosti a v různých obdobích svého života dost nepřátel, kteří ho kritizovali a dokonce napadali.

Původci charakteristik, kterých bylo v tomto tématu použito, vytvářejí poměrně pestrou skupinu. Byli mezi nimi Masarykovi bývalí studenti, kteří si později zvolili různá profesní uplatnění, spolupracovníci z širokého okruhu jeho vědeckých, politických i jiných aktivit, účastníci zahraničního odboje a jiní, kteří ho poznali za rozmanitých okolností. Většinou patrně měli k Masarykovi kladné vztahy, výjimek možná nebylo mnoho (snad M. Brod nebo F. Kubka). Zde je však třeba připomenout, že výběr použitých textů nezávisel na postojích autorů k Masarykovi; řídil se jen tím, zda mu přičítali nebo nepřičítali nějaké osobnostní rysy temperamentově-charakterového rázu.

Při vytváření textů si autoři počínali spontánně, sami volili, co v nich řeknou. Většinou si připomínali různé minulé události a děje a v těchto souvislostech se zmiňovali také o Masarykovi a o dojmech, které u nich vyvolal některým svým jednáním. Ale nikdo z těchto autorů si nekladl za úkol popsat jeho osobnost způsobem, který by byl systematický nebo vyčerpávající, naopak byly to rozmanité dílčí pohledy na něho, vázané na popisované situace. Pokud tedy tito autoři připisovali Masarykovi nějaké osobnostní rysy, činili to výběrově, se zřetelem k situacím, které vzbudily jejich pozornost. V chování druhých lidí si všímáme toho, co je relativně nápadné a méně běžné, zatímco obvyklým projevům věnujeme méně pozornosti; právě tato výběrovost je pro sociální percepci příznačná. Našemu pohledu se vnucují taková chování, která interpretujeme jako energii, odvalu, bojovnost, činorodost a podobně. U druhých lidí je nepřehlédneme a nelze se divit, že nebyly přehlédnuty ani u Masaryka. Naproti tomu jiné projevy jedincova chování jsou sice stejně reálné, ale pokud se odehrávají v jeho sou-

kromí, přitahují pozornost lidského okolí v menší míře. Příkladem takového osobnostního rysu může být právě pracovitost, která si ce vzbuzuje respekt, ale vnějšího pozorovatele obvykle zaujme méně než chování nasvědčující energii či odvaze.

Rysy rázu průbojnosti-síly měl patrně na mysli F. Peroutka (1930), když vyzvedl Masarykovu „mužnost“ a konkretizoval ji jako „pevnost, touhu po činech, statečnost, odhodlanost, realismus člověka postaveného doprostřed života a hodlajícího žít jej aktivně“. E. Denis mluvil dokonce o Masarykově hrdinnosti. Sugestivně účinná pasáž z jeho textu zní takto: „Čelit tolika útokům a nebýt jimi ani přemožen, ani roztrpčen, snášet po léta neustále obnovovaný nával pomluv a záští a zachovat si neporušeně svou odvahu a svou víru, zůstat v sedmdesáti letech po dráze prošlé tak hroznými bouřemi stejně mladý jako v prvních dnech a stejně horlivý v zápase, nikdy nepochybovat o vítězství, i když se zdá, že nepřítel vládne zdrcující převahou sil - k provedení takového úkolu je třeba duše hrdinské“.

Přesto zde budiž poznamenáno, že dominantní pozice průbojnosti-síly v tabulce 3 nepředstavuje jediný a nejdůležitější klíč k poznání Masarykovy osobnosti. Výraznou míru této kvality bychom totiž našli i v takových osobnostních strukturách, které jsou hodně odlišné od Masarykovy. Neméně důležité jsou tedy i další kvality a to i přesto, že jejich číselné indexy jsou nižší. Vcelku je z tabulek 2 a 3 patrná koexistence - a ovšem také interakce - těch temperamentovaně-charakterových rysů, které Masarykovi přičetli jeho různí současníci.

## **Téma: Typologické přístupy**

Do okruhu psychologických věd patří také diferenciální psychologie, která věnuje pozornost rozdílům mezi skupinami i mezi jednotlivci. Stala se tím podnětnou i pro psychologii osobnosti; obě tyto subdisciplíny se vlastně po celé 20. století rozvíjely ruku v ruce. Obě totiž odhlížíjí od toho, co charakterizuje lidskou psychiku z obecného hlediska, a všímají si těch zvláštností, které jsou příznačné pro skupiny věkové, pohlavní, profesní aj. a také pro různé jednot-

livce.

Při takovém studiu je od antických časů uplatňován zřetel k takzvaným typům. Východiskem je tu předpoklad, že osobnostní rozdíly, vyskytující se u lidí, odpovídají jakýmsi základním vzorcům zvaným typy. V průběhu 20. století, zejména v jeho první polovině, si psychologové i psychiatři kladli otázku, kolik je takových základních vzorců a čím se jednotlivé z nich od sebe liší. Hledání odpovědi na ni vedlo k vypracování různých typologických teorií osobnosti. Některé z nich přihlížejí k širšímu rámci psychosomatické konstituce, jiné věnují pozornost některým komplexnějším psychickým kvalitám. V okruhu jedněch i druhých je však uznávána skutečnost, že „čisté“ typy se nevyskytují příliš často a že osobnostní struktura mnohých lidí odpovídá pomezí dvou i více typů. Je třeba také říci, že v posledních desetiletích je uplatňování typologických přístupů méně časté.

V osobních dokumentech, týkajících se T. G. Masaryka, se vyskytují údaje, které připouštějí typologickou interpretaci. V úvahu přicházejí některé z konstitučních typologií, hledajících vztahy mezi tělesnou stavbou a temperamentem. Ale využitelná je také komplexní temperamentová kvalita extravertovanost-introvertovanost, která vzbudila v druhé polovině 20. století hodně pozornosti a představuje propojení typologických a faktorových teorií osobnosti.

Pokusíme se nejprve o pohledy na Masarykovu osobnost očima dvou konstitučních typologických teorií a to i přesto, že z metodického hlediska to není snadné. Jednu teorii vytvořil W. H. Sheldon (1940, 1942), druhou E. Kretschmer (1921, 25. vydání 1967). Využijeme přitom toho, co jsme se dozvěděli o Masarykových osobnostních rysech v předcházejících tématech.

Třebaže obě typologie, Kretschmerova a Sheldonova, mají odlišná teoretická východiska, jsou obdobné potud, že každá z nich přinesla trojici typů tělesné stavby a trojici jim odpovídajících typů temperamentových. Nadto nacházíme také shody typů, zastoupených v dotyčných trojicích, přinejmenším pokud jde o somatotypy. V okruhu každé z obou teorií se vyskytuje somatotyp, charakterizovaný „měkkou plností“ při gracilnější kostře; Sheldon jej nazývá

endomorfním, Kretschmer pyknickým. Další somatotyp se v obou teoriích vyznačuje zdůrazněním kostry a svalů; je to Sheldonův mezomorfní typ, Kretschmerův atletický. A posléze je tu typ štíhlý, fyzicky spíše křehký; Sheldon jej nazývá ektomorfním, Kretschmer astenickým nebo leptosomním. Obě typologie ovšem přihlížejí nejenom k celkové tělesné stavbě, ale také k detailům obličeje, končetin aj. Podrobněji je to uvedeno přímo u Sheldona a u Kretschmera, stručněji v mém učebním textu (O. Kolaříková 1976).

Z fotografií, které zachytily Masaryka v různých obdobích jeho života, je patrné, že byl vždycky štíhlý. Na skupinových snímcích bývá vyšší než jiní lidé, resp. než jiní muži. Zmínky o jeho postavě najdeme také v různých textech, např. u E. Denise, A. Thorstada, J. Říhy, Z. Franty, F. Soukupa, E. Ludwiga, F. Kubky aj. Všechny vyznívají stejně, Masaryk je vždycky charakterizován jako vysoký a štíhlý, někdy se vyskytuje termín hubený. Ludwig nadto poznamenává, že „na skupinovém obrázku se odlišuje od svých kolegů tělesnou jemností...“ (20).

V sheldonovském smyslu byl Masaryk patrně nejméně blízký endomorfnímu somatotypu. A také u něho nenacházíme rysy odpovídajícího viscerotonního temperamentu, tedy zálibu v tělesném pohodlí, zájem o jídlo, sdílnost a družnost, pokles pocitů stresu při kontaktech s lidmi, relaxaci prostřednictvím alkoholu aj. Ze dvou dalších somatotypů je u Masaryka výrazněji vyznačen ektomorfismus, ovšem fotografie z mladších let nevyklučují ani některé náznaky mezomorfní tělesné stavby. A opravdu najdeme u Masaryka některé rysy z obou dalších Sheldonových temperamentových okruhů. Cerebrotonnímu temperamentu, spojenému s ektomorfismem, odpovídá u něho přemýšlivost, ovládání projevů emocí, orientovanost k vlastnímu nitru, smysl pro prožitkové soukromí, kontemplativní postoj k životu. Ale Masaryk se vyznačoval také smyslem pro realitu, potřebou energických aktivit, bojovností a pohotovostí k riziku, což jsou rysy z okruhu somatotonního temperamentu, odpovídajícího mezomorfismu.

Oba konstituční typologové uplatnili ve svých teoriích také psychopatologické zřetele. Výrazněji než Sheldon to učinil Kretschmer,

který našel koncepční východisko své diferenciaci osobnostních typů právě v psychopatologické sféře. Jakožto psychiatr se inspiroval rozdíly syndromových obrazů dvou psychóz, totiž maniodepresivity, zvané také cyklická psychóza, a schizofrenie. Zkušenosti z klinické praxe ho vedly ke stanovení vztahů mezi pyknickou tělesnou stavbou a maniodepresivitou, mezi astenickým tělesným typem a schizofrenií a o něco později také mezi atletickou stavbou těla a epilepsií. Pro každý z těchto vztahů byla příznačná určitá „proporce“ emocionality. Kretschmer tak dospěl k teorii typů temperamentu, kterou postupně propracoval i pro sféru takzvané normálnosti, nepatologičnosti. Rozlišil tři temperamenty, totiž cyklotýmnní (emocionální poloha mezi radostnou čilostí a depresivitou), schizotýmnní (poloha mezi citlivostí a necitlivostí) a viskózní (poloha mezi výbušností a flegmaticností).

O prvních dvou polohách byla již zmínka v tématu o Masarykově emocionalitě. Shledali jsme tam u něho pozitivní základní ladění, optimismus a smysl pro humor, což by mohlo naznačovat cyklotýmnní temperament. Ale Kretschmer (str. 178 a d.) jej konkretizoval různými rysy, které nejsou pro Masaryka příznačné, např. družností, přizpůsobivostí, zájmy materiálního rázu, smyslem pro osobní zisky a výhody, opomíjením mravních hledisek aj. Také varianty cyklotýmnního temperamentu, pro které Kretschmer volil termíny „hovorně veselí lidé“, „klidní humoristé“, „pohodlní požívači“ aj., nevystihují temperamentově-charakterovou stránku Masarykovy osobnosti.

V tématu o emocionalitě jsme si také všimli zajímavé koexistence citlivosti a - zdánlivé - necitlivosti u Masaryka; je to právě ta polarita, která je příznačná pro schizotýmnní temperament. Uváděli jsme různé výroky o Masarykově „citovosti“, „vnitřním vzrušení“, „hlubokých citech“ a také o jeho „zdánlivé chladnosti“, „zdánlivém klidu a lhostejnosti“, „strážné sebekontrolé“ aj. Koexistence takových rysů ve struktuře jedné a téže osobnosti se může jevit jako kretschmerovská citlivost-necitlivost, ve skutečnosti však jde o něco jiného. V dotyčných charakteristikách se mísí výpovědi jednak o prožitkové stránce Masarykovy emocionality, jednak o tom, jak se projevovala - či neprojevovala - v jeho chování. Pokud jde o varianty, které

Kretschmer stanovil i v okruhu schizotýmního temperamentu, nedá se říci, že by některá byla pro Masaryka zcela příznačná. Přesto můžeme u něho shledat náznaky některých dílčích rysů z jejich okruhu, např. „vznešenou jemnocitnost“, „světu vzdálený idealismus“, „smysl pro nadosobní ideály“, „altruistickou oběť velkého stylu“ aj. (str. 236 a d.).

Viskózní temperament s polaritou výbušný-flegmatický (viz u Kretschmera str. 253 a d.) se zdá být Masarykovi dost vzdálený a to i přes již zmíněnou výpověď jeho dcery Olgy, citovanou F. Píseckým (viz v tématu o Masarykově emocionalitě). Lidé tohoto temperamentu se totiž nevyznačují ani emocionální senzitivitou, ani ovládním vnějších projevů emocí. Jejich výbušnost má ráz nebrzděného odreagovávání okamžitých afektů a jejich takzvaná flegmaticnost je něco jiného než uvědomělé ovládní projevů prožívaných citů.

Přejdeme teď k pohledu na Masaryka ze zorného úhlu pojmové dvojice extravertovanost a introvertovanost. Její kontext však není, jak bylo již řečeno, čistě typologický, je propojen s kontextem faktorových teorií osobnosti.

V typologickém smyslu se pohlíží na extravertovanost a introvertovanost v analytické psychologii C. G. Junga (např. 1967 nebo J. Jacobi 1973, 1992). Rozumí se tím, že libido čili psychická energie subjektu se může zaměřovat jednak k vnějšímu světu, který je mimo něho, jednak do jeho vlastního nitra. Podle Junga v osobnostní struktuře konkrétního člověka jsou obvykle zastoupeny obě tyto orientace, ale v různých vzájemných poměrech. Extravertovaností se tu tedy vlastně rozumí převaha zaměřenosti subjektu k vnějšímu světu, introvertovaností převaha zaměřenosti ke světu vnitřnímu.

Faktorové teorie osobnosti mají psychometrická východiska a má je tedy i faktorové pojetí extraverze-introverze. U H. J. Eysencka (např. 1960) tato pojmová dvojice představuje obecnou temperamentovou dimenzi, konkretizovanou rysy sociability, aktivity, impulzivity, bezstarostnosti aj. V tomto smyslu se extraverze-introverze stala předmětem mnohostranného zkoumání (viz např. Eysenckem redigovaný třídílný sborník 1970/1971). A právě

vzhledem k této eysenckovské extravertzi-introvertzi mohou být interpretovány některé údaje z osobních dokumentů, týkajících se T. G. Masaryka.

Eysenck charakterizoval extravertovanost-introvertovanost vcelku dvěma způsoby. Jeden připomíná typologické přístupy tím, že se tu mluví o „typickém extravertovi“ a „typickém introvertovi“. Uvádějí se způsoby chování extraverta a introverta v různých situacích a také postoje a preference, příznačné pro jednoho a druhého (viz H. J. Eysenck 1970, 59-60).

Typický extravert podle Eysencka je družný, rád se účastní společenských akcí, má hodně přátel, potřebuje co nejvíce hovořit s lidmi a nerad čte nebo studuje o samotě. Vyhledává vzrušivé situace, „zkouší své štěstí“, má „drzé čelo“, jedná bez dlouhého přemýšlení a je impulzivní. Má rád „kanadské“ žertíky, dovede lidem vždycky pohotově odpovědět a miluje změnu. Je bezstarostný, optimistický, rád se směje, má smysl pro legraci. Preferuje pohyb a činnost, má sklon k agresivitě a snadno ztrácí trpělivost. Své citové projevy nemá vždycky pod pevnou kontrolou a není vždycky spolehlivý.

Jiný obraz poskytuje podle Eysencka osobnost typického introverta. Je klidný, hloubavý, nevyhledává příliš společnost, cítí se lépe mezi knihami než mezi lidmi. Chová se k lidem zdrženlivě a s odstupem, s výjimkou blízkých přátel. Svá jednání předem plánuje, „dvakrát měří než jednou řeže“ a nemá důvěru k okamžitým impulsům. Nemiluje vzrušení, přistupuje ke každodenním úkolům vážně a žije spořádaně. Své citové projevy přísně ovládá, nebývá agresivní a neztrácí snadno trpělivost. Je spolehlivý, trochu pesimistický a přikládá velkou váhu etickým zásadám.

Faktorové pojetí extravertovanosti-introvertovanosti Eysenck realizoval ve svých osobnostních dotaznících. Jedním z nich je dotazník MPI, který obsahuje pro extravertzi-introvertzi 24 položek (a dalších 24 položek pro neuroticismus) a který připouští kromě odpovědí „ano“ a „ne“ také nerozhodné stanovisko. Formulace položek jsou různé v tom smyslu, že jejich znění někdy odpovídá extravertovanosti, jindy introvertovanosti.

Uvedeme si položky v tom sledu, jak následují za sebou v dotyčném dotazníku.

Položka MPI 1: Jste velmi šťastný(á), když jste zapojen(a) do úkolu vyžadujícího rychlé jednání?

Položka MPI 2: Jste obvykle iniciativní při získávání nových známých?

Položka MPI 5: Jednáte obvykle rychle a jistě?

Položka MPI 8: Pokládáte se za čilého člověka?

Položka MPI 9: Byl byste velmi nešťastný(á), kdybyste se musil(a) vzdát častých společenských styků?

Položka MPI 12: Dáváte přednost jednání před osnováním plánů?

Položka MPI 14: Zůstáváte při povinných společenských příležitostech raději v pozadí?

Položka MPI 16: Připadá vám obtížné „vyjít sám (sama) ze sebe“ a to i v nenucené společnosti?

Položka MPI 18: Máte sklon k nadměrné svědomitosti?

Položka MPI 20: Jste rád(a) ve společnosti jiných lidí?

Položka MPI 22: Omezujete rád(a) okruh svých známých na několik „vyvolených“?

Položka MPI 24: Pohlížíte někdy na svou práci jako na smrtelně vážnou záležitost?

Položka MPI 26: Jste rád(a), když máte hodně společenských povinností?

Položka MPI 28: Berete rád(a) na sebe vedení při společných akcích?

Položka MPI 30: Stáváte se v přítomnosti osob druhého pohlaví snadno plachým (plachou)?

Položka MPI 32: Máte vždy vhodnou odpověď na poznámky vás se týkající?

Položka MPI 34: Nazval byste se nepečlivým (nepečlivou) a bezstarostným (bezstarostnou)?

Položka MPI 36: Máte sklon k tomu být mlčenlivým členem (mlčenlivou členkou) společnosti?

Položka MPI 38: Umíte nenuceně a snadno splynout s veselou společností?

Položka MPI40: Máte rád(a) činnosti, které vyžadují soustředění pozornosti na detaily?

Položka MPI42: Děláte svou práci jako něco navyklého, samozřejmého, nijak zvlášť vzrušujícího?

Položka MPI44: Pokládají vás jiní lidé za čilého (čilou)?

Položka MPI46: Pokládáte se za hovorného (hovornou)?

Položka MPI48: Rád(a) občas jiným lidem provedete nějaký kousek?

Již ze zběžného pohledu je zřejmé, že ta či ona položka je obsahově blízká té či oné dílčí charakteristice z popisů extraverta a introverta. Jsou to ovšem dva odlišné materiály. První je určen pro popis osobnosti z kvalitativního hlediska, druhý slouží v první řadě psychometrickému účelu čili výpočtu dosaženého skóre. To neznamena, že se tohoto druhého materiálu čili položek MPI nedá použít i pro účel kvalitativního hodnocení.

Budeme se teď zabývat Masarykovou extravertovaností-introvertovaností se zřetelem k oběma Eysenckovým přístupům. K tomu účelu bylo třeba shromáždit ty údaje z osobních dokumentů, které se jeví v tomto smyslu jako relevantní. Budou nyní uvedeny. Důvodem jejich číslování je zpracování, které v přehledu přinese tabulka 4.

Údaje z osobních dokumentů:

- 1) Od dětství až dodnes jsem nenasytný čtenář. K. Čapek, 68
- 2) Rád jsem (jako chlapec) ležel v knihách. V Čejkovicích na zámku zůstaly po jesuitech staré knihy....Já jsem ty knihy zrovna hltal. K. Čapek, 122
- 3) Jsem šťastný, mohu-li v klidu číst.... Kdybych byl mohl žít po svém, bylo by mně stačilo číst, študovat a psát, třeba sám pro sebe, zkrátka poznávat. K. Čapek, 122
- 4) Chtěl jsem, abych mohl filosofovati volně pro sebe. T. G. Masaryk 1875, 7
- 5) Já jsem byl vždycky rád nějakou část dne sám. E. Ludwig, 127
- 6) Nerad se seznamuju s lidmi, mám před nimi ostych. Každé, i jen formální seznámení je pro mne kus práce. K. Čapek, 122
- 7) Masaryk....neměl valně přátel v tom smyslu, jak se mluvívá o přátelství....Nevěnoval své přátelství každému. J. Laichter, 9-10

- 8) Sám se nevnucoval, neměl ve svém chování nic z běžné přívě-  
tivosti, nevycházel nikomu překotně a okázale vstříc. J. Laichter, 11
- 9) Vystupuju na veřejnost moc nerad a jen z musu. Ovšem, když  
jsem postaven před nějaký úkol, tož neuhnu.... K. Čapek, 86-7
- 10) Mám ostych před lidmi. Nerad mluvím. Kdykoliv jsem měl  
přednášet a řečnit na schůzi nebo i ve škole, vždycky jsem měl  
trému. A přece, co jsem se nařečnil! K. Čapek, 137
- 11) Jsem trochu uzavřený.....o jistých zkušenostech, o mnohých citech  
neřeknu nikomu ani slova. E. Ludwig, 108
- 12) Uzavřenost je první Masarykova charakteristika, která bije  
v oči. J. Císař 1930, 101
- 13) Rád pozoroval a poznával. I v soukromí a všedním životě raději  
naslouchal než mluvil. J. Laichter, 73
- 14) Masaryk - jako obyčejně - více poslouchal než mluvil. Z. Franta, 419
- 15) Prodíral se slovy (při jedné přednášce), jako by si houštinou  
prosekával cestu. J. Herben 1947, 28
- 16) Není typ mluvňý. Vyjadřovat se mu není úlevou, ale spíše nepo-  
hodlím, neboť musí opouštět souvislost svého myšlení. K. Čapek, 353
- 17) Mluví nerad, a když už, tedy skoupě, aby těch slov bylo co nej-  
méně. K. Čapek, 352
- 18) Konverzace presidenta není lehká a plynulá, jeho poznámky  
jsou stručné a střízlivé. A. Thorstad, 229
- 19) Nedovede dávat najevo city. E. Ludwig, 48
- 20) Dovedu se upamatovat na dva, tři případy, kdy Masaryk dal  
průchod svým citům nějakou vnější formou. Ale to vše jen na  
okamžik, než se probudila strážná sebekontrola. J. Císař 1930, 102
- 21) „To je báječné, ten jeho klid“, řekla paní Olga (Masarykova dce-  
ra). „Ale to všecko ta jeho síla vůle.“ F. Písecký, 252
- 22) ....ledový klid za všech okolností.... J. Papoušek 1948, 99
- 23) S heslem „Nic není velké, co není pravdivé“, chci jíti příště ži-  
votem.... T. G. Masaryk 1875, 7
- 24) Pravda a láska k pravdě byla mu něčím tak stěžejním v životě,  
že ho až zaráželo, proč v bibli či v evangeliích není přímý roz-  
kaz „Nelži!“ J. Laichter, 220
- 25) Peníze, výdělek mu nebyly nikdy ničím, idea vším, pro ni žád-

- ná oběť nebyla velká. J. Doležal 1920, 54
- 26) Měl centrální bod ve svém nitru, jímž měřil všechno v životě a ve světě.... J. Laichter, 220
- 27) Čistota jeho bytosti je sugestivní..... Ani nejobávanější vypravěč za dlouholetých schůzek ve vídeňské kavárně nikdy v jeho přítomnosti neudal ani jeden obscénní vtip. A přece je mu cizí všechno pastorské.... E. Ludwig, 47
- 28) .....ethická, ale zároveň praktická povaha. E. Ludwig, 21
- 29) .....základem jeho bytosti je silná aktivita..... J. Laichter, 73
- 30) .....jeho živlem byla činnost, případně i boj, bylo-li třeba. J. Laichter, 73
- 31) .....aktivnost a bojovnost ve všem jeho počínání. J. Papoušek 1930/31, 14
- 32) Když byl při politické přednášce několika zagitovanými jedinci vyrušován, dovedl je odzbrojit svým podivuhodně uklidňujícím a pohotovým způsobem. A. Bláha 1948, 33
- 33) (Jako poslanec za některá moravská města byl v 90. letech na jedné schůzi obviněn, že se jmenuje ne Masaryk, ale Masařík): Masarykova polemická pohotovost a břitkost přímo elektrizovala shromáždění, když vyňal z kapsy originál svého křestního listu a dotyčnému jej předložil. F. Chrastina, 70-71
- 34) (Parafrázováno): Když v roce 1900 Masaryk mluvil v Brně na politické schůzi, provokatér R. na něho vykřikl: „Jste podplacen od Židů!“ Masaryk seskočil s tribuny, přinutil ho vystoupit s ním opět nahoru a žádal, aby své tvrzení dokázal. V. Hatlák, 17-18
- 35) (Parafrázováno): Když Masaryk v roce 1917 pobýval u československých legií v Rusku, vyskytl se tam nějaký - snad - vyvědač, který se ho tázal na způsob spojení mezi pražským a zahraničním vedením odboje. Masaryk mu briskně odpověděl, že k tomu slouží „podzemní telefon“, zřízený ještě před válkou mezi Prahou a Švýcarskem. Z. Foustka, 153
- 36) Základní tónina jeho vnitřního ladění.....byla veselá a veselí milovná. J. Císař 1948, 204
- 37) Překonává malé mrzutosti humorem..... E. Ludwig, 50
- 38) Jeho nepatetická povaha.....utíká se do humoru. Není to vtipkování, ani cynismus, ani hořký humor, je to humor šelmovský, čtverácký. E. Ludwig, 48-49

- 39) ..... byl (po jedné příhodě) pln humoru a oceňoval komičnost situace a příhody. Nebyl zlomyslný, ale dovedl se upřímně pobavit nesnáze, do nichž se druhý zapletl a které nevinně dovedl i nastražit. J. Císař 1948, 204
- 40) ..... pravdivost v životě a optimismus..... J. Papoušek 1930/31, 14
- 41) Masaryk je veliký, někdy až přílišný optimista.... A. Stašek, 456
- 42) ..... (Masarykův) tvořivý, činorodý optimismus.... J. Císař 1930, 103
- 43) Já jsem často poznal i jeho radostný, veselý smích.... Celkem Masaryk byl jarý muž. J. Laichter, 16
- 44) Myslím, že stáří necítím.... Mám takovou radost ze života, jako jsem míval. E. Ludwig, 226

S některými z těchto údajů, čerpaných z osobních dokumentů, jsme se setkali i v přecházejících tématech. Obsahová stránka údajů připomíná mnohé, o čem se hovoří u Eysencka a to jednak v jeho popisech typického extraverta a typického introverta, jednak v položkách stupnice extraverte-introverte z dotazníku MPI. Je tedy možné se pokusit o odpověď na otázku po Masarykově extravertovanosti-introvertovanosti cestou dvojí konfrontace těchto údajů: jednak s dotyčnými popisy, jednak s dotyčnými položkami.

Výsledky konfrontace údajů s popisy přináší tabulka 4. Srovnatelnost jednoho a druhého je podporována skutečností, že údaje z osobních dokumentů jsou formulovány někdy „pozitivně“ (např.: Od dětství jsem nenasytný čtenář), někdy „negativně“ (např.: Nerad se seznamuji s lidmi.....). V Eysenckových popisech je tomu právě tak (např. Rád se účastní společenských akcí, Netěší ho číst nebo studovat o samotě).

V tabulce 4 jsou výsledky srovnání údajů z osobních dokumentů s charakteristikami extraverta a introverta uvedeny diferencovaně čili dovídáme se o případech souhlasu i nesouhlasu. Tabulka ve své levé části přináší přehledy charakteristik, uvedených v obou Eysenckových popisech, a současně ve své pravé části informuje o tom, které z těchto charakteristik byly či nebyly pro Masaryka příznačné. Je přitom dost samozřejmé, že shody či neshody nebylo možné identifikovat vzhledem ke všem charakteristikám z Eysenckových popisů. Je nejisté, zda Masaryk měl či neměl rád

vzrušivé situace (některé z jeho dříve již uvedených temperamen-  
tově-charakterových rysů mluví pro, jiné proti), zda zapomínal  
na hněv rychle nebo pomalu, zda projevoval někdy agresivitu aj.  
Z toho důvodu zůstaly ve sloupcích „u Masaryka souhlasí - nesou-  
hlasí“ některé charakteristiky z popisů neobsazené.

Vcelku tabulka podává 43 případů shod anebo neshod charakte-  
ristik z Eysenckových popisů s údaji z osobních dokumentů.  
15 z nich vypovídá o Masarykovi jako o extravertovi, 28 jako o int-  
rovertovi. Je ovšem třeba hodnotit tento číselný poměr opatrně,  
protože bylo možné přihlídnout jen k některým charakteristikám  
z popisů. Vhodná je tedy taková interpretace tabulky, která říká,  
že údaje z osobních dokumentů prezentují Masaryka vzhledem  
k popisům jako extravertovaného i jako introvertovaného, přičemž  
popisy obsahují i takové charakteristiky, ke kterým se na základě ú-  
dajů nelze vyjádřit.

Pokud jde o dílčí rysy, projevuje se Masarykova extravertovanost  
jako pohotovost v sociálních situacích, aktivita, pozitivní ladění  
a optimismus. Dílčích rysů jeho introvertovanosti je relativně více,  
jsou jimi nedružnost, nehovornost, potřeba určité míry samoty, zá-  
liba v četbě a studiu, klid, hloubavost, vážné pojmání života, sebe-  
ovládání a zřetel k etickým zásadám.

Z tabulky 4 je tedy patrná koexistence rysů extravertovanosti i int-  
rovertovanosti ve struktuře Masarykovy osobnosti. Takový případ je  
v souladu s dříve již uvedeným poznatkem, že výskyt takzvaných  
čistých typů je dost vzácný. Ovšem příslušníci „smíšeného“ typu se  
nepodobají jeden druhému, protože dílčí kvality obou polarit bývají  
u jednotlivců rozmanitě kombinovány. Tabulka 4 ukazuje, jaká byla  
jejich kombinace v Masarykově případě.

Tabulka 4: Výsledky konfrontace údajů z osobních dokumentů s Eysenckovými popisy typického extraverta a introverta

Extravert podle Eysencka	U Masaryka	
	souhlasí	nesouhlasí
družný		6
rád společenské akce		7
hodně přátel		10, 13, 14, 15
hovorný		16, 17, 18
nerad o samotě		5
nepreferuje četbu a studium		1, 2, 3
rád vzrušivé situace		
„zkouší své štěstí“		
„drzé čelo“		
jedná bez přemýšlení		
impulzivní		
rád „kanadské“ žertíky		
pohotově odpovídá lidem	32, 33, 34, 35	
rád změnu		
bezstarostný		
optimista	40, 41, 42, 44	
rád humor a veselost	36, 37, 38, 39	
rád pohyb a činnost	29, 30, 31	
agresivní		
ztrácí trpělivost		
neovládá projevy citů	(viz úsek „introvert“)	
nespolehlivý		

U Masaryka

Introvert podle Eysencka	souhlasí	nesouhlasí
klidný	22	
nevyhledává lidi	8	
hloubavý	4	
raději knihy než lidi		
zdrženlivý vůči lidem	11, 12	
plánování činů		
„dvakrát měří, jednou řeže“		
nepodléhá impulsům		
bere věci vážně	9	
spořádaný způsob života		
ovládá projevy citů	19, 20, 21	
není agresivní		
není netrpělivý		
spolehlivý		
pesimista	(viz úsek „extravert“)	
důraz na etické zásady	23, 24, 25, 26, 27, 28	

Poznámka: Číslice v tabulce poukazují k číslování údajů z osobních dokumentů

Konfrontace údajů z osobních dokumentů s položkami stupnice extraverte-introverze z dotazníku MPI byla provedena jako obdoba postupu, kterého užila svého času G. Meili-Dworetzki (1963). Tato badatelka se důkladně seznámila s osobními deníky H. F. Amiela a F. Kafky a na základě toho pak odhadla odpovědi jednoho i druhého na položky Eysenckova takzvaného zkráceného dotazníku. Metodu svých odhadů blíže neobjasnila, ale zřejmě byla čerpána z okruhu té širší metodologie, kterou W. Dilthey (1894) nazval chápající psychologií a jejímž jádrem je empatie. Meili-Dworetzki tak stanovila pro každého z obou literárních umělců skóre extraverte-introverze (a také skóre neuroticismu).

Zde bylo použito stupnice extraverte-introverze z dotazníku MPI, jejíž položky byly již shora uvedeny. Je-li jich 24, je jich o dost více oproti zkrácené formě, která má pouze 6 položek. „Extravertní“ odpovědi se v MPI vyhodnocují dvěma body, „nerozhodné“ jedním bodem, „introvertní“ nulou. Odhady Masarykových odpovědí na položky se opíraly o údaje z osobních dokumentů, uvedené v rámci tohoto tématu, ale nepochybně byly ovlivněny i mou širší zkušeností, získanou při zpracování ostatních témat.

Výsledky přináší tabulka 5. Skóre 20 ukazuje Masaryka jako o něco více introvertovaného než extravertovaného. Na eysenckovském kontinuu extraverte-introverze by jeho pozice byla v „introvertní“ polovině, ale ne příliš daleko od středového bodu. Z kvalitativního hlediska je patrné, že na Masarykově introvertovanosti se podílí nedružnost, nehovornost, svědomitost, vážné pojmání života i práce a smysl pro detaily, na jeho extravertovanosti rychlost a jistota jednání, čilost, pohotovost a zájem vést akce.

Tabulka 5: Odhady Masarykových odpovědí  
na položky stupnice extravertovnosti-introvertovnosti z MPI

Číslo položky: a hledisko E-I:	Obsah položky	Odpověď:	Vyhodnocení:
1	Obliba rychlého jednání (E)	Ano	2
4	Iniciativa při navazování známostí (E)	Ano i Ne	1
5	Rychlost a jistota jednání (E)	Ano	2
8	Čilý (E)	Ano	2
9	Nešťastný při ztrátě společenských styků (E)	Ne	0
12	Raději jedná než plánuje (E)	Ano i Ne	1
14	Ve společnosti nenápadný (I)	Ano	0
16	Obtížně se uvolňuje ve společnosti (I)	Ano i Ne	1
18	Velmi svědomitý (I)	Ano	0
20	Rád mezi lidmi (I)	Ano i Ne	1
22	Pár dobrých přátel stačí (I)	Ano	0
24	Bere práci vážně (I)	Ano	0
26	Těší ho mít hodně společenských povinností (E)	Ano i Ne	1
28	Rád vede společné akce (E)	Ano	2
30	Ostych v přítomnosti druhého pohlaví (I)	Ano i Ne	1
32	Pohotové odpovědi lidem (E)	Ano	2
34	Bezstarostný (E)	Ne	0
36	Ve společnosti tichý člen (I)	Ano	0
38	Ve veselé společnosti uvolněný (E)	Ano i Ne	1
40	Smysl pro detaily (I)	Ano	0
42	Pojetí práce jako něčeho běžného (E)	Ne	0
44	Pokládán jinými za čilého (E)	Ano	2
46	Hovorný (E)	Ne	0
48	Rád provede někomu nějaký „kousek“ (E)	Ano i Ne	1
			20

Poznámka: (E) znamená, že obsah položky vyjadřuje extravertovanost,  
(I) znamená, že vyjadřuje introvertovanost.

Údaje z osobních dokumentů, uvedené v tomto tématu, umožnily posoudit Masarykovu extravertovanost-introvertovanost vzhledem k Eysenckovým popisům obou typů i vzhledem k jeho příslušné stupnici z dotazníku MPI. Výsledky jsou hodně shodné, případné rozdíly jsou způsobeny tím, že Eysenck uplatnil v popisech i taková hlediska, která se v dotazníkové stupnici nevyskytují (např. záliba v četbě a studiu). Vcelku užití jednoho i druhého postupu vedlo ke zjištění obou polárních kvalit u Masaryka, přičemž introvertovanost vždycky v malé míře převažovala. Z dílčích rysů extravertovanosti oba postupy ozřejmily u Masaryka aktivitu a pohotovost, z rysů introvertovanosti nedružnost, nehovornost a vážné pojmání života i práce.

Přesto dotyčný údajový materiál, pocházející z různých - Masaryka se týkajících - textů přinesl i něco navíc. Některé údaje totiž nejenom poukazovaly k jeho extravertovanosti nebo introvertovanosti, ale také objasňovaly blíže příslušný osobnostní či situační kontext některých jeho postupů a jednání. Zejména tomu tak bylo u těch, které nasvědčovaly introvertovanosti.

V údaji 9 Masaryk o sobě Čapkovým prostřednictvím vypovídá, že vystupoval veřejně „nerad a jen z musu“, dodává však, že v těch případech, kdy šlo o důležité úkoly, přemohl vždy svou nechuť a „neuhnul“. V údaji 10 o sobě říká, že se nevyhýbal řečnickému vystupování, třebaže vždycky před ním pociťoval trému. Rozpor mezi svými subjektivními pocity a realizovanými způsoby jednání vystihuje větou „A přece, co jsem se nařečnil!“. Podobně v údaji 6 Masaryk mluví o své společenské plachosti a říká, že každé seznámení s novými lidmi pro něho znamenalo „kus práce“. Ovšem jeho aktivity z řady předválečných desetiletí i z období světové války nasvědčují tomu, že se takové „práci“, která byla v zájmu sledovaných cílů, nejen nevyhýbal, ale naopak sám si ji nejednou ukládal. Pro léta, která předcházela Masarykovu nástupu na pražskou univerzitu v roce 1882, to poměrně nedávno doložil S. Polák (1994), pro pozdější léta válečná sám Masaryk ve své Světové revoluci (1925). Již v předmluvě k této knize říká: „Nemohu jmenovat osoby všechny, s nimiž jsem pracoval a měl styky“ a uvádí, že to by-

li „státníci, politici, žurnalisté, historikové, úředníci atd.“. Mnohost a intenzita jeho kontaktů s relevantními osobami je potom patrná z celého textu dotyčné knihy. Jinak tomu ovšem nebylo ani v desetiletích mezi rokem 1882 a začátkem světové války. Je zřejmé, že takové Masarykovy aktivity, jako byl jeho podíl na odhalování nepravosti takzvaných Rukopisů, jeho vstup do Hilsnerova případu nebo jeho poslanecká činnost ve valašských městech a ve vídeňském parlamentu, přinášely a vyžadovaly dokonce velké množství značně rozmanitých styků s lidmi. A Masaryk se jim ani v nejmenším nevyhýbal, podle J. Doležala (1929, 57) naopak „byl ochoten přijmout každého v každou hodinu denní i noční, intervenovat kdekoliv.....“. Musíme si ovšem uvědomit, že to vše je jiná rovina kontaktů s lidmi než jakou navozuje potřeba sdílných a hovorných lidí stále s někým komunikovat. Jestliže J. Laichter (218) napsal, že Masaryk „nedebatoval rád naplno“, chtěl tím zřejmě vyjádřit také rozdílnost obou těchto rovin mezilidských styků.

Teorie osobnostních typů se opírají o předpoklad, že některé souhry rysů určují vcelku jednoznačně to, jak konkrétní člověk jedná, jak si počíná. Ale lidské chování není tak stabilizované, není jenom výsledkem rysů, je podmíněno složitěji. Ozřejmují to také ty údaje z textů, které vypovídají o Masarykově extravertovanosti-introvertovanosti. Ukazuje se, že byla jen součástí jeho širšího osobnostního kontextu a že její účinky bývaly v jednotlivých situacích překrývány nejen aktuálními motivy a osobními hodnotami, ale nejednou i uvědomělými sebekorekčními postoji.

## **Téma: Sociální dimenze osobnosti**

Člověk je podle Aristotela společenský tvor, což zdaleka není jen teze klasika, kterého je vhodné citovat. K potvrzení její věrohodnosti přispěla psychologie v druhé polovině 20. století dost výrazným podílem.

Kontakty s lidským okolím přinášejí dítěti od jeho nejranějšího věku podněty, které jsou nejenom specifické, ale i velmi významné; naznačili jsme si to již v tématu o Masarykových vztazích k jeho pr-

votnímu rodinnému prostředí. Zpočátku jde o kontakty dítěte s matkou a nejbližším lidským okolím, později jich přibývá a jsou rozmanitější. Postupně se tím vytváří u subjektu zvnitřnělá či interiorizovaná zkušenost s lidmi jako se součástí reality života. Protože sociální pole vyvíjejícího se jedince je stále rozmanitější a složitější, diferencují se i jeho vztahy k lidem a jeho chování k nim. U konkrétního člověka se na tom kromě jeho osobní zkušenosti podílejí i činitele genetického rázu.

Stránku osobnosti, která se tím utváří, nazývá psychologie sociální dimenzí. Z hlediska subjektu jde o vztah, který mohou vyjadřovat slova „já a jiní lidé“. Jeho realizace je dlouhodobá a pod vlivem životních okolností někdy podléhá různým proměnám. Vcelku má však dvě základní podoby.

Potřeba dítěte být v raném období života v péči dospělých osob je v souladu se skutečností, že by bez ní nepřežilo. V průběhu této péče dítě nejen reaguje na osoby, které ji obstarávají, ale samo začíná být sociálně aktivní a to časem i mimo okruh nejbližšího rodinného okolí. Tato tendence vstupovat do kontaktů s lidmi je součástí jeho psychického vývoje, má tedy svá obecně známá stadia. Přesto u konkrétního dítěte není její intenzita určena jenom obecnými zákonitostmi. Je naopak vždycky individualizovaná, příznačná právě pro toto dítě, právě pro tohoto člověka. U dospělých osob je již velmi zřejmé, že nemají stejně velkou potřebu komunikovat s lidmi a že nedostatek možností v tomto směru jim nevádí ve stejné míře. Osobnostní rys, který odpovídá potřebě styku s lidmi, se nazývá sociabilita; jako český ekvivalent se nabízí nejspíše výraz družnost. V tomto textu se nesetkáváme s tímto rysem poprvé. Již v předcházejícím tématu o Masarykově extravertovanosti-introvertovanosti jsme si všimli také jeho družnosti.

Něco jiného než sociabilita jsou jedincovy vztahy k jiným lidem, jeho pohotovost být vůči nim osobně vstřícný. Ta se realizuje různými dílčími pohotovostmi, zejména vnímáním či nevnímáním duševního rozpoložení jiných lidí, uznáváním či neuznáváním jejich potřeb či nároků, soucítěním nebo nesoucítěním s nimi v jejich nesnázích, ochotou nebo neochotou k pomocným aktivitám. Pozitiva takových

a jiných podobných protikladů odpovídají speciální kvalitě z okruhu sociální dimenze osobnosti. Vystihuje ji pojem altruistická empatie, pro který čeština patrně nenabízí stručný významový ekvivalent. Také toto je osobnostní kvalita, která je pro konkrétního jednotlivce příznačná více nebo méně.

Sociabilita a altruistická empatie jsou tedy dvě různé stránky sociální dimenze. Obě se sice týkají vztahů jednotlivce k jiným lidem, ale roviny těchto vztahů jsou odlišné. To, že jde vlastně o dva rysy, potvrdily v posledních desetiletích i výsledky některých výzkumů včetně mezinárodního programu Big Five, u nás realizovaného M. Hřebíčkovou (1997, 33) a dalšími pracovníky.

Proporce sociability a altruistické empatie v jednotlivých osobnostních strukturách jsou rozmanité. Někdo může mít značnou potřebu kontaktů s lidmi, ale přitom nemusí být vůči nim vstřícný v hlubším smyslu toho slova. U jiného je naopak hodně vnitřní pohotovosti k chápání druhých lidí a k pomáhání jim, ale potřeba být stále v něčí společnosti není u něho příliš výrazná. Také je tomu tak, že některý jedinec je hodně sociabilní a současně vykazuje i mnoho altruistické empatie, zatímco u jiného míra obou těchto kvalit je nevelká. Právě z této rozmanitosti je patrná nejen odlišnost, ale i relativní nezávislost obou dotyčných kvalit.

V předcházejících tématech jsme se k otázce sociální dimenze Masarykovy osobnosti vlastně již několikrát přiblížili a to z různých směrů pohledu a v různých souvislostech. Ale v tomto tématu zaměříme pozornost vysloveně na ni a právě rozlišení mezi sociabilitou a altruistickou empatií bude přitom velmi užitečné. Nadto si povšimneme i jednoho speciálního okruhu Masarykových kontaktů s lidmi, totiž jeho dlouhodobě realizovaných a poměrně mnohostranných řečnických aktivit.

V tématu o Masarykových temperamentově-charakteristických vlastnostech (viz tabulku 3) jsme shledali, že byl nahlížen jako někdo, kdo projevuje odstup od lidí, a také jako ten, kdo je vůči nim vstřícný. Lidé, kteří ho znali, tedy vyslovovali vzhledem k sociální stránce jeho osobnosti dvě různá hodnocení. Mohla by se jevit jako protikladná, snad dokonce jako obtížně slučitelná vzhledem k jed-

nomu a témuž člověku. Ovšem autoři různých textů dost často konstatovali u Masaryka osobnostní rysy na první pohled protikladné; častá byla jejich vyjádření, že „byl takový i takový“.

E. Denis shledával u Masaryka smysl pro skutečnost i pro ideály, Z. Franta rovnováhu činů i myšlení, F. Kubkovi se jevil jako vášnivý i zdrženlivý současně. J. Císař (1948) uvedl několik dvojic protikladných charakteristik: podle něho Masaryk byl sebejistý i sebekritický, sebejistý i snášenlivý, hrdý i pokorný, laskavý i přísný. J. Smodlaka ho shledával aristokraticky vznešeného i prostého a vedle toho také přísného k sobě a shovívavého k jiným. J. Tvrděmu se Masarykův přístup ke světu jevil jako aktivní i kontemplativní současně, podle E. Ludwiga (21) Masaryk uplatňoval při hodnocení různých událostí hlediska etická i praktická. M. Brod (89) přičítal Masarykovi, se kterým poprvé jednal zakrátko po vypuknutí války v roce 1914, „imponující skromnost a vznešenou zdrženlivost“.

Také vzhledem k sociální dimezi Masarykovy osobnosti byly vysloveny charakterizace, které by se mohly jevit jako málo slučitelné. Ukazuje se však, že jejich původci dobře rozlišovali mezi hovornou družností a „pravými“ osobními vztahy k lidem. J. Císař (1930), který byl Masarykovým sekretářem v prvních letech jeho prezidentství, napsal: „Dojem, který u mne zanechal prvý bližší styk s Masarykem, byl dosti podivný. Byl to dojem jakési nedostupnosti a chladu, hraničícího s nevlídností..... Tento první dojem brzy ustoupil poznání hluboké srdečnosti a vlídného tepla, které mi Masaryka dělalo ztělesněním Shakespearovy nevýstižné fráze „full of the milk of human kindness.“ Výrok připomíná různá sdělení někdejších Masarykových studentů, citovaná v tématu o jeho emocionalitě. Také oni se u svého učitele občas setkávali s chladným chováním, které na ně působilo nepříjemně, někdy i drtivě. Ale i oni je vnímali jako něco spíše vnějškového a přechodného, jako pouhý výkyv z převládající osobní polohy vstřícnosti. Bývalí studenti tak mluvili o Masarykovi, který byl na vrcholu mužných let, Císař o Masarykovi přibližně sedmdesátiletém. Koexistence zdrženlivého a občas i chladného chování vůči lidem a převládající vstřícnosti vůči těm, které blíže znal, byla tedy pro Masaryka

dlouhodobě příznačná.

Povšimneme si teď Masarykovy sociability. Z údajů, citovaných v předcházejícím tématu při rozboru jeho extravertovanosti-introvertovanosti, bylo patrné, že nejednou pociťoval ostych před lidmi, že nová seznámení bývala pro něho něčím náročným, že nebyl hovorný, že se lidem jevil jako uzavřený a sám se za takového pokládal, že neměl mnoho přátel v běžném smyslu toho slova a opatrně si je vždy vybíral, že ve společnosti raději naslouchal než mluvil aj. O Masarykově nehovornosti psal J. Laichter (216-218): podle něho se sice s věkem stupňovala, ale byla patrná i v jeho mladších letech. Zkušenosti s malou sdílností přibližně osmdesátiletého prezidenta získal Karel Čapek při přípravě známých Hovorů. S taktem i humorem je vyjádřil v textu Mlčení s T. G. Masarykem, který původně, t.j. v roce 1935, vyšel samostatně, v roce 1990 byl však včleněn do posttotalitního vydání Hovorů (347-363). Čapek tu o Masarykovi říká, že „není mluvný typ“, že „nemá vůbec potřebu mluvit“, že „mluví nerad, a když už, tedy skoupě“. Spisovatel zde také sděluje svůj dojem, že pro Masaryka „vyjadřovat se slovy není úlevou, ale spíše nepohodlím, neboť musí opouštět souvislost svého myšlení“. Čapek zřejmě věděl, že u hovorných lidí tomu bývá spíše opačně. Při své vynikající znalosti lidských povah si nepochybně povšiml, že sdílní lidé se potřebují „vypovídat“, že trpí, když to nemohou udělat, a že myšlení bývá u nich s mluvením nedílně propojeno. U Masaryka však Čapek naopak často nacházel „mlčení zamyšlené, mlčení člověka, který přemítá, který potřebuje spíše myslit na věci než o nich mluvit“. Vcelku se Masarykova nevelká hovornost patrně hodně podílela na dojmu různých jeho posuzovatelů, že má „odstup od lidí“.

Teď budeme věnovat pozornost jiné stránce sociální dimenze Masarykovy osobnosti, tedy dílčím rysům, které byly v tabulce 3 shrnuty pojmem „vstřícnost vůči lidem“.

K tomu, co psychologie nazývá sociální percepcí, patří i vnímání takzvaného výrazového chování jednotlivce. Tím je míněna jeho obličejová mimika, gestikulace, jemná motorika i celková pohybová dynamika. Někteří autoři textů o Masarykovi si všímali projevů

jeho výrazového chování a současně sdělovali své dojmy z nich. B. Odstrčil psal o Masarykových „hluboce zpytavých očích“, E. Denis o „hlubokých pronikavých očích“, M. Brod (89) o očích, které „hledí účastně, velmi pozorně, zkoumavě“. F. Langer sledoval postupné proměny, které se odehrávaly v Masarykově tváři, když se usmíval: ve svém textu podrobně popisoval detaily toho úsměvu. Takové charakteristiky Masarykova výrazového chování - a později se k nim v rámci tohoto tématu ještě vrátíme - naznačují, že kromě zmíněného již odstupu od lidí se sociální dimenze jeho osobnosti vyznačovala ještě jinou kvalitou.

Z textů je patrné, že nejednou autoři, kteří označili Masaryka za odměřeného, rezervovaného apod., mu současně přičetli srdečnost, soucitnost či pohotovost k účinné pomoci jiným lidem. V tématu o osobních odezvách na události z dětství a mládí jsme zaznamenali účast mladého Masaryka na bezprostřední péči o těžce nemocného přítele ze studií Josefa Brandejse ve dnech roku 1876, které předcházely jeho skonu. O nemnoho let později Masaryk sám stál před studenty jako jejich vysokoškolský učitel: bylo tomu tak na pražské univerzitě od roku 1882. Prostřednictvím E. Ludwiga (21-22) se dovídáme, že si nejednou vůči nim počínal netradičně čili jinak než ostatní vysokoškolští učitelé. Nejenom je zval k vycházkám, na kterých diskutovali o různých tématech, ale věnoval pozornost také jejich osobním záležitostem a případně starostem. Podle J. Doležala (1929, 27-8) byl Masaryk vždycky ochoten přispět jim „radou i věcnou pomocí, třeba sám byl v nesnázích“, studentům, kteří byli zvláště potřební, poskytoval šatstvo a nejednou i peníze. Podobně uvádí J. Krkoška, že Masaryk „svým žákům byl přátelsky nakloněn a vždy ochoten k radě a pomoci. Ten srdečný poměr se jevil zvláště na besedách v jeho domácnosti, kde bývali přítomni jeho žáci“. O těchto besedách psal i F. Drtina jako o „pátcích u Masaryků“ v 80. letech 19. století. <sup>+</sup> Podle něho se jich účastnila i Masarykova choť Charlotta a „vše tam bylo přímé, otevřené, bezprostřední, srdečné“. Totéž jinými slovy vypověděl také F. Soukup. <sup>+</sup> Jde o něco jiného než o schůzky „pátečníků“ u Čapků v časech první republiky (poznámka O. K.).

Masarykova vstřícnost vůči lidem a jejich nesnázím se však netýkala jen studentů. J. Doležal si později (1948) připomněl jeho přátelský soucit za noční bouře na lodi mezi Splitem a Dubrovnikem v roce 1909. Také M. Švabinský uvedl předválečnou situaci, kdy Masaryk mu nečekaně daroval ozdobný předmět ze své domácnosti, předmět, o kterém věděl, že se Švabinskému líbí. Jiná sdělení toho druhu se týkají válečného roku 1917. J. Papoušek, který byl u Masaryka sekretářem za jeho tehdejšího pobytu v Rusku, mu později (1948) přičetl „vnitřní, v krásném slova smyslu lidskou vřelost v jednání“. Podle J. Herbena (1947, 277) na ruské legionáře tehdy velmi zapůsobily dvě Masarykovy vlastnosti: jeho přímost a jeho srdečnost. K témuž období se vztahuje mínění O. Husáka, že Masaryk dovedl „pochopit duši vojáka až do dna“.

Spisovatel E. B. Hitchcock byl svého času hostem prezidentovým. Ve vzpomínce na něho později uvedl, že ve svém životě nepoznal nikoho, kdo by byl měl „tolik porozumění pro bližního“ jako právě Masaryk. Také jiný spisovatel, zmíněný již F. Langer, uvedl ve svém popisu usmívající se Masarykovy tváře, že to byl úsměv „plný přívětivosti a lidské sdílnosti. Jím skončil každou přísnou oficiálnost, zmirňoval ostych, povzbuzoval rozpačité“.

Z těchto zde uvedených údajů je patrné, že pro sociální dimenzi Masarykovy osobnosti byla příznačná koexistence nevelké sociability a značné schopnosti altruistické empatie. Můžeme to chápat jako bližší určení významů dvou souhrnných - a zdánlivě protikladných - charakteristik z tabulky 3, totiž „odstupu od lidí“ a „vstřícnosti vůči lidem“.

Budeme si teď všimnout jednoho specifického okruhu Masarykových kontaktů s lidmi, totiž jeho řečnických aktivit. Předmětem naší pozornosti zde budou ty, které proběhly v časech, kdy ještě nebyl prezidentem Československé republiky. Půjde tedy o Masarykovy projevy z posledních dvou desetiletí 19. století, z let 20. století před jeho odchodem do emigrace koncem roku 1914 a také z válečného období. Vcelku budeme čerpat z údajů o Masarykových hodně rozmanitých řečnických vystoupeních. Docházelo k nim při různých příležitostech a byly určeny rozdíl-

ným druhům posluchačů. Někdy jimi byli univerzitní studenti, jiní obyčejní občané moravských měst, jejichž voleným zástupcem Masaryk byl ve vídeňské Říšské radě v 90. letech i později; také mu vícekrát naslouchali vojáci československých legií v Rusku v roce 1917. Ale spíše než to, o čem Masaryk při těch příležitostech mluvil, budeme sledovat psychosociální účinnost těch vystoupení čili odezvy osobního rázu, vyvolané jimi u naslouchajících. Některé texty o tom zachovaly různé údaje.

Především v nich najdeme další zmínky o Masarykově výrazovém chování. J. Doležal (1929, 132) a J. Herben (1947, 437) psali o jeho typické gestikulaci při přednáškách, o „divotvorných rukou“ a občas vztyčeném ukazováčku. Podobně se vyjádřil J. Císař (1948, 204), který mluví o „nervních rukou“. Ještě později E. Ludwig (57) věnoval pozornost gestům jako příznačnému doprovodnému projevu Masarykova myšlenkového úsilí.

Výpovědi různých lidí o Masarykových řečnických vystoupeních v různých obdobích jeho života jsou samozřejmě rozmanité, ale přitom se nejdnou vzájemně potvrzují nebo doplňují. Týká se to jak některých celkových hodnocení, tak také popisů průběhu těch přednášek.

Různí lidé se shodli v mínění, že Masaryk vcelku nebyl takzvaný rozený řečník. Najdeme výroky „Neměl květnatý sloh“ (J. Doležal 1929, 132), „Neunášel vzletnou řeč“ (J. Herben 1947, 26), „Nebyl řečníkem uhlazené formy“ (J. Dorazil, 29). Podle J. Laichtera (19) Masaryk „nebyl žádný patetický orátor v běžném slova smyslu“; podobně se vyjádřil i J. Císař (1948). V. Hatlák soudil, že „v jeho výmluvnosti není ani stopy po rétorském umění“, Z. Franta neshledal u Masaryka „ani stín pathosu“. Přitom však tyto i jiní autoři shodně uvádějí, že Masarykovy projevy vzbuzovaly velkou pozornost a byly pro posluchače velmi přitažlivé.

Zřejmě mívaly určitý typický průběh. Podle různých svědectví Masaryk obvykle začínal mluvit spíše pomalu a nepřiliš výrazně, jako kdyby „teprve hledal slova a rovnal své myšlenky“ (J. Herben 1947, 26). Přesto zpravidla již v několika prvních minutách své posluchače zaujal, vyvolal u nich napjatou pozornost, která pak trva-

la po celou přednášku. Někteří posluchači Masarykových univerzitních přednášek to blíže popisovali. Pro J. Laichtera (19-20) Masaryk byl „tvůrčí přednášeč a řečník“, podle J. Krkošky „jeho výklady dělaly dojem zaujatého hledání pravdy a bezprostředního tvoření“. Z. Franta napsal: „Chytil nás a vlekl za sebou, ať jsme chtěli nebo nechtěli. Intenzitu svého přemýšlení přenesl na své posluchače; chtěli jsme promyslit tutéž věc jako on, přijít jí na kloub, dopídit se pravdy“. E. Beneš, pozdější Masarykův nástupce v prezidentském úřadě, který také jako student Masaryka poslouchával, se vyjadřuje velmi podobně. Říká: „Úryvkovitým způsobem nadhazoval úžasnou spoustu problémů. Často neudával jejich rozluštění, často je sice řekl, ale vždy dával důraz na to, že je to jeho osobní mínění, ale že on se třeba mýlí a že my musíme myslet a jen myslet a sami dělat závěry“. Také J. Herben (1947, 26) uvádí, že Masaryk jako řečník nejen pojednával o určitých tématech, ale také své posluchače jakoby vyzýval, aby se s ním podíleli na zodpovězení nějaké otázky, která se zdá být nesnadná, případně pro kterou se nenabízí jen jediná odpověď.

Masaryk však uplatňoval tento způsob řečnického přístupu i při své činnosti poslanecké, při přednáškách pro voliče a širší veřejnost ve valašských městech. Podle F. Chrastiny „nutil lidi k přemýšlení..... lidé, kteří nikdy předtím veřejně nemluvili, povstávali a pronášeli dotazy, námitky, žádali vysvětlení“. O pronikavém účinku jednoho Masarykova projevu o otázkách náboženství na účastníky schůze v Příboře bude zmínka v dalším tématu.

Jestliže začátky Masarykových řečnických projevů bývaly spíše váhavé, následovala pak obvykle podle různých svědectví určitá gradace, která na posluchače silně účinkovala. J. Laichter (19) uvádí, že Masaryk lidi „strhoval, když se ocitl na řečnické tribuně. Rázem přinutil posluchače vstoupit v okruh svých myšlenek a v okruh svého světa“. J. Herben (1947, 437) o té zmíněné gradaci říká toto: „Začínal jakoby chladně, avšak postupem výkladu se rozehříval, až byl všecek v ohni. A poněvadž posluchači slyšeli, jak se téma vyklubává k jasnosti, jak mluvčí pracuje mozky ze všech sil, bývali strženi výkladem ke spolupráci a součinnos-

ti“. A jinde čteme u Herbena (1947, 127): „Mluví často přes dvě hodiny a nikdo neodchází před koncem, nikdy nebylo nepozorného šumotu, kašlání. Celé shromáždění zrovna visí na rtech řečníkových .....“. Brněnský autor V. Hatlák vzpomínal po letech na „chvíle, kdy se (Masaryk) dostal do žáru“, kdy „zdůrazňoval svou řeč tisknutím kotníků ke stolu, až to dunělo“ a kdy nejednou pak „sál burácel s ním“. Hatlákovi se Masaryk vcelku nejevil jako řečník v obvyklém smyslu slova, připomínal mu spíše „apoštola“. Podobně se vyjádřil i F. Soukup včetně užití termínu apoštol.

Stávalo se, že právě některé Masarykovo vystoupení zapůsobilo na jednotlivého posluchače mimořádným dojmem. Z. Foustka uvedl, že se pro něho stala nezapomenutelnou Masarykova přednáška o Komenském. Z. Franta se vyjádřil takto: „Když nám (studentům) mluvil o české reformaci, cítili jsme, že mluví velký člověk o velké věci“.

Různým Masarykovým projevům naslouchali v roce 1917 legionáři během jeho pobytu v Rusku. Podle O. Husáka nikdo z Národní rady neuměl k vojákům, kteří se ocitli uprostřed složitých vnitřních dějů rozbouřeného Ruska, promluvit s takovým pochopením situace jako právě Masaryk. Podobně se vyjádřil i Z. Fierlinger, někdejší legionář, pozdější kontroverzní politik. Podle něho „Masaryk dovedl vždy promluvit k vojákům tak, jak to potřebovali, jasně, věcně, bez rozčilení“. Právě to legionáři nejvíc oceňovali a také všichni dobře věděli, že tento řečník „tak jako oni vsadil všechno na jednu kartu“. V. Forman vyjádřil dojem, že při jednom z projevů Masaryk „svým měkkým, otcovským pohledem nás jakoby hladil a přitom přímo zase fascinoval“. Jedno svědectví pochází také od L. Svobody, pozdějšího československého prezidenta. Svoboda popisuje, že při jednom projevu vojáci zpočátku stáli „v semknutém útvaru“, ale Masaryk se po nějaké době obrátil na velitele se žádostí, aby jim dovolil přiblížit se více k němu. Stalo se a Svoboda o tom říká: „Natlačili jsme se kolem něho, abychom slyšeli jeho hlas, abychom mu viděli do tváře a do očí. Jediné oko nebylo suché. Cítili jsme, jak nám Masaryk promluvil z duše, jak je náš a jak ho máme rádi“.

Ale je třeba připomenout také jinou stránku Masarykových setkání s lidmi. Víme, že se v průběhu svého života dostal do mnoha konfliktních situací, kdy byl napadán a nepravdivě obviňován, kdy se stal předmětem pomluv a nenávisti. Takových situací bylo více, otázka Rukopisů a Hilsnerův proces představují jen některé z nich. Ani při své přednáškové činnosti Masaryk nebyl vždycky obklopen jen lidmi, kteří ho akceptovali či mu byli nakloněni. F. Chrastina uvádí, že při jedné předvolební schůzi na Valašsku v prvním desetiletí 20. století politický protivník ho napadl a obvinil, že neuvádí své příjmení správně, že se jmenuje Masařík a ne Masaryk. Napadený však k překvapení přítomných vytáhl z kapsy originál svého křestního listu a předložil jej k nahlédnutí. K. Šantůček zaznamenal situaci, kdy na jiné podobné schůzi vystoupil příznivec Masarykova klerikálního protikandidáta. Ve svém projevu obvinil Masaryka z bezbožnosti a snažil se doložit to citátem z bible, ovšem zkomolil dotyčný text. Masaryk, jak se ukázalo, měl bibli u sebe a velmi pohotově v ní našel správné znění toho citátu. V. Hatlák psal o tom, co se přihodilo, když Masaryk v roce 1900 mluvil v Brně na schůzi sociálních demokratů. Nějaký muž z obecnstva tehdy přerušil jeho řeč výkřikem „Jste podplacen od Židů!“ Masaryk nato seskočil s tribuny, znovu tam vystoupil i s dotyčným mužem a požadoval, aby své tvrzení dokázal; samozřejmě nedošlo k žádnému důkazu. Z těchto a dalších podobných příhod je zřejmé, že Masaryk si v konfliktních situacích počínal pohotově a obezřele a že účinnou sebeobranou znehodnocoval útočné úmysly svých protivníků.

Psychosociální působivost Masarykových řečnických aktivit z celého předválečného období i z let války byla očividně značná. Stávalo se ovšem, že jejich myšlenková originalita vyvolala u posluchačů znepokojení, dotkla se jejich svědomí, narušila jejich osobní pohodu. Bylo tomu tak již u studentů na univerzitě, jak o tom výstižně psal I. A. Bláha (1948, 1996), a ovšem i u návštěvníků veřejných schůzí. J. Smodlaka o tom napsal, že Masarykovy pohledy na různé skutečnosti byly někdy překvapivé a že proto první odezvy lidí na ně nebývaly vždycky pozitivní. Přitom však právě takové přednášky vy-

volávaly u posluchačů dlouhodobé účinky, „zanechávaly nezahladitelnou stopu“ v jejich vědomí.

## **Téma: Psychologická analýza náboženskosti**

Religiozita jako jev společenského rázu a jako druh osobní světonázorové orientovanosti vyvolává pozornost různých vědních oborů. Jde především o religionistiku, filozofii náboženství, sociologii náboženství a také o psychologii náboženství. Do pracovního programu poslední z nich patří i studium náboženskosti jako osobnostní charakteristiky.

Někteří lidé se vyznačují speciální světonázorovou a hodnotovou orientovaností, která se - zejména pokud jde o křesťanskou sféru - zpravidla vztahuje k ideji Boha. Mezi takovou osobní zaměřeností a příslušností k té nebo oné církvi bývá určitá návaznost. Často je však poměrně volná, někdy takřka žádná. Formální začlenění do nějaké církve a náboženskost jako osobnostní rys není jedno a totéž.

Studovat náboženskost jako něčí osobnostní charakteristiku znamená spojovat hlediska psychologie osobnosti a psychologie náboženství. Někdy se v tomto smyslu mluví o takzvané vertikální dimenzi osobnosti. Toto sousloví mívá metaforický význam, pokud se jím míní vztah člověka k předpokládané nadempirické skutečnosti, v představách tradičně lokalizované někde „nad“ tento svět. Ale dotyčný termín je spojen také s tím pojetím osobnosti, kterému psychologie říká dimenzionální. Rozumí se tím pohled na strukturu lidské osobnosti jako na pomyslný prostor, proložený různými takzvanými dimenzemi. Každá z nich představuje nějakou měřitelnou osobnostní kvalitu; za jednu z nich je pokládána i náboženskost.

Je známo a patrně není třeba dokazovat, že T. G. Masaryk byl člověk nábožensky orientovaný. Poměrně hodně o tom bylo již napsáno, zejména z hledisek teologických a filozofických. Zde bude vůči této jeho orientovanosti uplatněno hledisko jiné, psychologické. Ale nejprve si stručně uvedeme několik skutečností z různých údobí Masarykova života, ze kterých je patrné věcné pozadí jeho

vztahů k náboženství.

U Čapka (12) i ve Slovenských spomienkách Masaryk mluví o své matce jako o zbožné ženě, která ráda navštěvovala katolické bohoslužby a se svými dětmi se denně modlila. O sobě Masaryk říká Čapkovým prostřednictvím, že byl jako chlapec „silně pobožný“ a že k tomu přispíval matčin vliv. V letech své školní docházky poznal služby ministranta čejkovickému knězi Františku Satorovi, který mu půjčoval katolicky orientovanou literaturu pro mládež. Později, v letech studií na brněnském gymnáziu, zaujaly Tomáše romány o misionářích, o jejich „stálosti ve víře a mučednictví“ (K. Čapek 43). Ovšem již krátce předtím, ještě jako žák soukromého piaristického gymnázia ve Strážnici (1864-5), se začal zajímat o různé „nábožensky sporné otázky“. Ve svém Běhu života Masaryk později uvedl, že to činil „tehdy ještě se sympatiemi pro katolictví a s nechutí k protestantům a odpadlíkům“. Ale právě o nich měl příležitost se něco dovědět. Evangelická modlitebna, která byla v Kloboukách u Brna, vzbuzovala jeho zájem a zvědavost, takže jednou se rozhodl navštívit ji. Později, ve Slovenských spomienkách, Masaryk o tom napsal: „Dojem byl ohromující a trvalý. Jednoduchá bohoslužba se přičila mému zvyku, ale nutila mě k přemýšlení“. Jiné podněty k úvahám o náboženství mu v letech dospívání poskytovaly knihy, které se mu jako horlivému čtenáři dostaly do ruky. Byl mezi nimi i Renanův Život Ježíšův a nějaké spisy s vysloveně protikatolickou tendencí. K uvažování ho podněcovala také gymnaziální výuka náboženství, jejíž úroveň v něm vyvolávala smíšené pocity. Udivovalo ho mezi jiným, že vědomosti z náboženství byly ve škole známkovány stejným způsobem jako znalosti z jiných školních předmětů. U Čapka (33) o tom říká: „Známka z náboženství - co to je? Znamka z toho, jak kluk odříkává katechismus - ale to přece není náboženství!“ A na brněnském gymnáziu Tomáš také prožil svůj první střet s katolickou církví, když jako asi sedmnáctiletý mladík odmítl jít k požadované velikonoční zpovědi. Motiv, který ho k tomu vedl, byl mravního rázu; byl jím odpor ke zprofanovanému způsobu praktikování zpovědi, který však jeho spolužáci - a dokonce i profesori - pokládali za ně-

co samozřejmého (Čapek 43-44).

Pak byly ještě dva věčné mezníky v Masarykově vztahu k církevnímu náboženství. První spadl do roku 1880, kdy ve věku svých 30 let „po trapných bojích a úvahách“ (O sobě 117) z katolické církve vystoupil. V témže roce vstoupil - v Heršpicích u Klobouk - do reformované církve evangelické, ve které pak setrval. Zmínky však zasluhuje ještě jedna mnohem pozdější událost. 308 katolických katechetů podalo v roce 1906 na Masaryka žalobu pro „urážku na cti“ jednoho z nich. V souvislosti s určitou příhodou se Masaryk totiž o dotyčném veřejně vyjádřil, že je „ne strážce náboženství, ale státem placený denunciant“ (J. Herben 1947, 117-118). Soudní jednání proběhlo v několika etapách, ale nakonec dopadlo pro Masaryka příznivě.

Teď se již budeme zabývat Masarykovou religiozitou, jak se jeví z pohledu psychologie náboženství. Jinak řečeno, budeme ji konfrontovat s některými dílčími teoriemi této subdisciplíny psychologických věd.

Někteří zahraniční psychologové se zabývali otázkou vývojových stadií náboženskosti v průběhu lidského života (např. C. Walesa 1982). Bývá citována starší periodizace J. H. Fichtera (1952, 145-9), podle které v jedincově dlouhodobé životní linii se vyskytují období náboženskosti jak zvýšené, tak snížené. Za období, kdy náboženskost je poměrně značná, se tu pokládá dětství, adolescence a stáří. Naopak mezi 20. a 35. rokem se podle Fichtera náboženskost u lidí snižuje; není to ovšem trvalý pokles, již po čtyřicátém roce nastává nový vzestup. Podobnou periodizaci vývoje náboženskosti v průběhu jednotlivcovy života vypracoval M. Argyle (1958, 68). Také on mluví o poklesu náboženskosti ve fázi mladší dospělosti a o jejím vzestupu v průběhu dospělosti střední. Příčinu spatřuje ve skutečnosti, že léta po čtyřicítce bývají u mnoha lidí obdobím nástupu trvalejších zdravotních obtíží.

Z toho, co bylo shora řečeno, je zřejmé, že Tomáš Masaryk byl v průběhu svého dětství i dospívání výrazně nábožensky orientován. Nešlo u něho ovšem o pouhé neproblematické přijetí ideové a rituální stránky církevního náboženství; skutečnost byla mnohem

složitější. Na jedné straně náboženství Tomáše hluboce zaujalo, na druhé straně se mu stalo zdrojem podnětů k přemýšlení a k zaujímání osobních stanovisek.

Zajímá nás, zda i u Masaryka došlo mezi jeho 20. a 35. rokem k poklesu náboženskosti. Odpovědi na tuto otázku můžeme hledat v jeho osobní korespondenci i v jeho publikační činnosti. Pozornosti zasluhují přinejmenším tři skutečnosti.

V jednom z dopisů Zdence Šemberové Masaryk reaguje na její předcházející sdělení, že je nemocná (viz M. Krulichová, dopis z 29. 3. 1876). Připomíná své starší přítelkyni Pascalovo pojetí smyslu nemoci; právě ona nás přivádí k tomu, abychom začali sloužit Bohu lépe, než jsme to činili dříve, kdy jsme byli zdraví. V závěru dopisu pak šestadvacetiletý Masaryk poroučí Šemberovou „ochraň Onoho, k němuž se i Pascal utíkal“.

Dále jde o osobní motivy, které vedly mladého Masaryka k tomu, aby si zvolil za téma svého habilitačního spisu problematiku sebevražednosti. Na svém spisu s původním německým názvem *Der Selbstmord als soziale Massenerscheinung der modernen Zivilisation* (1881, česky 1904 a 1926) pracoval v období před dosažením svého 29. roku a věnoval mnoho pozornosti právě vztahům mezi náboženstvím a sebevražedností (zejména v hlavě páté a šesté). Mnohem později, prostřednictvím Čapkovým (94), Masaryk hovořil o pohnutkách, které ho vedly k výběru tohoto tématu. Čteme tam: „Na mé Sebevraždě je vidět, jak jsem hodnotil náboženství a zejména ztrátu víry. Tou knihou jsem řekl, že život bez víry ztrácí jistotu a sílu; tím jsem vlastně řekl všecko“.

Dva roky po Sebevraždě, v roce 1883, vyšel Masarykův spis o B. Pascalovi. Z textu je zřejmé, jak velice Masaryka v letech, kdy sám překročil třicátý rok života, zaujal Pascalův náboženský vývoj a zejména jeho zvláštní zážitek prohloubených náboženských pocitů, připomínající svým rázem takzvanou náboženskou zkušenost.

Můžeme konstatovat, že všechny tři skutečnosti (dopis Šemberové, kniha o otázkách sebevražednosti, kniha o Pascalovi) spadají právě do toho životního období, kdy podle Fichtera a Argyleho náboženskost bývá u lidí spíše snižena. Je však zřejmé, že to nebyl

případ Tomáše Masaryka.

Obdobím, kdy náboženská je na vysoké úrovni, by podle obou uvedených autorů mělo být také stáří. Podle různých pasáží z textů Čapkova i Ludwigova u Masaryka tomu tak bylo, i když se očitě nejednalo o nějaký vzestup z předcházející nižší úrovně. V Masarykově případě vzbuzuje pozornost i to životní stadium, které stáří bezprostředně předchází, totiž takzvaný starší střední věk. Vývojová psychologie tak nazývá období od asi 45. do asi 60. roku života, což by u Masaryka odpovídalo době mezi letopočty 1895 a 1910.

Charakteristické pro Masarykův vztah k náboženství bylo zejména první desetiletí 20. století. Do něho spadá množství jeho řečnických aktivit, týkajících se právě tohoto tématu. Významné byly dvě z jeho pražských přednášek, publikované časopisecky v roce 1904 a později pak knižně s názvem *V boji o náboženství* (1932, 1947). Otázkám náboženství Masaryk věnoval mnoho pozornosti také na svém přednáškovém turné v některých městech Spojených států amerických v roce 1907; dotyčné texty vyšly později (1929) s názvem *Americké přednášky*. Nepřinášejí vlastně doklady o Masarykově zbožnosti, pokud bychom tento pojem chápali v jeho běžném smyslu. Nasvědčují však tomu, že náboženská tematika ho v prvním desetiletí 20. století bytostně upoutávala a vzrušovala.

Do uvedeného desetiletí spadaly také dvě události, které souvisely s Masarykovou funkcí říšského poslance za některé města na Moravě. Konkrétní kontexty obou událostí jsou rozdílné, přitom však prostřednictvím jedné i druhé se projevil jeho vztah k náboženství.

Ze záznamu jednání v Říšské radě ve Vídni ze dne 3. prosince 1907 je patrná bouřlivá atmosféra po projevu poslance Masaryka, který kromě jiného mluvil i o vztahu mezi náboženstvím a vědou. V sále zaznívaly pozitivní i negativní ohlasy přítomných poslanců, bylo slyšet potlesk i výkřiky protestů, někteří Masaryka slovně napadali. A právě v této emocionálně vyostřené situaci zazněl jeho výrok: „Nejsem protivník náboženství.....V životě jsem nebyl ani na vteřinu ateista přes všechny lži, které proti mně stále a stále vzná-

šíte....“ (J. Kovtun 199-200).

Druhá příhoda se odehrávala v době tomu nepříliš vzdálené, totiž patrně v roce 1909, a zaznamenal ji K. Juda. Při jednom Masarykově poslaneckém vystoupení na politické schůzi v Příboře došlo i na téma náboženství. Posluchači tehdy podle Judy prožili „nezapomenutelné uchvácení davu... Noha stála na noze, hlava vedle hlavy, řečník byl obstoupen a tísněn ze všech stran, že nemohl rukou ani na skřípec. A to natlačené množství půldruhé hodiny se chvělo na špičkách nohou jako vyjevené, nedýchající, uchvacované duchem vyššího poznání“.

Tyto dvě zaznamenané příhody se týkaly dějů, které se odehrály přibližně v těchže letech, i když ve dvou odlišných situacích. Oba děje se vyznačovaly určitou dramaticností, v obou případech Masaryk se vyjadřoval o svém vztahu k náboženství. Ale společná byla těm dvěma dějům především přesvědčivá bezprostřednost, se kterou univerzitní profesor a politik, blížící se své šedesátce, se vyznal před širší veřejností z toho, že je nábožensky cítícím člověkem.

Otázkám vývoje náboženskosti v průběhu lidského života věnoval pozornost také G. W. Allport. Na rozdíl od Fichtera nebo Argyleho neprováděl periodizaci tohoto vývoje, ale uplatnil hledisko takzvaných úrovní víry (1960, 122-3). Pro dětství anebo pro nižší stupně intelektového vývoje je podle něho příznačná realistická víra, která se přidržuje doslovného znění náboženské legendy. Vyšším stupňům vývoje osobnosti odpovídají dvě jiné úrovně, totiž kritická víra a zralá víra. Kritickou vírou Allport rozumí určitou proporcí mezi vírou a pochybnostmi; zpravidla jde o hledání případně nenalézání dostatečně nosného zdůvodnění pravdivosti toho, co náboženství učí. Zralá víra nejenom umí překonat rozpor mezi pochybováním a náboženským přesvědčením, ale dovede také odhalovat v každodenních životních skutečnostech jejich náboženské jádro. Allport ovšem neuvádí explicitně, že u každého člověka by měla proběhnout všechna tři stadia anebo že kritický přístup by měl být vždy vystřídán takzvanou zralostí beze zbytku. Také zřejmě nepředpokládal, že pochybování ve vztahu k náboženství může mít více podob, že se nemusí týkat jen otázek existence Boha.

Z toho, co Masaryk říká u Čapka (20 a d.), můžeme soudit, že ve svém dětství ve venkovském prostředí moravského Slovácka prožíval realistickou víru v allportovském smyslu. První známky kritických postojů se ovšem u něho objevily hodně brzy, třebaže zpočátku nebyly v převaze a vystupňovaly se až v letech dospívání. Pozornosti však zasluhuje předmět jeho pochybování; spíše než boží existence jím byla realita institucionalizovaného náboženství, způsoby, jimiž církev lidem zprostředkovávají poznání Boha. Snad proto, že tyto způsoby trvale nahlížel jako méně či více problematické, nemělo u něho stadium zralé náboženskosti podobu naprostého překonání kritizujících přístupů. Je naopak zřejmé (viz různé pasáže ze spisů *V boji o náboženství* a *Americké přednášky* a také mnohé z toho, co zaznamenal Čapek na stranách 254-303), že pro Masaryka byla příznačná od let mládí až do posledního období života koexistence bytostně prožívaného vztahu k Bohu a jen nevelkého osobního souznění s institucionalizovaným náboženstvím.

Otázce celoživotního průběhu religiozity u lidí byla v psychologii věnována pozornost ještě z dalšího hlediska. W. James ve známém díle (1902, v českém překladu 1930 str. 70 a d.) rozlišil lidi „jednou narozené“ a „dvakrát narozené“. U prvních probíhá povolný náboženský vývoj, spějící jakoby po stupních k vrcholné poloze. U druhých po počátečním období relativní vlažnosti dochází k náhlému prohloubení a zvroutnění náboženských pocitů; to jsou takzvané konverze. Ve smyslu této Jamesovy diferenciaci J. B. Kozák (1931, 83) přiřadil Masaryka k „jednou narozeným“. To byl patrně správný odhad, odpovídající tomu, že vývoj Masarykovy náboženskosti se jeví jako povolný a plynule vzestupný. A. Vergote (1966, 232), který rozlišil pět druhů konverze, si ce počítal i s takzvanou konverzí progredující, ale tento pojem je sporný (viz také O. Kolaříková 1996). V této souvislosti budiž připomenuto také mínění J. Laichtera (219-221) o tom, že Masaryk „se neměnil ve svých vnitřních základech, které jen dále rozvíjel, ale v nichž zůstával stále týž.... V jeho životě není skoků a přemetů“. Tento výrok Laichter dále upřesňuje: „Jdeme-li na kořen všemu tomu, z čeho vychází ta linie Masarykova, je to jeho zbožnost

a náboženský smysl". I Laichter tedy nahlížel Masaryka jako „jednou narozeného“, i když to terminologicky vyjádřil jinak.

Budeme si teď všimnout kvalitatívni stránky Masarykovy náboženskosti. Zřetel k rozlišení druhů náboženskosti najdeme jak u Jamese, tak u Allporta. James (1930, 29) soudil, že význam pojmu náboženství je vlastně dvojitý. Na jedné straně je jím míněna určitá nauka a také organizovanost jedince v nějaké církvi a ritus této církve, na druhé straně však jde o záležitost osobního rázu, o něco, co se týká „vnitřních stavů člověka“. Podobně i G. W. Allport (1954) rozlišil mezi náboženskostí institucionalizovanou a interiorizovanou. První označení se týká příslušnosti jedince ke konkrétní církvi, druhé se vztahuje ke zvláštní sféře osobních hodnot.

Allport se v dotyčné studii vlastně zabýval jiným tématem, totiž psychologickými otázkami předsudků. Ale právě toto zkoumání ho přivedlo k úvahám o tom, že lidé promítají do religiozity některé své motivy osobního rázu. Z tohoto hlediska rozlišil dvě kvality náboženskosti a vyjádřil rozdíl mezi nimi s použitím anglických termínů extrinsic a intrinsic. Toto jeho rozlišení bylo obecně přijato, takže v okruhu psychologie náboženství oba termíny poměrně brzy začaly být nahlíženy jako odborné pojmy. Dokonce pronikly i do textů jiných než anglických, např. do německých, kde se setkáváme s termíny extrinsisch, intrinsisch. I my můžeme patrně mluvit o náboženskosti extrinzické a intrinzické.

Je však třeba říci, že v psychologických vědách se s touto terminologickou dvojicí setkáváme i jinde a že v obecné psychologii se jí užívá k rozlišení dvou druhů motivace lidského jednání. Při extrinzické motivaci jedinec dosahuje jednáním určitého cíle, který je pro něho osobně žádoucí; přitom cíl s dotyčným jednáním přímo nesouvisí, leží vlastně někde mimo ně. Při intrinzické motivaci žádoucí cíl je naopak s jednáním nedílně propojen a právě proto subjekt prožívá toto jednání jako něco pozitivního, radostného (blíže viz např. E. L. Deci, R. M. Ryan 1985). Allportovo rozlišení náboženskosti extrinzické a intrinzické je vlastně konkretizací této obecné teorie jednání.

Významy obou pojmů Allport vymezil vícekrát, nejvýrazněji však

ve výzkumně orientované studii, kterou publikoval s J. M. Rossem (1967). Uvádí zde, že člověk extrinzicky orientovaný spatřuje v náboženství něco prospěšného, totiž zdroj útěchy v životních nesnázích a tedy i záruku osobního bezpečí. V tomto smyslu ho pak užívá jako nástroje pro dosažení pohody a „vyšší“ ochrany. Náboženství se mu však přitom nestává hlavní hodnotou a hlavní pohnutkou motivačního rázu. Jinak je tomu u člověka intrinzicky orientovaného, který své náboženství „žije“. Je pro něho základní hodnotou, ústředním motivem všeho jednání a hlavním zdrojem smyslu života. Takovému jedinci jde především o směřování k dotyčné základní hodnotě, zřetel k osobní pohodě a k dosahování pocitu bezpečí se u něho uplatňuje až na druhém místě. Tento neutilitaristický vztah k náboženství u něho také navozuje ideál sbratření všech lidí. Je třeba dodat, že Allport nepočítal s častým výskytem obou „typů“ náboženskosti v jejich čistých podobách; jako reálnější se mu jevily různé poměry smíšení obou kvalit u jednotlivých lidí.

Tomuto jeho předpokladu a také současnému psychometrickému trendu psychologie odpovídá skutečnost, že od šedesátých let byly konstruovány dotazníkové metody měření náboženské extrinzičnosti a intrinzičnosti. Dlouhodobě se osvědčila zejména ta, kterou původně vytvořil J. R. Feagin (1964) a která pak byla vícekrát rekonstruována. Její pokročilou podobu publikovali v roce 1991 C. D. Batson a P. A. Schoenrade.

Jak se jeví z hlediska allportovských koncepcí religiozita T. G. Masaryka? Zmínili jsme se shora o úvahách mladého Tomáše o významu známky z náboženství. Je zřejmé, že přibližně již čtvrt století před prvním vydáním Jamesovy knihy spontánně rozlišil mezi náboženstvím jako „naukovým předmětem“ a náboženstvím jako „osobní záležitostí“ jednotlivého člověka. Podobně v letech dospívání mladý Masaryk rozlišoval mezi náboženstvím „institucionalizovaným“, jehož některé pozitivní stránky ostatně dovedl později ocenit (viz K. Čapek 286-7) a „interiorizovaným“ čili vnitřně prožívaným. Ale zvláště zajímavé je to, že Masaryk oba Allportovy náboženské „typy“ dovedl vlastně předjímat a to mnohem dříve, než dotyčná teorie, která pak nabyla v okruhu psychologie náboženství

značného významu, byla formulována.

Více než půlstoletí před Allportem Masaryk v Otázce sociální (1898, 581) uvažoval o „náboženství lásky“ a soudil, že je něčím právě tak pro dny nedělní a sváteční jako pro dny všední. Náboženství podle něho není „pro kostel“, není to něco, čemu by člověk měl věnovat pozornost jednou týdně, na nějakou chvíli. Také později, v přednáškách z roku 1904 (viz V boji o náboženství 1947, 42), Masaryk odmítal „náboženství jen sváteční, chvilkové“ a soudil, že cílem je naopak „náboženská nálada stálá, osvědčující se vždy, všude a ve všech okolnostech života“. U Čapka (264) pak čteme jeho mínění: „Pravá zbožnost proniká celým životem, i tím denním, všedním, a proniká jím stále, v každém okamžiku... Náboženství se může prožívat nejen v kostele, ale i ve fabrice a na poli, v kravíně i v salóne...“ Tamtéž Masaryk konstatuje, že mnozí lidé se spokojují jen s náboženstvím „svátečním, okázalým a málo upřímným“ a že „jen když je zle, vzpomínají si na Pána Boha a křičí o pomoc“. Masaryk tedy očividně dovedl postřehnout v náboženském chování lidí i to, co Allport později nazval užíváním náboženství ve smyslu jakéhosi psychoterapeutického prostředku sui generis.

Podobně i „žité“ náboženství bylo pro Masaryka něčím, co velmi přesně rozeznával a pozitivně hodnotil. Při již dříve zmíněné čestné promoci na Husově bohoslovecké fakultě evangelické v roce 1923 se ve svém projevu dotkl otázky kořenů své víry. Slovy „Když vidím tu svou matku, jak mě učila se modlit, když si klekla a já s ní...“ připomněl vroucí, opravdovou zbožnost té, která mu byla v jeho dětství životním vzorem. A právě v souvislosti s tím Masaryk zde vyslovil také své mínění, že význam náboženství pro konkrétního člověka nelze „redukovat na nějaké formule“, že je to naopak něco co se má „žít“. Ale jinými slovy se v tomto smyslu vyjádřil již v roce 1904 (V boji o náboženství, 22), když charakterizoval náboženství jako „řešení problému věčnosti, teoretické i praktické zároveň, neboť problém věčnosti musí člověkem být žit. Náboženství je život sub specie aeternitatis...“. Také na americkém turné v roce 1907 (Americké přednášky 61-62) náboženství je pro

Masaryka „žitý, procítěný poměr individua k tomu, čemu říkáme Bůh“. O hodně později, v 30. letech, Masaryk pak znovu vyjádřil toto své pojetí u Ludwiga (63); i zde spatřoval jádro náboženství v „prožívání vztahu k Bohu“.

Sféra prožívání je ovšem u každého jednotlivce ryze osobní a individualizovaná a právě takové pojetí náboženskosti bylo Masarykovi blízké. Podle něho zvnitřnělá náboženskost, prožívaná jako „osobní duchovní zkušenost“ (V boji o náboženství, 26), vede konkrétního člověka k pochopení jeho vlastního dlouhodobého - a přitom jedinečného - životního úkolu. Tím se otevírá nový pohled na náboženství a Masaryk o tom ještě později u Čapka (147) říká: „V budoucnosti náboženství bude individuálnější, bude odpovídat osobním duchovním potřebám lidí. Myslím, že jsem jedním z těch budoucích věřících“.

Osobní prožívání bývá více či méně sférou osobní intimity, jejíž odhalování nejednou vyvolává u subjektu pocity ostychu, studu. Byl to právě Masaryk, kdo si vždycky uvědomoval, že se to v plné míře týká i náboženských pocitů. Projevil to i ve zmíněné již kontroverzní situaci ve vídeňském parlamentu, když k doznání, že nikdy nebyl ateistou, ještě dodal: „Stydím se mluvit o svém náboženském cítění“. Také ve své již zmíněné promoční řeči v roce 1923 nazval náboženství „tím nejintimnějším, co člověk duchovně má a je“. Podobně se vyjádřil v roce 1929 v dopise Christianu von Ehrenfelsovi (viz M. Pauza 1993, 5): „Pokud mám něco říci o svém náboženském žití a prožívání, přepadá mě vždy znovu zvláštní ostych“.

Přesto Masaryk několikrát poodhalil prožitkovou stránku své zvnitřnělé náboženskosti, její emocionální jádro. V této souvislosti vícekrát užil výrazu „srdce“ v jeho metaforickém významu. Zdá se, že po prvé to učinil v předmluvě k českému vydání Sebevraždy v roce 1881. Uvádí tam, že vědecké úsilí o nacházení pravdy ho přivedlo k tomu, aby se v tomto svém textu zabýval také otázkami náboženství a křesťanství, tedy něčím, „co je mnoha lidem věcí srdce“. Ve spise o B. Pascalovi (1883) Masaryk cituje - v původním francouzském znění - proslulý „amulet“ čili vyjádření vrcholných

náboženských pocitů, které Pascal prožil v průběhu jedné listopadové noci v roce 1654. Masaryk nepochybně nejen znal, ale také plně akceptoval známé Pascalovo rozlišení mezi „důvody rozumu“ a „důvody srdce“, rozlišení vztahující se právě ke specifičnosti náboženských pocitů. Sám pak o více než 20 let později užil pojmu „srdce“ ve zmíněné již vzrušené situaci ve vídeňském parlamentu, když prohlásil: „Nejsem protivník náboženství ani protivník církve, ale pro mne je náboženství věc svědomí a srdce“ (J. Kovtun 1991, 208). A navíc tu ještě řekl: „Nemáte tušení, kolik slz se musí prolít, chce-li někdo..... zaujmout poctivé stanovisko k náboženství. A nejstrašnější je, že oficiální církve nemá pochopení pro tuto naši záležitost srdce“. (Viz tamtéž u J. Kovtuna, také u J. Doležala 1921, 121-122). Tento pohled na náboženství se u Masaryka zřejmě neměnil ani později; Čapkovým prostřednictvím (102) je po několika dalších desetiletích nazval „potřebou lidského srdce“.

Zvnitřnělé náboženskosti je blízký pojem náboženská zkušenost. Psychologie náboženství jím rozumí prožitkovou polohu, pro kterou je příznačný pocit subjektu, že se dostal do bezprostředního kontaktu s nadempirickou skutečností, jím identifikovanou jako Bůh, absolutno či jinak. Otázkami náboženské zkušenosti se zabýval R. H. Thouless (1974, 48-50), který však také upozornil, že prožitky tohoto rázu nemusí být každým jedincem interpretovány jen z náboženského hlediska. Přitom dotyčné prožitkové polohy bývají podle něho rozmanité; někdy v nich vystupuje do popředí intenzivní - až extatický - pocit krásy přírody, jindy se zase subjektu otevře jakýsi mimořádně jasný vhled do jeho vlastního života.

Zdá se, že některé zvláštní prožitky toho druhu se vyskytly i u Masaryka. O jednom z nich píše vcelku shodně dva autoři, totiž F. Krejčí (1910, 108-9) a J. L. Hromádka (1919, 15). Oba uvádějí, že Masaryk jednou při jízdě vlakem pozdně podzimní krajinou prožil při pohledu na stromy, které byly stále ještě plné listí, pocit „jistoty věčného, nepomíjivého života“, případně pocit „trvajících silného, živého a zákonného ve světě“. Interpretace, nabídnuté jedním a druhým z těchto informátorů, jsou však rozdílné; k výkladu vztahujícímu se k náboženství se přiklonil více filozof Krejčí než teolog

Hromádka. Vcelku se zdá, že kvalitativní stránka tohoto Masarykova zážitku připomíná pocity, které jednou v letech dospívání zakusil a později popsal V. Hoppe (1925, 67). O jiné příhodě víme od G. Dubského (1948), kterému se Masaryk, snad někdy v prvním desetiletí 20. století, údajně svěřil s něčím, co prožil kdysi dříve. Když ve svém rodném kraji jednou jel za hvězdnaté zimní noci na otevřených saních, přepadl ho náhle pocit nesmírného štěstí, pocit, že se vznáší, že jakoby roste, že jeho osoba se jaksi znásobuje. Zážitek vyvrcholil intenzívním dojmem, že někdo je přítomen, snad Bůh. Pokud Dubský zaznamenal toto sdělení přesně, byl to Masaryk sám, kdo interpretoval tuto událost nábožensky. Ovšem kdyby toho nebylo, mohl by popis vnější situace a pocitů jí vyvolaných připomínat něco, co známe z divadelní hry F. Šrámka Měsíc nad řekou. Mladý hrdina Vilík tam totiž sděluje, že před časem jako voják v první světové válce, za jedné měsíční noci náhle slyšel „zvonic všechny zvony světa“. Také je tu podobnost - s tím rozdílem, že šlo ne o zimní, ale o letní vnější scenerii - s mimořádným zážitkem Václava Havla, zaznamenaným v jeho Dopisech Olze (dopis z 28. 8. 1981).

Prožitkovými polohami tohoto rázu se psychologie ve své akademické podobě prozatím mnoho nezabývala, je však zřejmé, že se u lidí někdy vyskytují. Můžeme se ostatně domnívat, že právě u Masaryka taková poloha spontánně nastala již kdysi v jeho dětství, když ho jednou neobvykle vzrušil pohled na mimořádně jasnou hvězdu na noční obloze. Je to příhoda, o které jsme se již zmínili v tématu o vlivech rodinného prostředí, když jsme věnovali pozornost Masarykovu vztahu k jeho matce. Ale je přinejmenším zajímavé, že i Masarykova dcera Alice se ve svých vzpomínkách na dětství a mládí (1994, 67) svěří s intenzívním zážitkem ze svých dívčích let. Říká tam: „Na jedno jitro nezapomenu. Stála jsem v Nerudově ulici a čekala na kamarádku, se kterou jsem chodívala do školy. A tu jakoby se na nebi i na domech rozlila zlatá zář. Cítila jsem vzrušení a jakýsi příslib velkých budoucích dějů - jako bych v té záři viděla vyrůstat zázračnou budoucnost. Zvláštní jitro.....“.

Přibližně od poloviny 70. let 20. století psychologie náboženství studuje také osobnostní kvalitu, pro kterou byl zvolen název hle-

dání (anglicky quest). Míjí se tím vnitřní poloha nábožensky orientovaného člověka, který se značným zaujetím se utkává s otázkami existenciálního rázu a dosahu a který odmítá odpovědi příliš snadné, rychle nacházené, jsoucí až příliš „po ruce“. Takový subjekt prožívá dotyčné otázky jako velmi naléhavé a osobně významné, přičemž v jejich kladení nachází jakýsi druh seberealizace. Jeho aktivita se dokonce soustřeďuje právě k těmto otázkám čili k tomu, co se týká smyslu života a co přitom není člověku dostatečně jasné. To, zda odpovědi na takové otázky budou či nebudou nalezeny, není sice pro subjekt zanedbatelné, ale z hlediska jeho vnitřního rozpoložení to není věc prvořadého významu.

Někteří psychologové spatřují v této kvalitě náboženskosti směs víry a pochybování (např. J. M. Donahue 1985, 413) jiní (např. C. D. Batson a P. A. Schoenrade 1991) připomínají, že byla příznačná i pro mnohé významné náboženské myslitele. Budiž dodáno, že náboženská poloha hledání - podobně jako extrinzičnost a intrinzičnost - se stala také předmětem psychometrických přístupů. Jinak řečeno, byla konstruována dotazníková stupnice, obsahující položky pro její měření (viz Batson a Schoenrade).

Z mnohého, co T. G. Masaryk napsal nebo vypověděl o svém vztahu k náboženství, je zřejmé, že byl pro něho velmi příznačný postoj toho, kdo hledá odpověď na otázku po smyslu života a kdo pokládá právě náboženství za cestu k jejímu možnému nalezení. Ovšem mezi psychologickou a teologickou stránkou této osobnostní polohy jsou plynulé hranice, takže čistě psychologický pohled na ni snad ani není možný. Ostatně Masarykova „hledajícího“ přístupu k náboženství si všímali právě teologové (J. L. Hromádka 1919, W. Schmidt aj.).

Z teologických pozic bývala věnována pozornost ještě něčemu jinému. Za Masarykova života i později byla vyslovována mínění, že jeho religiozita něco chybí, že je v ní jakési vakuum. Je známo, že křesťanství přikládá dost velký význam pojmu pokání čili tomu, co vyjadřují latinská slova mea culpa. Náhled věřícího, že je hříšníkem a že má zapotřebí odpouštějící boží milosti, je v křesťanském kontextu něčím důležitým. U Masaryka byl však shledáván nedostatek

kajícnické osobní polohy, dokonce snad její absence. Teologové J. L. Hromádka (1929, 112-113, 1930, 145), J. Šimsa (1946, 131-132), O. A. Funda (1978, 122 a d.) psali o tom, že Masaryk se cítil spíše spolupracovníkem Boha než jeho dlužníkem, že pocity souladu a kooperace s boží vůlí u něho převažovaly nad vědomím vlastní nedokonalosti a že vcelku mu kajícnická poloha nebyla blízká. Také filozof J. B. Kozák (1931, 82) vyslovil mínění, že Masaryk postrádal „augustinovské vědomí vlastní hříšnosti“.

Z psychologů náboženství věnovali pozornost otázkám kajícnických postojů např. A. Schlederer nebo J. Strojnowski. V tomto smyslu budila dost velkou pozornost Freudova psychoanalytická koncepce osobnostní dynamiky, v jejímž rámci připadá poměrně důležitá úloha pocitům viny. Je známo, že S. Freud spatřoval příčinu a zdroj takových pocitů ve vývoji takzvaného oedipského komplexu jakožto výsledku ne zcela zdařeného zpracování těch pohnutek, které jsou podle něho příznačné pro ranou dětskou sexualitu. Podle G. Griesla, psychologa i teologa současně, psychoanalýza významně přispěla k objasnění „hřešení ze zvyku“, se kterým se on sám v úloze zpovědníka často setkával. Griesl si všímá kajícnické osobní polohy „recidivujících“ hříšníků, jejich vždy znovu projevované a snad vždy znovu pravé lítosti nad proviněními, ale také toho, že do nich nicméně vždy znovu a znovu upadají. Podle něho nejde ani tak o záležitost etickou jako spíše psychologickou, totiž o vlivy funkčních mechanismů podvědomí na lidské chování.

Je zřejmé, že recidivy zmíněného druhu a tedy ani pocity s nimi spojené nebyly Masarykovým případem. Nejde jen o to, že jeho pohled na odpuštění hříchů ve zpovědnici byl patrně ovlivněn shora již zmíněnými zkušenostmi z gymnaziálních let. Mnohem později, ve spise V boji o náboženství (33), vyjádřil nechuť k představě, že „absolutistický bůh udílí slabošskému poddanému aristokraticky milost a odpuštění“. Na otázku lidských provinění Masaryk očitě hleděl ze zcela jiného úhlu. Podle něho „Pravé náboženství usiluje o zdokonalení, o pokrok chybujiícího. Hřích se nemůže odpuštět, nemůže se zapomenout, ale chybujiící může jinak a lépe jednat“. A Masaryk zde ještě říká: „Lítost, pokání nemá cenu, nevede-

li nový, lepší obsah životní z temné minulosti k jasnější mravní budoucnosti“.

Tyto Masarykovy pohledy na otázku zpovědi a odpuštění hříchů měly patrně v jeho osobnosti širší psychologické pozadí. V tématu o emocionalitě byl uveden výrok dcery Olgy o tom, jak se její otec v průběhu života sebevýchovným úsilím naučil ovládat někdejší prudkost svých citových reakcí prostřednictvím „pevné vůle“. Je také známo, že Masaryk v dospělosti po úvaze skončil s příležitostnou konzumací alkoholu a stal se důsledným abstinentem. V tématu o prožívání světa v dětství a mládí jsme si všimli toho, že Masaryk si vyčítal své chlapecké antisemitské postoje a že svou účast v Hilsnerově procesu nahlížel jako jejich „odčinění“. J. B. Kozák připomněl jeho zdůrazňování potřeby „poctivé práce na vlastním charakteru“. To všechno nasvědčuje tomu, že pocity bezmocnosti hříšníka, který nedovede sám skoncovat se svými chybami a proto hledá jejich odpuštění, nebyly Masarykovi blízké. Očividně se nepodobal Grieslovým kajícíkům, nepohyboval se v bludném kruhu provinění, vždy znovu opakovaných. Vůči svým případným chybám se sám cítil plně kompetentní, možnost jejich odpuštění se mu nejevila jako důležitá a dokonce ho ani neuspokojovala. Neúspěšný zápas se „sklonem k hříchu“ nebyl Masarykovým osobním problémem a proto se vlastně ani nemohl stát jádrem nebo podstatnou pohnutkou jeho náboženskosti. To ostatně nahlížel i J. L. Hromádka (1925) při svém zajímavém srovnání Masaryka a Dostojevského (viz také O. Kolaříková 1994).

Jinou pozoruhodnou stránkou Masarykovy náboženskosti byl již zmíněný předpoklad, že člověk ve svém životě a na tomto světě může a dokonce má být jakýmsi spolupracovníkem Boha. Pro tuto ideu takzvaného synergismu najdeme u Masaryka hodně časně předznamenání. Již ve svém Běhu života čili ve věku 25 let vyjádřil úmysl jít životem tak, „abych cestou ještě vylepšil dle svých slabých sil, co může býti vylepšeno“. Podle M. Bergmanna Masaryk „synergismem nazýval pojetí lidského života jako spolupůsobení na tvůrčím díle božím. Bůh do jisté míry nedokončil stvoření světa a přenechal jeho dokončení člověku, který má nyní s ním spolu-

pracovat". O tomto svém náboženském postoji Masaryk mluví také na dvou místech Ludwigovy knihy. Na str. 210 čteme: „Je-li Bůh, musí mít plán vesmíru, jistě plán krásný, veliký... Představuju si, že jsem dělník boží, já pracuju na jeho plánu“. A jinde, na str. 70, Masaryk říká: „Věčnost pro mne nezačíná teprve po smrti, nýbrž už teď... To je pro mne důvod k součinnosti (t.j. k součinnosti s Bohem). Jsem pevně přesvědčen, že můj život není jen mým vlastním plánem“. Je zřejmé, že i do tohoto Masarykova náboženského postoje vstupovaly silné pocity osobní kompetence, které jsme již u něho shledali v souvislosti s konstatovanou nevýrazností kající polohy. Nadto se v tomto postoji uplatňovaly některé nám již známé rysy temperamentově-charakterového rázu, zejména jeho činorodost a bytostný optimismus.

Je ještě jedna psychologicky významná stránka Masarykovy náboženskosti. Je to jeho osobní reflektování křesťanské víry v nesmrtelnost duše (Masaryk někdy užíval termínu „nesmrtnost“) a ve věčnost individuální osobní existence.

V dopise Aloisu Spisarovi Masaryk v roce 1896 vyjádřil mínění, že dva nejzávažnější pojmy křesťanského náboženství jsou víra v Boha a nesmrtelnost individuální duše. O osm let později, v prvním vydání spisu *V boji o náboženství* (ve vydání z roku 1947 str. 32) Masaryk říká dokonce toto: „Naše náboženství neklade víru v Boha na první místo, ale naději na život věčný.“ Je to formulace, jejíž první část nás možná překvapí, ale která snad tím spíše naznačuje kořeny a hlavní pohnutky Masarykovy náboženskosti.

Z různých Masarykových zmínek o náboženské perspektivě takzvaného věčného života je zřejmé, že měl na mysli takovou nesmrtelnost duše, při které je zachována osobnostní individualita konkrétního jednotlivce. Tuto možnou perspektivu dokonce nahlížel jako něco, co nezačíná účinkovat až po fyzické smrti, ale co je naopak trvalou charakteristikou lidského života jako takového. Čapkovým prostřednictvím (264) Masaryk o tom říká: „Život věčný nebude až po smrti a na onom světě, žijeme ve věčnosti už teď a vždycky“. Je třeba dodat, že tímto stanoviskem Masaryk chce oponovat různým filozofickým koncepcím, podle kterých individuální duše splývá po smrti těla s jakýmsi univer-

zálním duchovním principem kosmu. Již v Amerických přednáškách (65) čteme: „Jsem pro věčnost osobní, ne pro splývání, jsem v tom silný individualista“. K tomuto tématu se pak Masaryk vrátil i u Čapka (247): „Jaký bude, jaký může být život po smrti, to nevím. Že bychom po smrti splynuli s nějakou božskou prapodstatou, jak učí monism, panteism, panenteism, tomu nedovedu věřit. Já chci být já i po smrti, nechci se rozplynout v nějaké metafyzické kaši... jsem metafyzický individualista...“. A v této souvislosti Masaryk také vyslovuje své tušení, jakou podobu by onen věčný život duše mohl mít: „Snad se nám po smrti dostane plnějšího a plného poznání, také poznání Boha. Snad je posmrtný život asymptotickým přibližováním k Bohu. Pořád a pořád blíž, bez konce blíž, tož ano, i to je pokračování života...“.

Z těchto Masarykových postojů k otázce individuální osobní nesmrtelnosti je patrné, že ho bytostně poutala idea možného dalšího života po fyzické smrti. Je to idea, která vzrušovala lidstvo od nepaměti, nicméně jednotlivci k ní mají blízko více či méně. Potřeba „věčného života“ je u nich různá, u někoho je velmi intenzívní, u jiného je nevelká. V obou případech se ve struktuře konkrétní osobnosti patrně promítá do některých motivů a účinkuje společně s některými rysy. Nejspíše tomu tak bylo i u Masaryka. Z předcházejících témat známe jeho pocity osobní zdatnosti a síly, jeho pozitivní vztah k životu, jeho hluboce zakořeněný optimismus. Právě takové osobnostní kvality mohou navozovat silné přání nějakého způsobu zachování vlastní existence a vlastní identity i za hranicemi zániku fyzického organismu. V tomto smyslu pak Masarykův bytostný optimismus patrně překročil meze pouhého postoje vůči běžným situacím a získal jakýsi širší rozměr i význam. Je tu jeho výrok, zaznamenaný F. Bednářem: „Měřím křesťanství lidí podle toho, zda jsou optimisty. Věřit v Boha musí znamenat optimismus, pesimismus znamená nedostatek víry“. Ve velmi podobném smyslu se Masaryk vyjádřil také Čapkovým prostřednictvím (21): „Nikdy jsem o Bohu a teleologii nepochyboval, vždycky jsem byl optimistou“.

Psychologické hledisko nám tedy nejenom osvětluje různé stránky Masarykovy náboženskosti, ale také nám pomáhá nacházet odpověď na otázku, proč náboženství ve své křesťanské podobě ho o-

slovovalo tak silně a tak trvale.

## **Souhrnná výpověď' osmi témat**

V tomto textu byl uplatněn psychologický přístup k osobnosti T.G.Masaryka prostřednictvím řady dílčích témat. Je teď asi užitečné shrnout výpovědi jednotlivých z nich.

Tomáš Masaryk vyrůstal v rodině soudržné a plně funkční, jejímiž hlavními osobami se cítil být akceptován a milován. Z dvojice rodičů preferoval matku jako zdroj lásky i autority.

Jeho prvotní rodinné prostředí mu neposkytovalo předpoklady pro vytvoření takzvaného deprivčního syndromu, naopak mu zprostředkovalo celkově pozitivní osobní zkušenost. Dobré vztahy k členům této prvotní rodiny u Masaryka přetrvaly i v jeho dospělosti; projevoval je různými vstřícnými aktivitami vůči nim. Reflektováním osobnosti matky a vztahem k ní byly ovlivněny jeho pozdější pozitivní postoje vůči snahám ženského hnutí.

Od svých dětských let Tomáš Masaryk spontánně vyhledával činnosti intelektuálního rázu a příležitosti k získávání poznatků různého druhu. V období dospívání se tato orientovanost stala pohnutkou jeho mnohostranných studijních aktivit. Třebaže životní dráha vzdělance mu byla primární osobní hodnotou, možnosti jeho vstupu do ní byly omezeny chudobou rodičů a původní situovaností do venkovského prostředí. Definitivního zakotvení v intelektuální sféře mladý Masaryk posléze dosáhl za cenu zvýšené osobní angažovanosti, hmotného strádání a velmi brzké existenční soběstačnosti. Ze strategií, které vyvíjel pro dosažení dotyčného cíle, byla patrná nejen jeho silná a trvalá motivovanost, ale také jeho činorodost a pohotovost ke zvládnání obtíží a překážek.

Bylo příznačné pro mladá léta Tomáše Masaryka, že velmi vnímavě reflektoval děje a události, s nimiž se setkával. V průběhu jeho dětství a dospívání se vyskytlo více situací, na které reagoval pocity lítosti nebo úzkosti. Složitou a dlouhodobě vyznívající osobní odezvou u něho vyvolaly dvě události z chlapeckých let: první setkání s lidským sebevražedným jednáním a příhoda, kterou po-

chopil jako zpochybnění oprávněnosti antisemitských postojů. Vícekrát a různými způsoby byl mladý Tomáš v průběhu svého dětství, dospívání i rané dospělosti konfrontován s realitou smrti; je pravděpodobné, že tím získal zvláštní druh osobní zkušenosti. V letech rané dospělosti poutal jeho pozornost lidský život jako takový, čili rozmanitost jeho poloh a situací, ale také tragika a bezvýchodnost některých. Jeho hodnotící přístupy ke skutečnostem a problematice lidského života byly v dotyčném období významně inspirovány znalostmi filozofie, psychologie i krásné literatury.

Základní náladová poloha T. G. Masaryka se vyznačovala pozitivními pocity „radosti ze života“, optimistickými postoji i smyslem pro humornou stránku různých situací. Přitom se u něho projevovala značná emocionální senzitivita, která významně ovlivňovala jeho osobní odezvy na konkrétní události. Její vnější projevy v chování tlumil uvědoměným sebevýchovným úsilím, přitom však motivovala mnohá jeho jednání a činy. Citová odezva na společenskou situaci v českých zemích po začátku první světové války se mu stala silnou osobní pohnutkou k emigraci a odbojovým aktivitám.

Autoři různých textů přičetli Masarykovi na základě toho, co psychologie nazývá sociální percepcí, řadu temperamentově-charakterových vlastností. Bližší analýza ukázala, že jejich pozornost nejvíce budily vlastnosti, které ve svém souhrnu odpovídají pojmové dvojici „průbojnost - síla“. Autoři u něho také postřehovali dva kontrastní způsoby vztahů k lidem čili koexistenci sociální „vstřícnosti“ a „odstupu“. Dále byly Masarykovi přičteny ve významné míře různé temperamentově-charakterové vlastnosti, které odpovídají souhrnným pojmům „osobní autenticita“, „osobní mravní imperativ“, „pokojnost“, „pozitivní citové ladění“, „síla emocí“ a některým dalším.

Mezi údaji z osobních dokumentů, týkajících se Masaryka, jsou i takové, které jsou interpretovatelné ve smyslu typologických teorií osobnosti. Některé možnosti v tomto směru poskytují konstituční typologie W. H. Sheldona a E. Kretschmera, interpretace však narážejí na obtíže metodického rázu. Využitelnější je pojmová dvojice extraverte-introverze a to v tom smyslu, kterého nabyla ve faktorové teorii H. J. Eysencka. Konfrontace eysenckovských hledisek s údaji

z různých textů ukázala u Masaryka společný výskyt některých rysů extravertovanosti a některých rysů introvertovanosti, resp. jejich určitou specifickou kombinaci. Jeho extravertovanost se projevovala prostřednictvím aktivity, pohotovosti v ožehavých situacích, bojovnosti, optimismu a smyslu pro humor, introvertovanost zálibou v četbě a studiu, nehovorností, osobní uzavřeností, zdrženlivostí ve stycích s lidmi a jednáním ve smyslu osobních zásad a norem. Přitom Masarykovo chování v jednotlivých konkrétních situacích často nebylo určováno jen dotyčnými rysy a naopak bylo nejednou významně modifikováno jeho hodnotovou orientovaností nebo aktuálními cíli.

Zajímavě se jeví sociální dimenze Masarykovy osobnosti. Z různých textů je patrné, že byl nahlížen jako někdo, kdo si zachovává odstup od lidí, ale také jako ten, kdo je vůči nim vstřícný. Tento zdánlivý rozpor je možné objasnit odlišností dvou kvalit, jimiž se sociální dimenze osobnosti konkretizuje; jednou z nich je sociabilita, druhou altruistická empatie. Údaje z textů nasvědčují tomu, že Masaryk byl nepřiliš družný a také nepřiliš hovorný, že však měl přitom mnoho vstřícného pochopení pro situace jiných lidí a také pro jejich pocity a nesnáze. Obě tyto kvality, nevelká sociabilita a značná altruistická empatie, koexistovaly ve struktuře jeho osobnosti. Speciálním polem Masarykových kontaktů s lidmi byly jeho řečnické aktivity; realizoval je zejména jako vysokoškolský učitel, jako aktivní politik a jako vrchní velitel československých legií. Jeho projevy - třebaže při nich takřka neuplatňoval rétorické dovednosti - vyvolávaly obvykle u posluchačů značnou pozornost a zaujetí. K jejich působivosti přispívala originalita jeho přístupů k různým problémům i jeho očividná osobní angažovanost ve prospěch té či oné věci. Z těchto důvodů - a také pro nedostatek takzvaného populismu - byla Masarykova vystoupení nejednou přijímána rozporně; zejména k tomu docházelo na politické půdě. V případných konfliktních situacích si Masaryk při svých veřejných vystoupeních počínal pohotově i obezřele, dovedl uplatňovat způsoby účinné sebeobrany.

Významnou charakteristikou osobnosti T. G. Masaryka byla náboženská orientovanost. Některé teorie psychologie náboženství před-

pokládají, že v rané a mladší dospělosti se religiozita u lidí snižuje; podle údajů z různých textů však není pravděpodobné, že k tomu došlo i u Masaryka. Zralost víry v allportovském smyslu se u něho dostavila brzy, ale byla trvale provázána jeho nevelkým osobním souzněním s církevně zprostředkovaným náboženstvím. Se zřetelem k rozlišení lidí „jednou narozených“ a lidí „dvakrát narozených“ podle W. Jamese se Masarykův náboženský vývoj jeví jako kontinuální, plynule vzestupný; jeho „narození“ v dotyčném smyslu bylo zřejmě jen jediné. O více desetiletí dříve než G. W. Allport Masaryk si dovedl povšimnout rozdílu mezi náboženstvím „užívaným“ a „žitým“ čili mezi náboženskostí extrinzickou a intrinzickou. Pro něho byla příznačná spíše druhá z nich; vedle toho se jeho religiozita trvale vyznačovala i polohou „hledání“. Mezi pohnutkami Masarykovy náboženskosti patrně nepřipadala podstatnější úloha pocitům hříšnosti a potřebě odpuštění čili takzvaným kajícnickým postojům. Údaje z osobních dokumentů spíše nasvědčují tomu, že byl výrazně stimulován ideou možné spolupráce člověka na díle Boha čili ideou synergismu. Jedno i druhé odpovídá utváření Masarykovy osobnosti, zejména však jeho celoživotnímu sebevýchovnému úsilí a činorodé snaze o nápravu toho, co shledával jako nedokonalé či nedobré - v sobě i ve světě. Některé pasáže z osobních dokumentů také opodstatňují domněnku, že základním motivem i intimním jádrem Masarykovy náboženskosti byl křesťanstvím vyslovený příslib „věčného života“ čili perspektiva trvalé osobní existence, přesahující zánik těla. Taková základní pohnutka vykazuje soulad s některými Masarykovými osobnostními rysy, zejména s jeho bytostnou vitalitou a sebeakceptací, s jeho pozitivním vztahem k životu i s jeho hluboce zakořeněným optimismem.

### **Dodatečné téma: Kouzlo osobnosti**

Psychologicky významných údajů z různých textů, týkajících se T. G. Masaryka, bylo zde využito v osmi tématech. Jejich názvy byly různé, ale vždycky nějak poukazyvaly k tomu, čím se psychologické vědy zabývají. Bylo tu například téma o Masarykově zájmo-

vé orientovanosti v dětství a mládí, o jeho emocionalitě a temperamentově-charakterových vlastnostech, byla věnována pozornost sociální dimenzi jeho osobnosti, byl nahlížen ze zorného úhlu teorií typologických či teorií z okruhu psychologie náboženství aj. V každém tématu tak byla osvětlována nějaká stránka Masarykovy osobnosti prostřednictvím konfrontace údajů z různých textů s psychologickými hledisky a poznatky.

Proč je přidáno ještě „dodatečné“ téma s názvem, který v psychologických učebnicích a slovnících nenajdeme? Je tu skutečnost, že autoři některých textů přičetli Masarykovi jistou charakteristiku, která vybočuje z okruhu osobnostních vlastností v běžném smyslu slova. A nenajdeme ji ani v těch různých výčtech a klasifikacích osobnostních rysů, o které se někteří psychologové z těch či oněch teoretických pozic pokusili. Přesto v textech o Masarykovi se tato charakteristika vyskytla vícekrát.

Z terminologického hlediska šlo nejčastěji o sousloví kouzlo osobnosti, v textech však najdeme také výrazy osobní magnetismus, kouzlo individuality, osobní přitažlivost, moc osobnosti, zasvěcení osobnosti, tajemství vlivu na lidi aj. Nejde tedy o charakterizace v běžném smyslu slova, jsou to vlastně vyjádření metaforického rázu. Z jejich častějšího výskytu je však zřejmé, že se vztahují k nějaké kvalitě Masarykovy osobnosti, kterou lidé postřehovali. Je možné říci k tomu něco z psychologického hlediska?

Když byla shora popisována metoda psychologické analýzy osobních dokumentů, byl zmíněn i W. Dilthey, který v roce 1894, tedy před více než sto lety, rozlišil mezi takzvanou vysvětlující psychologií a takzvanou chápající psychologií. První z nich se metodologicky inspirovala přístupy přírodních věd, druhá klade důraz na bezprostřední porozumění prožitkům a motivům konkrétních lidí a tím se poněkud přibližuje hlediskům umělecké literatury. Během 20. století psychologie uplatňovala - v různě modifikovaných podobách - oba tyto metodologické přístupy. Jejich koexistence nepředstavuje nějaké dilema ve smyslu „buď jeden nebo druhý“, naopak většina psychologických témat vyžaduje, aby se jich užívalo souběžně.

Bylo tomu tak i v našich předcházejících osmi tématech. Jsou-li

však charakteristiky jako kouzlo osobnosti, osobní magnetismus aj. metaforami, vyžadují patrně spíše pochopení než vysvětlení. Mohli bychom se tedy spokojit s tím, že představa, kterou v nás takové termíny vyvolávají, je sice neurčitá, ale přesto je nám přístupná cestou chápání, vcítění se a snad i životní zkušenosti. Je tu ovšem skutečnost, že autoři, kteří v minulosti Masaryka charakterizovali prostřednictvím uvedených metafor, se nejednou sami nad nimi zamýšleli, hledali jejich objasnění čili uvažovali o tom, co bylo nebo mohlo být zdrojem dotyčného „kouzla“. Přihlédneme tedy k těmto jejich úvahám, protože i takto se můžeme o Masarykově osobnosti ještě něco dovědět.

Někdy se mluvívá o charismatických jedincích či vůdcích. Výraz „charismatický“ měl původně náboženský význam, nověji jej pak použil M. Weber v sociálně-politickém smyslu slova. Vcelku bývají za charismatiku pokládáni jedinci, kteří dovedou vůči veřejnosti působivě vystupovat a vzbuzují dojem, jako by měli pro své aktivity nějaké vyšší pověření. V průběhu dějin se občas vyskytovali zejména jako reformátoři političtí či náboženští. Dotyčného termínu se však dříve užívalo poměrně zřídka, kdežto dnes se s ním setkáváme častěji.

Před více než půlstoletím J. Šimsa (91) ho užil vzhledem k Masarykovi, ale učinil to jakoby zkusmo, s jistým váháním. Připustil totiž, že by Masaryk mohl být nazván charismatickým vůdcem, dodal však k tomu ještě „při vší své prostotě“. Je z toho zřejmé, že v tomto případě nepokládal dotyčnou charakteristiku za zcela přiléhavou. Tím spíše bychom měli pečlivě vážit její opodstatněnost vůči Masarykovi v dnešní době. Význam pojmu charismatický bývá totiž nyní často spatřován v uvědoměle realizované snaze nějakého jedince ovlivňovat lidi cestou sugestivního působení na iracionální složku jejich osobnosti. Víme přece, že právě toto nebylo pro Masaryka příznačné. V jednom z předcházejících témat jsme věnovali pozornost jeho řečnickým aktivitám a jejich účinkům na posluchače. Údaje z různých textů nasvědčovaly velké působivosti Masarykových přednášek, ale také tomu, že lidé vnímali jeho vystupování jako až překvapivě střízlivé a nepatetické. Tím, že

používal jakési modifikace sokratovské metody, aktivizoval ne iracionální, ale naopak právě racionální pohotovosti svých posluchačů. K účinnosti jeho přednášek asi podstatně přispívala novost jeho pohledů na různé skutečnosti, originalita jeho přístupů k nim a také logika argumentů, které uváděl. Pokud bychom tedy přesto chtěli Masaryka nazvat charismatickou osobností, měli bychom k tomu také dodat, že jí byl ne v širokém, ale naopak v dost úzkém smyslu toho slova.

Některým politikům dnes bývá přičítán populismus čili podbízení se vkusu, zájmům a náladám občanů a zejména voličů. Stejný kořen má slovo popularita, význam je ovšem trochu jiný; populární je jedinec, který je široce známý a oblíbený. Nad tím, jak tomu bylo s Masarykovou popularitou v jeho předprezidentském období, se zamýšleli autoři různých textů.

Všímal si toho, že přitažlivost Masarykovy osobnosti zdaleka nebyla univerzální a že se naopak vždycky našlo dost lidí, u kterých vyvolával svými aktivitami a svým vystupováním negativní odezvy. Někteří autoři uvažovali nad tím, proč tomu tak bylo. Podle F. Krejčího Masaryk o popularitu nedbal, usilování o ni mu bylo cizí. Již tím, že nejednou vysloveně plul proti proudu veřejného mínění, ji jakoby předem odmítal. Krejčí však také vyjádřil svůj dojem, že účinek tohoto Masarykova postoje byl dvojznačný. Bojem proti předsudkům a také proti prostřednosti se sice činil nepopulárním, ale současně tím lidem imponoval, takže nepopulárnost se pak paradoxně stávala jeho silnou stránkou. J. L. Hromádka (1919, 2) soudil, že k Masarykově případné nepopularitě přispívalo jeho „základní stanovisko mravní a náboženské“. A dodal k tomu, že „člověk Masarykova rázu je obtížný všem lidem slabým, pohodlným nebo násilným“. Totéž vyjádřil jinými slovy W. Schmidt: „Pravda proniká celého Masaryka, proto mnohým lidem bývá nepříjemný od prvního okamžiku“.

Ale vraťme se ke zmíněnému kouzlu Masarykovy osobnosti. Co o něm říkají údaje z osobních dokumentů?

Podle J. Císaře (1948) Masaryk „byl tak svůj, že nebylo možné nepocítit jeho přítomnost, jakmile vstoupil do místnosti... Jeho osob-

nost z něho vyzařovala jako skrytý plamen. Kdo znal Masaryka zblízka, pochopil, co je to kouzlo osobnosti a co je osobní magnetismus“. Jiní autoři textů si všímali projevů dotyčné osobnostní kvality v souvislosti s různými okruhy Masarykovy činnosti: s jeho univerzitními přednáškami (E. Denis, J. Doležal 1920, 1929, J. Laichter), s jeho poslaneckými aktivitami ve valašských městech (F. Chrastina), s jeho vystupováním v takzvaném Friedjungově procesu (J. Herben 1910), s jeho projevy přednesenými ve válečné situaci k ruským legionářům (J. Papoušek 1930/31, L. Svoboda) a také s jeho pozdější funkcí prezidenta Československé republiky (A. Schenk).

Řekli jsme si, že ti, kteří psali o zmíněném „kouzlu“, se nejednou snažili tuto kvalitu Masarykovy osobnosti nějak analyzovat, konkretizovat, blíže určit její jádro. Mínění, která jednotliví z nich o tom vyslovili, byla různá. Někteří spatřovali zdroj této kvality v souhře některých Masarykových osobnostních rysů, jiní zdůrazňovali v tomto smyslu zejména některý jediný rys.

O výčet rysů, které se mohly podílet na této souhře, se pokusil J. Doležal, když napsal (1920, 36): „Co nás všechny (t.j. studenty na univerzitě) přitahovalo a vábilo k němu, byla jeho vědecká a osobní povaha, ale nejvíc právě ono kouzlo, jež bylo pro nás zcela nové v dosavadní společnosti: upřímnost, veselá mysl, přímost, soucit a mravní čistota“. Podobně u E. Denise čteme: „Studenty okouzloval svou prostotou, upřímností, naprostou přímostí, neohrožeností, idealismem, činnou sympatií, rozsáhlým vzděláním, energií“.

Ti, kteří hledali příčinu přitažlivosti Masarykovy osobnosti spíše v některém jejím jednotlivém rysu, vyslovili v tomto smyslu různá mínění. Někteří zdůrazňovali Masarykův smysl pro pravdu, jiní jeho vnitřní vyrovnanost, další jeho náboženskost.

Masarykovo zaujetí pro pravdu lidé vnímali také jako jeho výraznou tendenci jednat podle vlastního přesvědčení. K. Čapek (432) si povšiml, že Masaryk sice „nemá potřebu mluvit“, že však přitom „má potřebu mluvit pravdu“. A. Stašek (451) shledával u Masaryka „hlubokou touhu vyhledávat pravdu a pravdu tu bezohledně vyslovovat, byť byla sebetrpčí, sebebolestnější“. Měl

ovšem na mysli zejména pravdy určitého druhu, například tu, která se týkala otázky pravosti Rukopisů. Stašek také vyzpozoval, že Masaryk „věří pevně v to, co hlásá, a v tom záleží jeho síla, psychická moc, která podmaňuje a vnuká sílu i jiným“ (465). A na jiném místě svých Vzpomínek (512) Stašek ještě říká, že Masaryk „byl vždy přesvědčen o pravdě toho, co jako publicista, poslanec a řečník hlásal, a nikdy nepronášel nic, co si opravdu nemyslí“. Něco podobného čteme i u J. Dorazila (29). Podle něho posluchač Masarykových projevů cítil, že „každé slovo, každá věta je výronem nejosobitějšího přesvědčení, za kterým řečník stojí celou svou osobností a celým svým životem“. F. Krejčí (113) soudil, že jednou z hlavních příčin Masarykova vlivu na lidi je „zásadovost, pocházející z pevného přesvědčení, objektivně i subjektivně utvrzeného“. Podobně se vyjádřil i J. Herben (1910, 95), když hodnotil účinek Masarykova vystoupení na průběh Friedjungova procesu.

V něčem jiném nacházeli jádro kouzla Masarykovy osobnosti ti, kteří u něho shledávali zejména vnitřní vyrovnanost, nenarušitelnou harmonii. Podle F. Chrastiny (70) lidé vnímali Masaryka jako někoho, kdo je klidný a pokojný do té míry, že při přímých kontaktech se tato jeho osobní poloha přenáší i na jiné lidi. A. Bláha (1948) připomněl situaci, kdy Masaryk byl při přednášce v Novém Městě na Moravě v roce 1906 „několika zagitovanými jedinci vyrušován“ a kdy „dovedl je odzbrojit svým podivuhodně uklidňujícím a pohotovým způsobem“. Podobná byla výpověď J. Papouška (1930/31), který psal - s odvoláním na výrok R. Medka - o Masarykově „jasném a usmiřujícím klidu“ jako o hlavním důvodu jeho nesmírného vlivu na ruské legionáře v době války.

Příčinu této Masarykovy vnitřní pokojnosti a současně i příčinu zmíněného kouzla jeho osobnosti někteří spatřovali v jeho náboženskosti. J. Šimsa (91) při již citované zmínce o Masarykově charismatičnosti vyslovil mínění, že jeho autorita jakožto politika pramenila „z úsilí duchovního, v jádře náboženského“. Dokonce to vyjádřil ještě silněji, otevřeněji: „Na Masaryka byla vylita milost Boží“. A je zajímavé, že něco velmi podobného napsal v Lidových novinách K. Čapek v nekrologu, publikovaném 14. září 1937. Podle něho

v Masarykovi bylo „něco jako zvláštní a nevýslovná milost... taková samozřejmá ryzost, neporušitelná vnitřní čistota a bezděčná, skoro plachá lidská důstojnost - byl to Boží člověk“.

Lidé, kteří psali o kouzlu Masarykovy osobnosti, vypovídali vlastně o subjektivních pocitech, které styk s ním u nich někdy vyvolával. Texty, ve kterých jsou zmínky toho druhu, pocházejí z dost dlouhého časového rozmezí, vlastně z celé první poloviny 20. století. Jejich autoři, kteří kdysi Masaryka osobně znali, dnes již mezi námi nejsou. Zůstalo nám jen to, co nám s použitím několika metafor sdělili o svých vnitřních odezvách na jeho osobnost.

Dnes jsou pro nás ta sdělení něčím víc než pouhými zprávami, mají povahu svědectví, významných lidsky i psychologicky. Jsou to ovšem svědectví, o něčem velmi křehkém a blíže nepopsatelném, o jejich někdejších osobních dojmech a prožitcích. Ti autoři je nemohli nikomu předat v jejich přesvědčivé plnosti, zůstaly až do konců jejich životů jen jejich intimní zkušenosti. Ale tím, že nám je ve svých textech naznačili, nás upozornili vzhledem k Masarykovi na něco, co je zajímavé i důležité.

Někteří z nich se pokusili, jak jsme viděli, najít nějaké kořeny té zvláštní kvality Masarykovy osobnosti. Většinou hledali její vysvětlení v jeho dílčích osobnostních rysech a je třeba říci, že mnohé, co o tom usoudili, je věrohodné. Do té bezděčné působivosti Masarykovy osobnosti se jistě promítaly konstelace rysů, které u něho shledali J. Doležal nebo E. Denis, tedy přímost, upřímnost, energie, neohroženost, soucítění, mravní čistota a jiné. Právě tak ji mohly reprezentovat i Masarykovy jednotlivé rysy, tedy - zase podle jiných autorů - jeho smysl pro pravdu, vnitřní pokojnost či náboženskost. Víme ovšem ze zkušenosti, že těmito a dalšími podobnými rysy se vyznačují i jiní lidé a to i takoví, o kterých bychom neřekli, že oslovují své okolí nějakým mimořádným způsobem.

To, čím Masaryk některé lidi okouzloval, patrně nemůže být převedeno na jednotlivé jemu přiřčené charakteristiky ani na jejich souhrny. K objasnění či takzvanému vysvětlení té zvláštní kvality nemá klíč ani psychologie osobnosti. Přesto snad právě ona k tomu může něco říci.

Osobnost konkrétního člověka je dynamická struktura, vytvářená souhrou mnoha rozmanitých funkčních jednotek. Tato souhra se realizuje v několika rovinách. Jednu představují takové druhy a průběhy osobnostních dějů, které se vyskytují obecně čili jsou příznačné pro určitého jedince i pro jiné lidi. Druhá rovina je diferencovanější, týká se skupinových rozdílů. Lidé dosahují různých intelektových úrovní, mají různé speciální talenty, vyznačují se různými typy temperamentů, jsou různě hodnotově orientovaní. Toto hledisko se již netýká obecných stránek lidské osobnosti a naopak se jím postihují charakteristiky, které člení lidi do odlišných skupin. Konkrétní jedinec se do některých z nich vřazuje, do jiných ne. Konečně je tu třetí rovina, která ho již nesbližuje ani se všemi lidmi, ani s jejich některými skupinami. Jde o skutečnost, že zmíněná souhra funkčních jednotek osobnostní struktury je u každého člověka vysoce individualizovaná. Je příznačná právě jen pro něho, činí ho odlišným od všech jiných lidí. Psychologie to nazývá jedinečností konkrétní osobnostní struktury.

Zřetel k jedinečnosti ovšem vytváří nezanedbatelnou překážku vzhledem k vysvětlování či objasňování. Jedno i druhé se totiž opírá o srovnávání, jedinečnost však znamená i nesrovnatelnost. Právě proto i psychologické poznávání osobnosti konkrétního člověka má vždycky nějaká omezení. Ne všechno je zde uchopitelné prostřednictvím odborných pojmů, uznávaných teorií a používaných diagnostických přístupů. Jinak řečeno, ne všechno se tu dá vysvětlit. K něčemu se naopak přiblížíme spíše cestou vcitujícího se chápání.

Zřejmě je tomu tak i s tou speciální kvalitou osobnosti T. G. Masaryka, která některé lidi mimořádným způsobem přitahovala, oslovovala i okouzlovala. Psychologie ji neumí definovat, nemá k dispozici prostředky jejího popisu či objasnění. Přesto k psychologickému obrazu Masarykovy osobnosti tato kvalita zcela jistě patří. Byla zde tedy připomenuta připojením tohoto dodatečného tématu.

## Použitá literatura

- Allport G. W.:** The use of personal documents in psychological science, Social Science Research Council Bulletin, New York 1942, 49
- Allport G. W.:** The nature of prejudice, Reading, Massachusetts, Addison-Wesley 1954
- Allport G. W.:** The individual and his religion. A psychological interpretation, New York, Macmillan 1960
- Allport G. W., Ross J. M.:** Personal religious orientation and prejudice, Journal of Personality and Social Psychology, 5, 1967, 4, 432-443
- Argyle M.:** Religious behaviour, London, Routledge and Kegan Paul 1958
- Asch S. E.:** Forming impressions of personality, Journal of Abnormal and Social Psychology 41, 1946, 258-290
- Batson C. D., Schoenrade P. A.:** Measuring religion as quest: reliability concerns, Journal for the Scientific Study of Religion 30, 1991, 4, 430-447
- Bečka J. V.:** Slovník synonym a frazeologismů, Praha, Novinář 1979
- Bednář F.:** Světlé vzpomínky, in: Hofmann J., Odstrčil O.: TGM, jak jsme ho viděli, Praha, R. Mikuta 1948, 288-296
- Beneš E.:** Masarykův vliv na naši mladou generaci, in: Masarykův sborník IV: T. G. Masarykovi k šedesátým narozeninám (red. E. Beneš, F. Drtina, F. Krejčí, J. Herben), Praha, Čin 1930, 243-250
- Bergmann H.:** Masaryk a problém náboženský, in: Hofmann J., Odstrčil O.: TGM, jak jsme ho viděli, Praha, R. Mikuta 1948, 284-287
- Bierhoff H.W.:** Person perception and attribution, Berlin, Springer 1989
- Bláha A.:** Dvě vzpomínky, in: Hofmann J., Odstrčil O.: TGM, jak jsme ho viděli, Praha, R. Mikuta 1948, 30-34
- Bláha (I.) A.:** Rodinná kronika, Universitas, revue Masarykovy univerzity v Brně 1996, 3, 14-18
- Bowlby J.:** Maternal care and mental health, W. H. O. Geneva 1951
- Brod M.:** Život plný bojů, Praha, Mladá fronta 1966

- Brožek J., Hoskovec J.:** Thomas Garrigue Masaryk on psychology, Univerzita Karlova, vydavatelství Karolinum, Praha 1995
- Brožek J., Hoskovec J.:** T. G. Masaryk o psychologii, in: Osecká L., Smékal V. (red.): Sborník k 60. výročí časopisu Psychologie, Brno, Psychologický ústav AV ČR 1995, 81-93
- Cacioppo J. T., Petty R. E.:** The need for cognition scale, Journal of Personality and Social Psychology 42, 1982, 1, 116-131
- Cantor N., Mischel W.:** Prototypes in person perception, in: Berkowitz L. (ed.): Advances in experimental social psychology, vol. 12, New York 1979
- Císař J.:** Masaryk zblízka, in: Maxa P., Sychrava L.: Sborník vzpomínek na T. G. Masaryka, Praha, Svaz národního osvobození 1930, 99-109
- Císař J.:** Tak žije v mé paměti, in: Hofmann J., Odstrčil O.: TGM, jak jsme ho viděli, Praha, R. Mikuta 1948, 196-200
- Čapek K.:** Hovory s T. G. Masarykem, Praha Československý spisovatel 1990. Tam také (347-363) Čapek K.: Mlčení s T. G. Masarykem
- Deci E. L., Ryan R. M.:** Intrinsic motivation and self-determination in human behavior, New York, Plenum Press 1985
- Denis E.:** První president republiky československé Masaryk (český překlad J. Vančury), Praha, F. Šimáček 1919
- Dilthey W.:** Ideen über eine beschreibende und zergliedernde Psychologie (1894), Gesammelte Schriften Bd. 5, Berlin/Leipzig, Teubner 1924, 139-240
- Doležal J.:** Masarykova cesta životem, I, Brno, Polygrafie 1920
- Doležal J.:** Masarykova cesta životem, II, (Masarykovy autobiografie a literární prvotiny), Brno, Polygrafie 1921
- Doležal J.:** 80 let T.G. Masaryka, Praha, Státní nakladatelství 1929. Také: Masaryk osmdesátiletý, Praha, Státní nakladatelství 1931
- Doležal J.:** Učitel - vzor - president, in: Hofmann J., Odstrčil O.: TGM, jak jsme ho viděli, Praha, R. Mikuta 1948, 185-189
- Donahue M. J.:** Intrinsic and extrinsic religiousness: review and meta-analysis, Journal of Personality and Social Psychology 48, 1985, 2, 400-419

- Dorazil J.:** Vpád realismu na Valašsko, in: Dorazil J., Chrastina F., Hřivnová B.: Hrst vzpomínek, T. J. Sokol Valašské Meziříčí 1935, 11-56
- Drtna F.:** Vzpomínka, in: Masarykův sborník IV (red. Beneš E., Drtna F., Krejčí F., Herben J.), Praha, Čin 1930, 337-343
- Dubský G.:** Z mých vzpomínek, in: Hofmann J., Odstrčil O.: TGM, jak jsme ho viděli, Praha, R. Mikuta 1948, 34-39
- Eysenck H. J.:** The structure of human personality, London, Methuen 1960
- Eysenck H. J.:** The scientific study of personality, London, Routledge and Kegan Paul, Ltd., 1968
- Eysenck H. J.:** Fact and fiction in psychology, Middlesex, Penguin Books, Harmondsworth 1970
- Eysenck H. J. (ed.):** Readings in extraversion-introversion I, II, III, London, Staples Press 1970, 1971, 1971
- Feagin J. R.:** Prejudice and religious types: A focused study of southern fundamentalists, Journal for the Scientific Study of Religion 4, 1964, 1, 3-13
- Fierlinger Z.:** T. G. Masaryk a vojáci naší revoluce, in: Maxa P., Sychrava L.: Sborník vzpomínek na T. G. Masaryka, Praha, Svaz národního osvobození 1930, 127-130
- Fichter J. H.:** The profile of catholic religious life, American Journal of Sociology 58, 1952, 145-149
- Firkušný R.:** T. G. M. a hudba, in: Hofmann J., Odstrčil O.: TGM, jak jsme ho viděli, Praha, R. Mikuta 1948, 328-330
- Forman V.:** Borispol-Židlochovice, in: Maxa P., Sychrava L.: Sborník vzpomínek na T. G. Masaryka, Praha, Svaz národního osvobození 1930, 131-139
- Foustka Z.:** Legionář vzpomíná, in: Hofmann J., Odstrčil O.: TGM, jak jsme ho viděli, Praha, R. Mikuta 1948, 125-133
- Franta Z.:** Vzpomínka, in: Masarykův sborník IV (red. Beneš E., Drtna F., Krejčí F., Herben J.), Praha, Čin 1930, 406-423
- Funda O. A.:** Thomas Garrigue Masaryk, sein philosophisches, religiöses und politisches Denken, Bern, Peter Lang 1978
- Gašparíková-Horáková A.:** U Masarykovcov, Academic Electronic

Press, Bratislava 1995

**Graumann C. F.:** Eigenschaften als Problem der Persönlichkeitsforschung, in: Lersch P., Thomae H.(Hrsg.): Handbuch der Psychologie in 12 Bänden, 4.Bd., Göttingen, Hogrefe 1960, 87-154

**Griesl G.:** Tiefenpsychologie als Konkurrenz zur Seelsorge? In: Rombold G.(Hrsg.): Religion und Tiefenpsychologie, Oberösterreichischer Landesverlag, Linz 1975, 7-20

**Hatlák V.:** Tři vzpomínky na T. G. Masaryka, Brno, vlastním nákladem 1938

**Havel V.:** Dopisy Olze, Brno, Atlantis 1990

**Herben J.:** Masarykovo dětství a jinošství, Česká mysl XI., 1910, 73-97

**Herben J.:** T. G. Masaryk. Život a dílo presidenta Osvoboditele, 5. vyd., Praha, Sfinx, B. Janda 1947

**Hiebsch H., Böttcher H. R.:** Interpersonelle Wahrnehmung und Urteilsbildung, Berlin, Deutscher Verlag der Wissenschaften 1986

**Hitchcock E. B.:** Setkal jsem se s presidentem Masarykem, in: Hofmann J., Odstrčil O.: TGM, jak jsme ho viděli, R. Mikuta, Praha, 1948, 257-261

**Hoppe V.:** Přirozené a duchovní základy světa a života, Praha, M. Procházka 1925

**Hoskovec J.:** Přínosy T. G. Masaryka k počátkům české politické psychologie, Československá psychologie XXXVIII, 1994, 3, 245-248

**Hromádka J. L.:** Masarykova ústřední otázka náboženská, Kalich VI, 1919

**Hromádka J. L.:** Masaryk a Dostojevskij, in: Masarykův sborník I. (red. V. K. Škrach), 1924/5, Čin 1925, 1-10

**Hromádka J. L.:** T. G. Masaryk a dnešní diskuse o náboženství, in: Masarykův sborník III. (red. V. K. Škrach), 1928/9, Praha, Čin 1929, 109-121, 200-209

**Hromádka J. L.:** Masaryk, Praha, YMCA 1930

**Hřebíčková M.:** Jazyk a osobnost. Pětifaktorová struktura popisu osobnosti, Masarykova univerzita a Psychologický ústav AV ČR, Brno 1997

- Husák O.:** Můj Masaryk, in: Hofmann J., Odstrčil O.: TGM, jak jsme ho viděli, Praha, R. Mikuta 1948, 114-125
- Hůza J.:** Stále s ním, in: Hofmann J., Odstrčil O.: TGM, jak jsme ho viděli, Praha, R. Mikuta 1948, 96-101
- Chrastina F.:** Volba Tomáše G. Masaryka poslancem, in: Dorazil J., Chrastina F., Hřivnová B.: Hrst vzpomínek, Valašské Meziříčí, T. J. Sokol 1935, 59-77
- Jacobi J.:** Die Psychologie von C. G. Jung, Walter-Verlag AG, Olten 1973 (česky Praha, Psychoanalytické nakladatelství 1992)
- James W.:** Varieties of religious experience, London/New York, Longmans and Green 1902 (česky Praha, Melantrich 1930)
- Juda K.:** Dopisy od T. G. Masaryka, in: Hofmann J., Odstrčil O.: TGM, jak jsme ho viděli, Praha, R. Mikuta 1948, 39-63
- Jung C.G.:** Psychologische Typen, Zürich, Rascher 1967 (1.vyd. 1921)
- Kobasa S. C.:** The hardy personality: Toward a social psychology of stress and health, in: Sanders G. S., Suls J. (eds.): Social psychology of health and illness, New Jersey, Erlbaum 1982
- Köhler W.:** The place of value in the world of facts, New York, Liveright 1959
- Kolaříková O.:** Konstituční typologie osobnosti, in: Kolaříková O.: Přehled teorií statické a dynamické struktury osobnosti, Praha, SPN 1976, 12-23
- Kolaříková O.:** Zřetel ke kontextovému efektu v současném základním výzkumu osobnostních vlastností, Československá psychologie XXVIII, 1984,1, 45-53
- Kolaříková O.:** Perspektivy teorie a výzkumu osobnostních vlastností, Praha, Academia 1986
- Kolaříková O.:** Několik pohledů na osobnost T. G. Masaryka prostřednictvím metody psychologické analýzy osobních dokumentů, Československá psychologie XXXVII, 1993, 2, 97-110
- Kolaříková O.:** Náboženská T. G. Masaryka z aspektu psychologie, Religio 2, 1994, 2, 119-130
- Kolaříková O.:** „Chápající“ psychologie osobnosti v druhé polovině 20.století, Československá psychologie XXXIX, 1995, 1, 1-11

- Kolaříková O.:** Psychologie náboženství a osobnostní problematika, *Československá psychologie* XL, 1996, 4, 293-303
- Kovtun J.:** Slovo má poslanec Masaryk, *Československý spisovatel*, Praha 1991
- Kozák J. B.:** Masaryk jako etik a náboženský myslitel, in: Sborník přednášek o T. G. Masarykovi (red. M. Weingart), Praha, Orbis 1931, 27-86
- Krejčí F.:** O Masarykově filosofii, *Česká mysl* XI, 1910, 98-119
- Kretschmer E.:** Körperbau und Charakter, 25. ergänzte Auflage, Berlin-Heidelberg-New York, Springer 1967
- Krkoška J.:** Vzpomínka, in: Masarykův sborník IV, red. V. K. Škrach, Praha, Čin 1930, 401-405
- Krulichová M. (ed.):** Nechte mne zapomenouti na sny mé. Korespondence T. G. Masaryka se Zdenkou Šemberovou, RIOPRESS a Česká expedice, Praha 1996
- Křivohlavý J.:** Psychologie adaptace a zvládání těžkostí, *Československá psychologie* XXXII, 1988, 5, 433-442
- Křivohlavý J.:** Nezdolnost typu hardiness, *Československá psychologie* XXXV, 1991, 1, 59-65
- Kubka F.:** Mezi válkami (T. G. Masaryk, Edvard Beneš), Praha, Svoboda 1969
- Laichter J.:** T. G. Masaryk doma i na veřejnosti, Praha, J. Laichter 1938
- Langer F.:** Jeho úsměv, in: Hofmann J., Odstrčil O.: TGM, jak jsme ho viděli, Praha, R. Mikuta 1948, 97-98
- Langmeier J., Matějček Z.:** Psychická deprivace v dětství, Státní zdravotnické nakladatelství Praha 1963, 1968, Avicenum Praha 1974
- Ludwig E.:** Duch a čin. Hovory s T. G. Masarykem (překlad do češtiny V. K. Škrach), Praha, Družstevní práce 1937, 8. vyd.
- Machovec M.:** Tomáš G. Masaryk, Praha, Svobodné slovo 1968
- Masaryk T. G.:** Běh života (1875), in: Doležal J.: Masarykova cesta životem II, Brno, Polygrafie 1921, 1-8
- Masaryk T. G.:** Juvenilie. Studie a stati 1876-1881 (ed. S. Polák), Praha, Ústav T.G.Masaryka 1993

- Masaryk T. G.:** Sebevražda hromadným jevem společenským moderní osvěty (1. německé vyd. 1881), Praha, Čin 1926
- Masaryk T. G.:** Blaise Pascal, jeho život a filosofie, Praha, J. Otto 1883, Praha, Čin 1930
- Masaryk T. G.:** Dopis Aloisu Spisarovi z 5. května 1896, in: Masarykův sborník I, 1924/5, red. V. K. Škrach, Praha, Čin 1925, 181-182
- Masaryk T. G.:** Otázka sociální, Praha, J. Laichter 1898
- Masaryk T. G.:** V boji o náboženství (texty přednášek z roku 1904), Praha, Čin 1947
- Masaryk T. G.:** Náš pan Fixl, poprvé v Besedách Času 1911, pak in: Doležal J.: Masarykova cesta životem II, Brno Polygrafie 1921, 37-39
- Masaryk T. G.:** Slovenské spomienky (1917), In: Doležal J.: Masarykova cesta životem II, Brno Polygrafie 1921, 19-24
- Masaryk T. G.:** O sobě ve spisech, řečech a člancích (sestavil J. Doležal), in: Doležal J.: Masarykova cesta životem II, Brno Polygrafie 1921, 40-149
- Masaryk T. G.:** Řeč při promoci na doktora Husovy bohoslovecké fakulty evangelické (24.5.1923), Masarykův sborník II (red. V. K. Škrach), 1926, 90-92
- Masaryk T. G.:** Světová revoluce, Praha, Čin a Orbis 1925
- Masaryk T. G.:** Americké přednášky. (Texty projevů z roku 1907, přednesených v různých městech USA). Praha, Čin 1929, 2. vyd.
- Masaryková A. G.:** Dětství a mládí. Vzpomínky a myšlenky. 1. vyd. Masaryk Publication Trust, Pittsburgh 1960, 2. vyd. Praha, Ústav T. G. Masaryka 1994
- Matějček Z.:** Pojem psychické subdeprivace, Psychológia a patopsychológia dieťaťa XXII, 1987, 419-428
- Matějček Z.:** Teoretická úvaha nad pozdními následky psychické deprivace a subdeprivace, Československá psychologie XL, 1996, 5, 369-375
- Matějček Z., Bubleová V., Kovařík J.:** Pozdní následky psychické deprivace a subdeprivace, části I.-III., Československá psychologie XXXIX, 1995, 6, 481-495, XL, 1996(a), 1, 14-27, 1996(b), 2, 81-94
- Meili-Dworetzki G.:** Zwei Dimensionen der Persönlichkeit,

- Schweizerische Zeitschrift für Psychologie XXII, 1963, 2, 83-107, 3, 189-219
- Müller-Freienfels R.:** Psychologie der Kunst, Bd.I, Berlin, Teubner 1922
- Nejedlý Z.:** T. G. Masaryk I.(1), I.(2), II., III., IV., Melantrich 1930, 1931, 1932, 1935, 1937
- Nopp L.:** Krajem Masarykova mládí, Slovácko XIV, 1920, 25, 4
- Nový L.:** Filosof T. G. Masaryk. Problémové skici, Brno, Doplněk 1994
- Odstrčil B.:** Sub specie aeterni, in: Masarykův sborník IV, red. E. Beneš, F. Drtina, F. Krejčí, J. Herben, Praha, Čin 1930, 120-135
- Opat J.:** Filozof a politik. Tomáš G. Masaryk 1882-1893, Praha Melantrich 1990
- Papoušek J.:** Masaryk politik a státník, in: Masarykův sborník VI (Vůdce generací II), red. V. K. Škrach, Praha, Čin 1932
- Papoušek J.:** U Masaryka roku 1917, in: Hofmann J., Odstrčil O.: TGM, jak jsme ho viděli, Praha, R. Mikuta 1948, 92-96
- Pauza M.:** Von Ehrenfelsova výzva T. G. Masarykovi k založení takzvaného reálného katolicismu, in: Gabriel J., Svoboda J.(red.): Náboženství v českém myšlení (sborník), Ústav etiky a religionistiky FF MU a AV ČR, Brno 1993, 5-10
- Pavlovič M.:** Vzpomínky na Masaryka z bouřných dnů, in: Maxa P. Sychrava L.: Sborník vzpomínek na T. G. Masaryka, Praha, Svaz národního osvobození 1930, 47-57
- Peroutka F.:** Masarykova osobnost (1930), in: Peroutka F.: O věcech obecných I, Státní pedagogické nakladatelství Praha 1991, 186-199
- Písecký F.:** Z mých setkání s Masarykem, in: Maxa P., Sychrava L.: Sborník vzpomínek na T. G. Masaryka, Praha, Svaz národního osvobození 1930, 251-254
- Pohanka F.:** Psychologické názory T. G. Masaryka, Psychologie (Brno) X, 1947, 1, 17-31
- Polák S.:** T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou. Oddíl 1-3, 1850-1882, Vydavatelství DD, Praha 1994
- Polák S.:** Masarykovi rodiče a antisemitský mýtus, Praha, Ústav T. G. Masaryka 1995

- Rosemann B., Kerres M.:** Interpersonales Wahrnehmen und Verstehen, H. Huber, Bern-Stuttgart 1986
- Růžička J.:** TGM a rodina Šemberova, Masarykova společnost, Edice přednášek, sv. 5, Brno 1992
- Říha J.:** Tři vzpomínky, in: Hofmann J., Odstrčil O.: TGM, jak jsme ho viděli, Praha, R. Mikuta 1948, 219-223
- Severová M.:** Sociální determinace a společenský význam vývojových potřeb, Československá psychologie XXV, 1981, 5, 466-472
- Sheldon W. H.:** The varieties of human physique, New York, Harper 1940
- Sheldon W. H.:** The varieties of temperament, New York, Harper 1942
- Schenk A.:** Život v Lánech, in: Hofmann J., Odstrčil O.: TGM, jak jsme ho viděli, Praha, R. Mikuta 1948, 253-259
- Schleederer F.:** Löst Tiefenpsychologie Schuld auf? In: Rombold G.: Religion und Tiefenpsychologie, Linz, Oberösterreichischer Landesverlag 1975, 101-118
- Schmidt W.:** Masaryk a náboženství, in: Masarykův sborník IV, red. V. K. Škrach, Praha, Čin 1930, 94-105
- Smetanová J.:** TGM: „Proč se neřekne pravda?“ (Ze vzpomínek dr. Antonína Schenka), Praha, Primus 1996
- Smodlaka J.:** Náš Masaryk, in: Masarykův sborník IV, red. V. K. Škrach, Praha, Čin 1930, 28-30
- Soukup F.:** Čtyřicet let s T. G. Masarykem, in: Maxa P., Sychrava L.: Sborník vzpomínek na T. G. Masaryka, Praha, Svaz národního osvobození 1930, 264-270
- Stašek A.:** Vzpomínky, Praha, F. Borový 1925
- Strojnowski J.:** Fenomen religii w ujęciu psychoanalytycznym, in: Chlewiński Z.(red.): Psychologia religii, Lublin, Towarzystwo naukowe katolickiego uniwersitetu lubelskiego 1982, 77-122
- Svoboda L.:** První setkání s profesorem T.G.Masarykem, in: Hofmann J., Odstrčil O.: TGM, jak jsme ho viděli, Praha, R. Mikuta 1948, 82-84
- Šantrůček K.:** T. G. Masaryk v mém životě, Praha, Kalich (vlastním nákladem), 1937

- Šimsa J.:** Zbožnost a víra T. G. Masaryka, YMCA, Praha 1938, také in: Šimsa J.: V duchu T. G. M., Praha, J. Laichter 1946, 77-134
- Švabinský M.:** Portretoval jsem Masaryka, in: Hofmann J., Odstrčil O.: TGM, jak jsme ho viděli, Praha, R. Mikuta 1948, 296-301
- Thorstad A.:** Na návštěvě u T. G. Masaryka v Židlochovicích, in: Masarykův sborník I, red. V. K. Škrach, 1924/5, Praha, Čin 1925, 229-230
- Thouless R. H.:** An introduction to the psychology of religion, London, Cambridge University Press 1974
- Todt E.:** Das Interesse, H. Huber, Bern- Stuttgart-Wien 1978
- Tvrď J.:** K diskusi o Masarykovi, Moravskoslezská revue 16, 1923, 65-72
- Vergote A.:** Psychologie religieuse, Bruxelles, Ch. Dessart 1966
- Viewegh J.:** K užití osobních dokumentů v psychologii, Československá psychologie XVI, 1972, 4-5, 363-372
- Vonková L.:** T. G. Masaryk a ženy, in: Maxa P., Sychrava L.: Sborník vzpomínek na T.G.Masaryka, Praha, Svaz národního osvobození 1930, 323-326
- Všetečka J.:** Vzpomínka, in: Masarykův sborník IV (red. V. K. Škrach), Praha, Čin 1930, 323-336
- Walesa Cz.:** Psychologiczna analiza rozwoju religijności czlowieka se szczególnym uwzględnieniem pierwszych okresów jego ontogenezy, in: Chlewiński Z. (red.): Psychologia religii, Lublin, Towarzystwo naukowe katolickiego uniwersitetu Lubelskiego 1982, 143-180
- Windelband W.:** Geschichte und Naturwissenschaft, Strassburg, Heitz u. Mündel 1894

Olga Kolaříková

## T.G.Masaryk from the point of view of the psychology of personality

In the book presented, the author studies the personality of the first president of the Czechoslovak State by using the method of psychological interpretation of data obtained from the so-called personal documents. The data she obtained originate from authentic materials (Masaryk's autobiographic and other texts, his letters, etc.), and from the statements recorded (e.g., from those in the well-known book by K. Čapek), as well as from the informations on Masaryk, included in the texts of various authors.

By collecting the data of the three origins mentioned, and by their classification from the psychological point of view, the author found eight topics. They concern Masaryk's relations to his primary familial background, the scope of interests and various responses to the events of life in his childhood and youth, the emotional experiences and temperament-character traits, some typologizing views of Masaryk, social dimension of his personality, and psychological aspect of his religiousness. In the annexed ninth topic, the author deals with the phenomenon called, by some Masaryk's contemporaries, the charisma of him.

In the first topic, dealing with the primary familial background, regard is paid to the theory of mental deprivation (J. Bowlby, Z. Matějček etc.). The family in which Tomáš Masaryk was born and where he grew up was solidary and completely functional in the psychosocial sense. Its central person was the mother whom the boy Tomáš preferred as the main source of love and authority in the couple of his parents. In such a way, he got the early positive personal experience which, from the point of view of the theory mentioned, influences both the development of individuals and their mental health in a positive sense.

It is evident from the informations on the childhood and adolescence of Tomáš Masaryk that he was spontaneously choosing intellectual activities and trying to win a broad scale of knowledge.

Reaching a high-level education became a personal value for him, the poverty of his parents, however, limited his possibilities in this sense. Step by step, he overcame the obstacles by purposeful efforts, preparedness to temporary living in need, and by very early financial self-sufficiency.

The young Tomáš had perceived various situations of his life, and also some events which he was meeting, very sensitively since his childhood. Two experiences in his boyish years evoked a complicated and long-time lasting personal response in him, and namely the suicide of a young coachman, and the hostile behaviour of classmates against a boy of Jewish origin. The plenty and diversity of situations in which, during his youth, Tomáš learned human life to be permanently endangered by the possibility of death, are surprising. His interests were attracted by the problems of life as such, indeed. He understood them by direct observation of people but also by means of reading the important works of world literature.

Two qualities were symptomatic for the emotional aspect of Masaryk's personality: his stable inner state of „delight in life“ and his remarkable sensitivity the manifestations of which he managed by will power. Some social facts in the Czech countries after the beginning of the I. World War caused a deep emotional response in him and became a strong personal motive for his emigration, and for resistance activities.

Authors of various texts attributed some traits of temperament and character to Masaryk. Most frequently, their attention was drawn by those which could be generalized by the pair of terms vigorousness-strength. Further on, they remarked two different qualities of Masaryk's personal relations to people, and also various other traits of him generalized in terms like personal authenticity, personal moral imperative, peace of mind, etc.

The data taken from personal documents make possible some typological evaluations of Masaryk's personality as well. In this sense, the pair of terms extraversion-introversion (the so-called factor theory of personality by H. J. Eysenck) is applicable above all. In Masaryk's personality, the author found a specific combination of

particular traits which corresponds with both poles of the mentioned personality dimension. Extraversion became evident by his activity, readiness in various delicate situations, vigorousness, optimism, and sense of humour, introversion manifested itself by preference for reading and study, absence of talkativeness and acting according to the principles of so-called autonomous moral.

The social dimension of Masaryk's personality is worthy of paying special attention to. His contemporaries said him both to keep a certain distance from people and to be hearty to them. The contradiction of these two characterizations is only illusory because each of them relates to something else. Both the sociability and altruistic empathy are concerned here; the former was rather smallish in Masaryk, whereas the latter, considerable. The special domain of Masaryk's contacts with people was represented by his oratorical activities. Their impressiveness depended - more than on rhetorical capacities - on the originality of thinking and on truth of his approach to various problems.

Masaryk's personality is interesting from the point of view of the psychology of religion, too. According to some theories (J. H. Fichter, M. Argyle), there occurs a perspicuous decrease in religiousness during the life period between 20-35 years; however, it is evident that for Masaryk it was not the case. With regard to distinguishing between the „once born“ and „twice born“ people (W. James), the development of his religiousness becomes evident as continuous, and increasing gradually. Masaryk had understood the difference between „using“ and „living“ the religion much sooner than G. W. Allport formulated his theory of extrinsic and intrinsic religiousness; for Masaryk the latter was characteristic. Some further aspects of his religiousness (inexpressiveness of penitent approach, endorsing the idea of synergism, and large attractiveness of the promise of „eternal life“) were in harmony with various traits of his personality.

Some contemporaries found in Masaryk's personality a special quality for which they used the expression „charisma“ most frequently. It is not a term from the field of scientific psychology, it is,

more precisely, quite a metaphor. It suggests, indeed, an interesting and important quality of Masaryk's personality which cannot be transferred to one trait or to a sole group of traits. The scientific psychology studies the general structure of human personality, recognizing the individuality of forming such a structure in each human being. It is recognized, too, that some personality's qualities can be understood rather than defined. The so-called charisma of Masaryk was evidently one of them.

Přeložila PhDr. M. Severová

Das vorliegende Buch beinhaltet Ergebnisse einer psychologischen Untersuchung der Persönlichkeit des ersten tschechoslowakischen Präsidenten. Mittels der Interpretation der sogenannten Personaldokumente hat die Autorin bedeutsame Angaben aus den authentischen Materialien (autobiographische und andere Texte von Masaryk, seine Briefe usw.), aus den schriftlich aufgezeichneten Aussagen (z.B. aus denen, die im bekannten Buch von K. Čapek zu finden sind), sowie aus den in Texten von verschiedenen Autoren enthaltenen Informationen über Masaryk gewonnen.

Man hat die aus diesen drei Quellen stammenden Angaben gesammelt und vom psychologischen Standpunkt aus klassifiziert. Auf diese Weise hat man acht Themen gefunden, nämlich diese: die Beziehungen von Masaryk zu seinem primären Familienmilieu, sein Interessenkreis und seine persönlichen Reaktionen auf Lebensereignisse der Kindheit und Jugend, Emotionalität, Temperament- und Charakterzüge, Persönlichkeitstypologische Auffassungen, soziale Dimension seiner Persönlichkeit und psychologische Auffassung seiner Religiosität. Im angeschlossenen, neunten Thema beschäftigt sich die Autorin mit dem Phänomen, das einige Zeitgenossen von Masaryk „Zauber seiner Persönlichkeit“ genannt haben.

Im Rahmen des sich auf das primäre Familienmilieu beziehenden Themas wird die Theorie der psychischen Deprivation (J. Bowlby, Z. Matějček u.a.) berücksichtigt. Die Familie, in die Tomáš Masaryk geboren wurde und wo er auch aufwuchs, war solidarisch und völlig funktionsfähig. Ihre Zentralperson war die Mutter, die der Knabe in seinem Elternpaar als Hauptquelle der Liebe und Autorität bevorzugte. So gewann er eine positive persönliche Früherfahrung, die - vom Standpunkt der betreffenden Theorie aus - psychische Entwicklung sowie auch mentale Gesundheit der Persönlichkeit in günstiger Weise beeinflusst.

Im Verlaufe der Kindheit und des Heranwachsens Tomáš Masaryk widmete sich spontan den intellektuellen Aktivitäten und

bemühte sich einen breiten Wissenskreis zu gewinnen. Ein hohes Bildungsniveau zu erreichen wurde für ihn zum persönlichen Wert, jedoch die Armut seiner Eltern begrenzte am Anfang seine Möglichkeiten in dieser Richtung. Er überwand allmählich diese Schwierigkeiten mit Aufgebot vom zielbewussten Streben sowie auch von Bereitschaft materiellen Mangel zu leiden. Wirkend in diesem Sinne war auch seine sehr frühe Erreichung der Existenzselbstständigkeit.

Seit der Kindheit erlebte der junge Tomáš in sehr empfindlicher Weise verschiedene Situationen seines eigenen Lebens, sowie andere Ereignisse, denen er traf. Einen komplizierten und langfristigen persönlichen Widerhall haben bei ihm besonders zwei Erlebnisse seines Knabenalters hervorgerufen: der Selbstmord eines jungen Kutschers und feindliches Benehmen seiner Mitschüler gegenüber einem Knaben von jüdischer Abstammung. Überraschend ist Menge und Verschiedenheit der Begebenheiten, die den jungen Tomáš zur Erkenntnis immerwährender Todesbedrohungen jedes konkreten Menschenlebens brachten. Dennoch fühlte er sich zunächst von der Realität des Lebens angezogen. Mit ihr machte er sich mittels des direkten Beobachtens von Menschen sowie auch mittels der bedeutenden Werke der Weltliteratur vertraut.

Was die Emotionalität betrifft, zweierlei war für Masaryk charakteristisch: ständige innere Lage der „Freude am Leben“ und tiefe Sensitivität, derer Offenbarungen er manchmal mit Willenskraft bewältigte. Die gesellschaftlichen Begebenheiten in tschechischen Ländern, die dem Beginn des I. Weltkrieges folgten, haben bei ihm einen bedeutenden Gefühlswiderhall hervorgerufen. Dieser wurde ihm zu einem starken persönlichen Antrieb zur Emigration und zu mehrjährigen Widerstandsaktivitäten.

Die Autoren von 30 verschiedenen Texten haben Masaryk einige Temperament- und Charakterzüge zugesprochen. Ihre Aufmerksamkeit wurde des öfteren durch solche angezogen, die man zusammenfassend mit dem Paar der Begriffe „Tatkraft-Stärke“ bezeichnen kann. Im weiteren bemerkten diese Autoren zwei Qualitäten des sozialen Benehmens bei Masaryk. Andere Züge, die sie bei ihm fanden, können mit den

Begriffen „Persönliche Authentizität“, „Persönlicher Moralimperativ“, „Seelenruhe“ u.a. generalisiert werden.

Vom persönlichkeitsstypologischen Gesichtspunkt ist im Hinblick auf Masaryk das Paar der Begriffe Extraversion-Introversion (in sogenannter Faktorkonzeption von H. J. Eysenck) vorzugsweise benutzbar. In diesem Sinne fand die Autorin bei Masaryk eine spezifische Kombination der Teilzüge, die dem einen und auch dem anderen Pol dieser Persönlichkeitsdimension entsprechen. Extraversion machte sich bei Masaryk als Aktivität, Schlagfertigkeit in gefährlichen Situationen, Kampfkraft, Optimismus und Sinn für Humor bemerkbar. Für Introversion sprachen demgegenüber seine Vorliebe für Lesen und Studium, Wortkargheit, Zurückhaltung in sozialen Kontakten und Wahrung der Prinzipien der sogenannten autonomen Moral.

Die soziale Persönlichkeitsdimension verdient bei Masaryk besondere Aufmerksamkeit. Wie seine Zeitgenossen behaupteten, bewahrte er einerseits den Menschen gegenüber einen gewissen Abstand, andererseits machte sich in seinem sozialen Benehmen öfters eine wahre Herzlichkeit bemerkbar. Solche zwei Charakteristiken sind vom psychologischen Standpunkt aus nicht widersprüchlich. Jede betrifft nämlich etwas anderes, die erste sogenannte Soziabilität (bei Masaryk war sie ziemlich gering), die zweite sogenannte altruistische Empathie (bei Masaryk war sie bedeutend). In diesem Zusammenhang werden auch rednerische Aktivitäten von Masaryk als ein Spezialfeld seiner Kontakte mit den Menschen berücksichtigt. Die Wirkungskraft seiner Vorträge hing - mehr als von rhetorischen Fertigkeiten - von der Originalität seines Denkens und von der Wahrhaftigkeit seines Herantretens an verschiedene Probleme ab.

In diesem Buche Masaryk wird auch mit den Augen der Religionspsychologie eingesehen. Einigen Theorien (J. H. Fichter, M. Argyle) entsprechend kommt es manchmal in der Zeitspanne zwischen dem 20. und dem 35. Lebensjahre zu einer beträchtlichen Religiositätsabnahme; doch bei Masaryk kam sie nicht zustande. Seine religiöse Entwicklung erwies sich - mit Hinblick auf die Unterscheidung der „einmal geborenen“ und der „zweimal gebo-

renen“ Menschen (W. James) - als eine kontinuierliche, zügig steigende Linie. Bezüglich einer anderen Differenz, nämlich zwischen der extrinsischen und der intrinsischen Religiosität, kann man Masaryk als einen Vorgänger der betreffenden Theorie von G. W. Allport ansehen. Masaryk unterschied nämlich spontan zwischen „Religion anwenden“ und „Religion erleben“; für ihn war das zweite Herantreten, das intrinsische, charakteristisch. Einige von den weiteren Aspekten seiner Religiosität (unbedeutender Sinn für Reumut, Idee des sogenannten Synergismus, Anziehungskraft der Zusage des „ewigen Lebens“) waren mit manchen von seinen Persönlichkeitszügen im guten Einklang.

Einige Zeitgenossen haben Masaryk eine Charakteristik zugesprochen, für die sie öfters den Ausdruck „Persönlichkeitszauber“ - also eine Metaphore - benutzten. Man kann so eine Qualität nicht auf einen einzigen Persönlichkeitszug oder auf nur eine Gruppe derselben einschränken. Die wissenschaftliche Psychologie erforscht allgemeine Struktur der menschlichen Persönlichkeit, wobei sie die individuelle Weise ihrer Gestaltung bei jedem konkreten Menschen anerkennt. Einige von den individuellen Persönlichkeitsqualitäten können doch eher verstanden als im strengen Sinne definiert werden. Offensichtlich gilt es auch im Hinblick auf den sogenannten Zauber der Persönlichkeit von Masaryk.

Přeložila PhDr. M. Severová

## Obsah

- Předmluva str. 3-5  
Stručně o použité metodě str. 5-11  
Téma: Vztahy k prvotnímu rodinnému prostředí str. 11-17  
Téma: Zájmový obzor v dětství a mládí str. 17-25  
Téma: Osobní odezvy na životní události v dětství a mládí str. 25-31  
Téma: Dvě proporce emocionality str. 32-38  
Téma: Temperamentově charakterové rysy str. 38-52  
Téma: Typologické přístupy str. 52-69  
Téma: Sociální dimenze osobnosti str. 69-80  
Téma: Psychologická analýza náboženskosti str. 80-98  
Souhrnná výpověď osmi témat str. 98-101  
Dodatečné téma: Kouzlo osobnosti str. 101-108  
Použitá literatura str. 109-118  
T. G. Masaryk from the point of view of the psychology of personality str. 119-122  
T. G. Masaryk in der Auffassung der Persönlichkeitspsychologie str. 123-126



**PhDr. Olga Kolaříková, DrSc.,**  
(nar. 9. května 1927 v Brně)  
studovala na Masarykově uni-  
verzitě v Brně a dosáhla tam  
doktorátu z oboru psycholo-  
gie v roce 1951. Pracovala po-  
tom 12 let jako praktická psy-  
choložka v zařízeních pora-  
denského rázu a v dětských  
domovech.

Od roku 1963 se věnovala  
výzkumné činnosti na brněn-  
ském psychologickém praco-  
višti Akademie věd, po více let  
byla také externí učitelkou pro  
obor psychologie osobnosti na  
brněnské Filozofické fakultě.

Je autorkou knih, vysoko-  
školských skript a velkého  
množství studií publikova-  
ných ve vědeckých časopisech  
a sbornících. Zabývá se pro-  
blematikou struktury osob-  
nosti, studiem psychologické  
metodologie a dílčími otázka-  
mi psychologie náboženství.

